

הדרך מעובי היער

שפר לשק (שלמה)

הדרך מעובי היער

שפר לשקן (שלמה)

ראיונות: גל אלחלל
כתיבה, עריכה ועימוד: ענת מידן
מאי 2015

הוצאת ספרים אישיים

רח' הכרמל 28, בית דגן 50200
052-5382955

תוכן עניינים :

- פתח דבר / 4
השורשים שלי / 6
ילדותי / 10
תקופת הכיבוש הסובייטי / 18
מלחמת העולם השנייה / 22
לפני הפוגרום הראשון בעירנו / 25
אקציה ראשונה / 26
אקציה שנייה / 31
אקציה שלישית / 35
אקציה חמישית והחיים ביער / 49
השהות בלאגר / 67
העבודה בסטרי / 68
החזרה ללאגר והבריחה / 70
אני אדם חופשי / 73
וולדנבורג הגרמנית היא וולבז'יך הפולנית / 77
וולדקה ואני מתחתנים / 79
אנטונינה / 85
המשפחה בוולבז'יך ואני עובד בקרקוב / 88
סבר נולד והחיים בקרקוב / 93
העלייה והחיים בארץ / 101
חסידי אומות עולם / 107
אותות / 110
סוף דבר / 117

פתח דבר

אך טיבעי הוא שהורים ישאפו להגן על ילדיהם מפני הצד המכוער והאכזר של החיים. בשילוב עם רצונם לברוח מזכרונות האימה, הורינו שיתפו אותנו מעט מאוד בזכרונותיהם מהשואה.

כילדים חשנו לעיתים קרובות רגשות קנאה בילדים אחרים, להם היו סבתא וסבא שעטפו אותם באהבה. לאורך זמן רב במהלך ילדותינו לא קישרנו את חסרונם של הסבא והסבתא שלנו לשואה.

תכופות שררה בבית כבודות ללא מילים. אמא תמיד בכתה בשמחת תורה. רק מאוחר יותר גילינו שהאחין שלה, אדש, ילד כבן ארבע, נרצח באכזריות בערב אותו החג. אבא ניתק עצמו מכל דבר הקשור לדת, כאילו היה לו חשבון פתוח עם אלוהים. לאחר שנים רבות הסביר שקשה לו להאמין באלוהים שלא עשה דבר כאשר הגרמנים הריצו לעיניו את הרבי והיהודים מבית הכנסת, והתעללו בהם לפני שליחתם למחנות המוות.

אבא נפתח לראשונה כאשר נתבקש לספר על משפחתו לענת וגלי נכדותיו, במסגרת עבודות השורשים אותן הכינו בכיתה ז'. הייתה הרגשה כאילו נפרץ סכר: אבא התחיל לספר גם לנו בארוחות משפחתיות שבדי זיכרונות. שנים מאוחר יותר הזמינה אותו אחיניתו יהודית, ביתה של וישקה אחותו, לספר לתלמידיה על הזוועות אותן חווה והדרך רצופת התושיה והניסים בה ניצל. הדבר הפך למסורת: לקראת יום השואה אבא הוזמן מספר פעמים להרצות לתלמידיה. אבא חלק זכרונותיו גם עם בני הכיתה של אלון, נכדה הבכור של יהודית. את הרצאותיו אבא סיים תמיד בהדגשת הציונות וחשיבותה של מדינת ישראל בה יהודים יכולים לנהל את חייהם העצמאיים ללא

חשש מאנטישמיות.

בקיץ שנת 2009 לקח אבא שלנו את נכדתו, ענת, את שמואל בנו ואת שריל אשת בנו, אל עיר הולדתו ואל המקומות בהם נלחם על חייו בזמן השואה. הביקור כלל גם מקומות בהם נלקחו היהודים אל היער שם נורו ונקברו במסגרת ה"אקציות", בהם סבתא וסבא שלנו מצד אמא.

למרות מרחק השנים זכרונותיו של אבא היו טריים בחדותם. לפרטי פרטים הוא שיתף ופרק את נטל מאורעות העבר.

"שבע ייפול גיבור וקם" - ספר זה הינו על חוזק הרוח האנושית, לנוכח אבדן בלתי ניתן לתפישה של הורים ומשפחה. תעצומות הנפש שעמדו להורינו להתחיל את חייהם מחדש, ראשית בפולין ושוב מחדש בארץ ישראל הצעירה. כח הרוח שלרגע לא ויתרה במצבים בלתי אפשריים, ההתמדה והאמונה שהעתיד יהיה טוב יותר. לנו נותר רק לקוות שאותה אמונה ושאיפה לתיקון עולם תנחה אותנו ואת הדורות הבאים.

המשפחה

השורשים שלי

בחודש דצמבר שנת 2014 חגגתי את יום הולדתי המאה ואחד, כשמלאו לי מאה חגגה לי המשפחה יום הולדת במסיבה גדולה. מזה מספר שנים, אני כותב את סיפור חיי לילדיי האהובים נינה וסבר (שמואל), לנכדיי היקרים ענת וגל, דניאל ורייצ'ל, לנין האחד שלי, הבן של גל ומיכאל, מתן, ולאלה שעוד יבואו.

סיפורי מתחיל בסערה גדולה שהתרחשה על העולם ובעקבות כך גם עלי. שרדתי את התקופה האפלה ביותר בתולדות האנושות. תקופה קצרה יחסית של מספר שנים אבל מורכבת וקשה עד מאוד. בספר זה אספר גם על המשך חיי בארץ ישראל עם אשתי היקרה והמשפחה שהקמנו. למרות הכל הצלחתי לחיות חיים נורמליים ומאושרים. הספר הזה הוא פרי עמלי.

נולדתי ביום 14 לדצמבר 1913 בעיר בוריסלב, הידועה באוצרות הנפט שנמצאו באדמתה. באותו זמן העיר השתייכה לפולין והיום היא שייכת לאוקראינה.

אבי-שמואל נולד בשנת 1885 בעיר בוריסלב. אימי-אידה (משפחת הירש) נולדה בשנת 1885 בעיר טורקה ליד הנחל סטריי.

משפחת אימי:

לסבים מצד אימי, שלמה ואלקה (אלזה) הירש נולדו חמישה ילדים והם:

1. שרה (שמה לאחר נישואיה שירל) גרה בעיר טורקה והיו לה שני

ילדים: פנחס וחנה

2. משה-חיים גר בעיר בוריסלב, נולדו לו חמישה ילדים: יהודה, סבינה, לינה, יוסף ושלמה
3. שמואל-יוסף גר בעיר טורקה, נולדו לו שלושה ילדים: שרה, דבורה ומשה
4. רַכָּה (אחרי החתונה בכייב), נולדו לה שלושה ילדים: שלמה, אברם והניה
5. אידה (אמא שלי, לאחר נישואיה שפר, נולדו לה ארבעה ילדים: אלזה, שלמה (אני), ברוך ורבקה

משפחת אבי:

- לסבים שלי מצד אבי, יהושע (שיעה) ומלכה לבית נסטלר נולדו חמישה ילדים והם:
1. אבה (Abe) גר בניו יורק ללא ילדים
 2. משה (Moshe) גר בניו יורק, היו לו ארבע בנות
 3. יהודה (Jhuda) גר בעיר בוציץ בפולין, היו לו שני ילדים: בָּרטה, ואריה
 4. שמואל (אבי, Shmuel) גר בעיר בוריסלב בפולין, היו לו ארבעה ילדים: אלזה, שלמה (אני), ברוך ורבקה
 5. רוזה (Rose) גרה בעיר בוריסלב בפולין, היו לה שתי בנות

לא ידועים לי תאריכי הלידה של האחים במשפחת אבי ואיני בטוח גם בסדר לידתם. את שלושת הראשונים לא הכרתי כי הם חיו מחוץ לעיר הולדתי בוריסלב. אני בטוח לגבי הרביעי והחמישי שהיו הצעירים במשפחה, אבל לא בסדר הלידה שלהם.

כשנולדתי אבה ומשה היו כבר באמריקה, ניו יורק, ויהודה בעיר בוציץ. יהודה ואשתו מתו בעיר בוציץ ממגפת טיפוס והילדים שלהם

ברטה ואריה הובאו לעיר שלנו, בוריסלב וגרו והתחנכו בביתו של סבא שיעה. הם באו לבית סבא בין השנים 1921-23. ברטה לאחר זמן קצר של שהיה בבית סבא, נסעה לאמריקה למשפחה של משה שטיפל וסידר את כל הניירת הדרושה לה על מנת שתקבל אשרת כניסה לאמריקה ולאחר מכן גם אזרחות. אריה לעומת זאת נישאר בבית סבא.

אריה היה חולה מאוד ואמא שלי טיפלה בו ונסעה איתו לרופאים כדי שירפאו אותו. אריה קיבל ספחית ברגל ימין ולאחר מכן נוצרו לו דלקות בכמה מקומות עד כדי כך שלא יכול היה לעמוד על הרגל והלך בקושי רב. לאחר הרבה ביקורים אצל רופאים מומחים, הם באו לידי החלטה שיש לכרות לו את הרגל מתחת לברך. אריה היה אז בן 10 או 12. יש לזכור שלא היו קיימות אז תרופות אנטיביוטיות מסוג פניצילין לטיפול בדלקות. אמא שלי התנגדה לקטיעת הרגל ולאחר חיפושים מצאה איכר-גוי שהיה מרפא בצמחים. היא נסעה עם אריה לאותו הכפר, מרחק נסיעה של כשמונה שעות בסוס ועגלה והגוי הבטיח לרפא את אריה. הוא נשאר אצל האיכר כחודש ימים ולאחר טיפול בצמחים ואמבטיות אריה חזר הביתה בריא ומתהלך על רגלו.

אימי היתה בשלנית מצוינת ויוזק בן דודי (עליו אספר בהמשך) אהב מאוד להגיע אלינו הביתה ולאכול מהצ'ולנט הנהדר שלה. הסבא יהושע וסבתא מלכה זכורים לי כאנשים זקנים שלא עבדו למחייתם. הסבא היה בזמנו מנהל עבודה בחברה שעסקה בכריה וחיפוש אחר שעווה. העיר בוריסלב היתה ידועה באוצרות האדמה, בשעווה ובנפט ורוב תושביה היו עסוקים במקצועות הקשורים בכריה. הסבא והסבתא חיו מחסכונות וכסף ששלח להם הבן משה מאמריקה. מדי פעם היה מגיע מכתב ממשה ואבא שלי היה מקריא אותו לסבא וסבתא, בכל מכתב היו מגיעים גם דולרים שהיו מספיקים למחייתם.

רוזה, האחות הצעירה במשפחה של אבא, גרה בבית סבא. היא התחתנה בשנת 1925 או 1928 עם בחור ממשפחת פדרבוש ונולדו להם שתי בנות.

כל המשפחה נספתה במחנות המוות בזמן מלחמת העולם השנייה.

ילדותי

נולדתי ב-14 לדצמבר 1913 בפולין, בעיר בוריסלב ברחוב לוקשביצ'ה 40 בסביבת פוטוק. בדירה היו שלושה חדרים, מטבח ועוד חדרון קטן.

אני האח השני במשפחה בת ארבעה ילדים. אחותי הגדולה אלוה נולדה שנה לפני ב-1912, ברוך (בוניו) יליד אוגוסט 1915, ורגינה וישקה (רבקה-ריבצ'ה) ילידת מאי 1917.

ב-1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. אבא שלי נלקח לצבא ואנחנו בעזרתו של אבי, עברנו למקום מוגן יותר בוינה, אוסטריה. גרנו ברחוב Maria Hilfer Strase משנת 1914 ועד 1921 - תקופת מלחמת עולם הראשונה ובסופה ההורים החליטו לחזור לבוריסלב. בוינה היתה לנו משרתת פולניה בשם הֶנוֹרֶטָה שחיה איתנו בבית תמורת תשלום ואוכל. כשהיא שמעה שאנחנו חוזרים לפולין בחרה להצטרף אלינו ונסעה איתנו לבוריסלב.

למדתי ב'חדר' כשנה או שנתיים מגיל חמש או שש. הלימודים התקיימו בביתו של המלמד בחדר שהיה קרוב למטבח וכך זכינו להינות מחומו של התנור. הלימודים התקיימו בידיש ולמדנו גמרא וגם עברית - שפת התורה.

כשחזרנו לבוריסלב הייתי בערך בן שמונה. הורי רשמו אותנו, הילדים לבית ספר עירוני פולני שהיה מרחק הליכה מביתנו. למדנו במחלקות (כיתות) מופרדות בנים מבנות. בכיתה היו ילדים פולנים, אוקראינים ויהודים. בית הספר הזה היה עד כיתה שביעית.

בוריסלב

אבא עבד בחברה בשם "מלופולסקה" שבה היה אחראי על חדר הדורים של אדים להנעת מכוונות (מנועים משוכללים לא היו אז). מקום העבודה לא היה רחוק מהבית שלנו. הקידוח בו אבי עבד נקרא "אגלון" והיה בשלבי שאיבת נפט בעומק של 1600 מ'. אבי יצא לעבודה כל בוקר וחזר לאחר משמרת של שמונה שעות עבודה. אבא היה איש דתי מאוד והיה הולך להתפלל כל יום לפני העבודה. בשבת היה לו סידור עם אחד מעובדי המשמרת, גאייסקי, שהיה נוצרי. גאייסקי עבד בשבת במקום אבא ואבא עבד במקומו ביום ראשון.

כך זה נמשך הרבה שנים. אמא היתה עקרת בית ודאגה לקניות, אוכל ולכל בני הבית. כשאמא עבדה עם הונורטה במטבח, היא שלחה אותי להביא לאבא אוכל בצידינית שהחזיקה חום. בזמן ארוחת הצהריים, הייתי מתעניין בעבודה ברודים ותהיתי איך מסופקת האנרגיה למנועי האדים. כשסיים אבי לאכול הוא ניקה את הכלים ואני החזרתי אותם הביתה.

באותה התקופה תנועת "השומר הצעיר" שכרו חדר ממשפחת דיקמן, בשכנות לדירה של ההורים. הם התחילו לארגן את צעירי השכונה שיבואו לתנועה. ראש הקן הייתה בחורה בשם דולקה קליינר. היא הגיעה למשפחה שלנו באחד הימים, וניסתה לשכנע את ההורים שירשו לנו להצטרף לתנועה. היא התחייבה שיהיו אחראים לחינוך שלנו, שנלמד ונקבל תרבות יהודית. ההורים הסכימו למרות שאמא דאגה. אני הייתי אז בן שתיים עשרה לפני בר מצווה ובנוי אחי היה בין הצעירים יותר. התחלנו לבקר פעמיים בשבוע בתנועה. במשך הזמן התנועה גם ארגנה "קולוניות" – יציאות לכפרים בחופשות הלימודים. לפני היציאה לכפרים דולקה דיברה עם אמא וביקשה שתרשה גם לנו, הילדים, לצאת לקולוניה.

הקולוניה הראשונה היתה כחמש שעות נסיעה מהעיר באחד הכפרים. היינו שם חודש ימים. הקלוניות לרוב היו ממוקמות ליד נחלים. לאחר הקימה בבוקר היינו שוחים במים (לימדו אותנו לשחות) ולפעמים הלכנו בקבוצה לדוג דגים עם חכות. סיפרו לנו את היסטורית התנועה, למדנו מה זה סוציאליזם, קומוניזם וידע כללי. באותה קולוניה היה גם מדריך מארץ ישראל בשם סבק, מאחד מקיבוצי השומר הצעיר. השאירו לנו גם זמן לקריאת ספרים ואני התאהבתי אז בספרים של קרל מאי.

חתונת לינה הירש עם לנק רוזנבאום. אבי עומד מאחור (עם זקן),
אימי באמצע, בוניו מציץ מאחור. בבוריסלב 1936.

החברים מ"השומר הצעיר" – יושבים דורה דרפער ולייפקו הנפלד
(שהיו המדריכים שלנו) לפני הנסיעה לא"י. כורע מימין: מקסיו
מעליו יומק, עומדים מימין: לשק, לייפקו פוירמן וחבר נוסף.
בוריסלב ה- 21 לדצמבר 1932

השומר הצעיר היו אנטי דת, זה גרם לריבים במשפחה בין אבא שהיה דתי ולא אהב את ההתנתקות מהדת, לבין שאר המשפחה. בתקופת שהייתי בשומר הצעיר התחילה ההתנתקות שלי מהדת, אחרי שכמה שבועות נהגתי להניח תפילין כל יום. עד לפרוץ המלחמה המשכנו להשתייך לתנועה.

בכל יום שבת או ראשון היינו יוצאים לטיולים ביערות הסביבה, היינו מסתובבים ביערות סביב בוריסלב וגם בוורך, במקום בו היו אבנים עתיקות מאוד שנקראו אוריץ'. היינו גם בכפר שנקרא קרופיבניק. הכרנו טוב מאוד את הסביבה בזכות הטיולים האלה, זו היתה הכנה טובה לתקופה מאוחרת יותר בה התחבאתי ביערות מפני הגרמנים.

סיימתי שתי כיתות בגימנסיה בבוריסלב. נכנסתי ישירות לשנה השלישית וסיימתי את הכיתה השלישית והרביעית. למדתי מתמטיקה, פולנית, זואולוגיה ועוד. בכיתה שלי היתה תלמידה שהיתה אחותה הגדולה של אשתי לעתיד – טונצ'ה מבית שלר. היא גרה בקצה השני של העיר והיתה מבין התלמידות המצטיינות של הכיתה.

הלימודים בגימנסיה הפרטית אליה הלכתי בבוריסלב היו מאוד יקרים. לא סיימתי את הלימודים ולא קיבלתי תעודת בגרות כי להורים שלי היה מספיק כדי לחיות, אבל לא כדי לממן את הלימודים שלי שעלו כרבע מהמשכורת של אבי. לאחר שנתיים עזבתי את הגימנסיה והלכתי ללמוד מקצוע - מכונאות, אצל אדם פרטי בשם וינגרטן שהיה לו בבית בית מלאכה. בשנה הראשונה עבדתי בחינם ובשנתיים הנוספות קיבלתי משכורת קטנה. הייתי מאושר שיש לי מקצוע שאיפשר לי להרוויח ולתת להורי, ולעזור בכלכלת המשפחה.

בשנת 1934 יצאתי להכשרה מטעם תנועת השומר הצעיר. בהכשרה

לימדו אותנו לחיות בקומונה. ההכשרה שלי התקיימה בעיר פשמישל ונמשכה שמונה חודשים.

במהלך ההכשרה ביקשו ממני מההנהגה הראשית לחזור לבוריסלב כדי לנהל את הקן של השומר הצעיר בעיר שנותר ללא מנהל. בשנת 1932 שני האחראים על הקבוצה שלנו (דורה דרפלר ולייפקו הנפלד) נסעו לארץ. מאז היו מנהלים זמניים והקן התחיל להיות במצב לא טוב, לכן ביקשו ממני לחזור אליו. שלחו לנו עזרה מהעיר השכנה, איש השומר הצעיר שביחד איתו התארגנו לניהול.

בזמן שעבדתי בהתנדבות בשומר הצעיר, הוזמנתי למשרד הגיוס בדרוהוביץ, עיר שהייתה מרוחקת מבוריסלב כשישה ק"מ. כשהגעתי נאמר לי שהם רוצים לגייס אותי לצבא (אי אפשר היה לסרב). כתבתי לחברי בשומר הצעיר על הנושא והתייעצתי אם כדאי לי לשחרר את דרכי החוצה אבל לא הצלחתי למצוא את האיש המתאים. כתבתי מכתב לנשיא המדינה מושיצקי, שאני שייך לתנועה ציונית שמטרתה לנסוע לפלשתינה ליישב את הארץ וביקשתי שישחרר אותי מהשרות. כתבתי שאני מוכן אפילו לוותר על האזרחות הפולנית לשם כך. המכתב לא זכה לתגובה. יותר מאוחר, קיבלתי תשובה שאני צריך להיות גאה לשרת את מדינתי - פולין ואי לכך הם דוחים את בקשתי לשחרור.

גייסו אותי לחיל התותחנים הפולני, בגדוד תותחנים של ארטילריה קלה - PAL. זה היה תותח שנע ממקום למקום בעזרת שישה סוסים ולא עם מנועים. לתותח היתה קופסא גדולה שבה היו הפגזים. תפעלו אותו שלושה אנשים: מכוון שחישב את כיוון הירי, טוען לפגזים והיה אדם שלישי שתפקידו היה לירות. השתתפתי פעמיים באימונים מעשיים לירי, לשטחים לא מיושבים (פוליון). התאמנו עם פגזים

חיים. אחד החיילים שישב קרוב יותר למטרה, צפה עם משקפת לכיוונה ויידע אותנו לאן לכוון את הקנה. כשהתמקמנו, המטרות היו קרובות אלינו.

לגדוד הזה היו שלוש מחלקות. מייג'ור קירחמייר היה ראש הדיויזיה בה שירתתי. מקומו של הגדוד היה בפשמישל. בתקופה לקראת סיום השירות הצבאי שלי, ביקשו ממני לכתוב את קורות חיי בקצרה כדי לראות אם כתב היד שלי נקי. למדתי קליגרפיה בבית הספר ולכן היה לי כתב יפה ונקי שמצא חן בעיני הקצין קירחמייר. הוזמנתי להיות המזכיר שלו וניהלתי את המשרד של אותה דיביזיה. היינו מקבלים דואר מהגדוד, אני הייתי פותח וממין אותו, אלא אם זה היה דואר אישי. הייתי מדווח למייג'ור על הדואר והוא היה מדריך אותי איך לענות. במשך כארבעה - חמישה חודשים, עד לשיחרורי מהצבא, הייתי המנהל האדמיניסטרטיבי של המשרד. היחסים שלי עם שאר החיילים במחלקה, שהיו פולנים ואוקראינים, היו טובים מאוד. אני הייתי יהודי אחד מתוך שניים. השתדלתי לבצע את האימונים ולהיות לא פחות טוב מהפולנים. למרות האנטישמיות שרווחה בין החיילים הצלחתי להשתלב והם קיבלו אותי כאחד מהם. שירתתי פחות משנתיים, בין השנים 1936-1937.

אחרי הצבא עזבתי את פשמישל וחזרתי לבוריסלב. כשחזרתי עבדתי במכונאות באופן פרטי. היה לי רקע כללי על תעשיית הנפט מתקופת הילדות, כשהייתי הולך עם אבא לעבודה. כשהיה עייף ועבד משמרת כפולה ביום ראשון, קרא לי לעזרה לכמה שעות. הייתי בקיא בעבודות קידוח ותפוקה מבאר נפט.

באותה תקופה התחלתי להיות פחות פעיל בתנועת השומר הצעיר, למרות שבזמן השירות הצבאי שמרתי איתם על קשר דרך סניף הארגון

בפשמישל. שם הכרתי את חברי אָלוֹ שלימים גר בארץ בקיבוץ יד
מרדכי. באותה תקופה כבר רציתי לעלות לפלשתינה והיה לי כבר
סרטיפיקט (אישור עלייה) אבל אמא שלי התנגדה מאוד שאסע. "אם
אתה נוסע, אני נשכבת על פסי הרכבת..." כך אמרה כי פחדה שאם
אעזוב ואסע מעבר לים, אני אחשב כמת. כמוכן שלא עזבתי.

מימין אני במדי הצבא הפולני,
בוניו, אלזה וריבצ'ה

תקופת הכיבוש הסובייטי

כשהתחילה מלחמת העולם השנייה הגרמנים כבשו את כל פולין והגיעו לחלק המזרחי שלפי חוזה ריבנטרופ-מולוטוב היה שייך לרוסיה הסובייטית. הם היו בבוריסלב מאמצע ספטמבר עד סוף ספטמבר 1939 ואז בתחילת אוקטובר הם נסוגו ובמקומם נכנס הצבא האדום. הסובייטים היו בעיר מאוקטובר 1939 ועד תחילת המלחמה של רוסיה הסובייטית וגרמניה ביוני 1941. הסובייטים לא התייחסו יפה לסוחרים ולאנשים שהיו להם עסקים פרטיים או לבעלי אדמות ונכסים. הם קראו להם קולקים. הם נישלו אותם מרכושם ובמקרים רבים שלחו אותם לסיביר. מכיוון שאבא שלי נחשב לעובד כפיים בתעשיית הנפט, גם אני הייתי כשיר בעיני הרוסים. קיבלתי עבודה במשרד שהתחיל לעבד נורמות ונורמטיבים עבור תעשיית הנפט בחברה שנקראה "נפטיאנוי טרסט". (הכוונה לקבוצת מכסות לפיהן ישולם שכר העובדים). מנהל המשרד היה רוסי בשם איוושינקו. היו שם מספר מחלקות והוא הדריך אותנו כיצד לעבד את הנורמות. ביקרו אצלנו קבוצת מהנדסים מתעשיית הנפט ממוסקבה. הם היו הנציגים של משרד תעשיית הנפט. אחד מבין ששת המהנדסים היה ממוצא יהודי בשם פרידמן. מצאתי חן בעיניו והתיידדנו. הוא הבטיח שידאג לי להשתלמות ולהעלאה בדרגה. אחרי שהיו אצלנו חודשיים והדריכו אותנו בעבודה, נשלחתי ללבוב ללימודים לשלושה חודשים. לאחר מכן חזרתי לעבוד באותו משרד לנורמות בעירי בוריסלב. עבדתי שם כמנהל מחלקה עד למלחמה בין גרמניה ורוסיה הסובייטית. היתה לי משכורת יפה וזו היתה עזרה גדולה מאוד למשפחה.

N.K.W.D היתה היחידה הסודית של המשטרה הרוסית. באחד הימים כאשר הייתי בארוחת בוקר, מזכירת המשרד שלי, גב' אלכסנדרובה, קיבלה טלפון שגרם לה להחזיר. שאלתי אותה מה היה בשיחת

הטלפון שגרם לה להתרגש והיא ענתה שזה שום דבר. בגמר ארוחת הבוקר היא נגשה אלי, ביקשה סליחה וסיפרה לי שטלפנו אליה מה-N.K.W.D וביקשו שאני אגיע אליהם ושהם רוצים לשוחח איתי. באותה תקופה מי שנקרא ל-N.K.W.D היה חשש שהוא לא יחזור. ארזתי את הניירות שהיו לי ואמרתי לה: "בקשו אז אלך..." לקחתי את השם של האיש שחיפש אותי והלכתי אליהם, מרחק של כמה מאות מטרים. בדרך אליהם חשבתי על זה ששמעתי על מקרים בהם אנשים שהלכו ל-N.K.W.D נעלמו ולא חזרו הביתה. עקב כך, בדרך אליהם, נכנסתי למשפחת בלייברק (Bleiberg) שהיו קרובים שלנו, ואמרתי להם: "אני רוצה שתדעו שקראו לי ל-N.K.W.D ואם במקרה קורה לי משהו ואני לא חוזר, כדאי לחפש אותי".

הגעתי ל-N.K.W.D ובכניסה אמרתי את השם שלי ואת שמו של מי שחיפש אותי מהמשרה. השומר אמר לי לחכות והלך לקרוא לפקיד ואז שלח אותי לחדר מספר 10. דפקתי ופתחתי את הדלת. החדר היה חצי חשוך ללא ריהוט ובאמצע החדר עמד שולחן עם כיסאות משני צדדיו. עמדתי ליד הדלת והמתנתי. אחרי כמה דקות שנראו כמו נצח, נפתחה דלת צדדית בחדר ונכנס איש, הדליק את האור, התיישב בכסא מולי, פתח את המגירה והתעסק עם ניירות שונים ולא דיבר איתי. אחרי 10 דקות הוא הרים את הראש ושאל אותי: "אתה שפר?" אמרתי: "כן" הוא ביקש ממני לבוא לשבת ליד השולחן, וקרא מתוך נייר שהיה במגירה. אחרי כמה דקות הרים את הראש ואמר לי: "אנחנו קראנו לך כדי לדבר על ההשתייכות שלך לארגון ציוני שנחשב פשיסטי ואנטי קומוניסטי, ואתה היית שם אחד מאנשי המפתח". הופתעתי מהפתיחה שלו, שכך הגדיר את התנועה שדווקא נחשבה לתנועה סוציאליסטית. אמרתי לו שעד תחילת המלחמה והכיבוש הסובייטי הייתי תחת השלטון הפולני שהיה אנטישמי. הם לא הרשו לצעירים כמוני להתקבל לאוניברסיטה,

לא נתנו אפשרות ללמוד כמו ילידי הארץ האחרים, ולכן החלטתי להשתייך לתנועה ודרכה לצאת לפלשתינה על מנת לחיות בארץ שהיתה ארץ אבותינו. אמרתי לו גם שאבי עבד שנים רבות בתעשיית הנפט, לא עבד בעסקים אלא היה עובד מדינה "כשר" לפי ראות עיני הממשל הסובייטי-קומוניסטי. התקבלתי להיות מנהל מחלקה שם ושאני מתעסק עם עיבוד נורמות, שגם היא נחשבת לעבודה "כשרה". סיפרתי שהיו מספר מהנדסים שעבדו איתי כמו המנהל ממוסקבה שלימד אותי והכיר בי כאיש מתאים לעבוד וליהנות מהתנאים במקום. הוא הסתכל עלי ואמר שהוא מבין את זה אבל שאל איך אני עכשיו. עניתי שאני עובד בדרגה גבוהה ועושה הכל למלא את תפקידי בנאמנות. הוא קם מהשולחן, הושיט לי את היד ואמר: "אני מאמין לך, תלך, תעבוד הלאה בשביל המשטר הקומוניסטי". הוא גם ביקש, שאם אשמע אנשים או עובדים שמדברים נגד המשטר, שאשים את השם שלהם במעטפה ואזרוק אותה לדואר. הבטחתי לו שאעשה כך (כמובן שלא נתתי שמות). המשכתי לעבוד שם עד לפרוץ המלחמה ב- 21 ליוני 1941.

התיידדתי רבות עם כמה פקידים רוסיים שעבדו ב"נפטיאנוי טרסט" והייתי קרוב מאוד למזכירה שלי אלכסנדרובה, שבעלה היה רואה חשבון באותה חברה. לעיתים תכופות הוזמנתי לפגישות וארוחות ערב אצלם. משפחת קוטיילקוב היתה משפחה ידידותית מאוד אלי. באותם זמנים היה מחסור במזון. לרוסים היו חנויות מיוחדות בהן קנו מצרכים אך ליהודים היה קשה יותר. לאותה משפחה היו שתי בנות איתן הייתי מיודד. כשבערב היו מתחילים להכין את ארוחת הערב, בדרך כלל הייתי קם ללכת כיוון שהאוכל היה יקר. הם לא נתנו לי לצאת לפני שאכלתי איתם ארוחת ערב.

היה לנו מנהג שהפקידים היו נפגשים בסופי שבוע לערב של שירים

וריקודים רוסיים (היה לנו אולם גדול במשרד). רכשתי שם הרבה ידידים ושרתי בפניהם. בדרך כלל כל אחד מהמשתתפים נתן סכום כסף והנשים היו מארגנות את הערב.

בסוף שנת עבודה כל אחת מהמחלקות שמילאה את המכסה שלה קיבלה בונוס גבוה. כשהבאתי את הכסף הביתה הורי לא ידעו מה לעשות מרוב שמחה.

בגלל התקרבות הצבא הגרמני כל הפקידים הסובייטים שהיו בתעשיית הנפט קיבלו הוראה לצאת חזרה לרוסיה. הם הציעו לי להצטרף אליהם אך ללא המשפחה. היה לי זמן להגיע הביתה ולהגיד לאמא ולגוכחים בבית שיש לי מקום מובטח לנסוע עם הסובייטים (בתקופה ההיא יהודים ברחו מזרחה). אמא התחילה לבכות ואמרה שהיא בשום אופן לא יכולה להסכים שאסע לבד ללא המשפחה. היא אמרה: "אתה תיראה כמו כל אלה שברחו מהצד המערבי של פולין, שאחרי שעזבו את הבית, נותרו ללא מקום לישון או לאכול". ויתרתי על הנסיעה ונשארתי עם המשפחה לטוב ולרע.

מלחמת העולם השנייה

מלחמת העולם השנייה התחילה ב- 1 לספטמבר 1939.

בתחילת המלחמה היו בבוריסלב 15,000 יהודים. בסוף המלחמה היה מניין היהודים בעיר, שכלל גם יהודים תושבי העיר לשעבר שחזרו מרוסיה, כ- 350 נפשות.

עד המלחמה, גרנו בבית שלנו בעיר בוריסלב במחוז לבוב (למברג) בחלקה המזרחי של פולין. כיום העיר שייכת לאוקראינה. בגמר מלחמת העולם השנייה צורפו אוקראינה וכל החלק המזרחי של פולין לברית המועצות. אוקראינה זכתה לעצמאות אחרי פירוק רוסיה הסובייטית.

במהלך כשלושה שבועות כבשו הגרמנים כמעט את כל פולין. הצבא הפולני רכוב ברובו על סוסים (קבלריה) לחם בכובש הגרמני אבל לא עמדו לו הכוחות לעצור את הצבא הגרמני שהיה מצויד בנשק חדיש ובטנקים. לפני מלחמת העולם השנייה חתמו הגרמנים עם הרוסים על חוזה אי-התקפה הידוע בשם חוזה "ריבנטרופ-מולוטוב". החוזה נחתם במוסקבה בתאריך 23 לאוגוסט 1939. בחוזה זה חילקו שתי המעצמות את שטחה של פולין ביניהן. לפי התוכנית הצבא הגרמני היה צריך לכבוש את החלק המערבי והרוסים קיבלו את החלק המזרחי של פולין. הגבול בהתאם לחוזה נקבע לאורך הנהרות "סאן" בדרום ו"בוק" בצפון. מזרחה מהם בשליטת הצבא הסובייטי ומערבה מהם הגרמנים.

מספטמבר 1939 ועד יוני 1941 הסתפקו הגרמנים בחלק המערבי של פולין. בשנת 1940 הצבא הגרמני כבש את מחצית צרפת בעברם בלי

קושי מיוחד את "קו מזינו" שנחשב לקו בלתי ניתן לחצייה. המחצית הנותרת, החלק הדרומי של צרפת הגובל בספרד, נשאר תחת שליטה צרפתית אולם היה לחלוטין תחת השפעה גרמנית. היטלר הצליח גם במלחמתו נגד אירופה המערבית וכבש את בלגיה, הולנד, דניה, ונורבגיה. היטלר גם ניהל מלחמה ממושכת נגד אנגליה בה האנגלים בהנהגת וינסטון צ'רצ'יל עמדו בגבורה נגד ההתקפות האוויריות. בשנת 1941 הגרמנים הפרו את החוזה עם רוסיה ותקפו את הצבא של רוסיה הסובייטית בכמה חזיתות: החזית הצפונית, החזית המרכזית והחזית הדרומית וכבשו חלק אחר חלק. הגרמנים הגדירו את המלחמה שלהם בשם: Blitzkrieg: מלחמה מהירה. הגרמנים הגיעו עד פטרבורג בצפון ועד שערי מוסקבה, עיר הבירה של רוסיה הסובייטית ועד סטלינגרד שעל גדת הוולגה בדרום. באותו שלב החליטה ההנהגה של רוסיה הסובייטית בהנהגתו של סטלין לעצור את הגרמנים. החורף באותו שנה, שנת 1941-42, היה קשה ביותר. הגרמנים לא היו מוכנים מבחינת העברת אספקה בדרכים. הקשיים האלה היו משמעותיים ביותר בשלב זה של המלחמה. למרות ההתקפות התדירות, הגרמנים לא הצליחו לכבוש את העיר פטרבורג-לנינגרד וגם לא את עיר הבירה מוסקבה. בדרום הרוסים עצרו את הגרמנים בסטלינגרד שעל נהר הוולגה.

לנינגרד, מוסקבה וסטלינגרד היו שלוש הערים בהן הצבא האדום עמד בגבורה והתנגד לכיבוש הגרמני למרות קורבנות רבים בנפש. ערים אלו מסמלות היסטורית וצבאית את התחלת המפלה של הצבא הגרמני של היטלר במלחמתו ברוסיה הסובייטית.

בעלייתו לשלטון בגרמניה בשנת 1933 היטלר וחבר השרים שלו הכריזו על היהודים כעל עם נחות. למרות מצבם הקשה בחזיתות, הגרמנים לא הפסיקו אף לרגע את מלחמתם ביהודים. הם הכריזו

שהיהודים הם אויב מספר אחד שלהם ושיש להשמידם. בפולין עצמה חיו שלושה וחצי מיליון יהודים. בוורשה עיר הבירה של פולין חיו יותר מחצי מיליון יהודים.

בכנס הנאצי ב"ואנזה" שעל יד ברלין, הגרמנים החליטו על חיסול סופי של כל היהודים באשר הם. לרדיפות היהודים באירופה קדם ליל הבדולח שהנאצים ארגנו באוסטריה ובגרמניה בשנת 1938 בלילה שבין ה- 9 ל- 10 בנובמבר. זה היה רמז למה שמצפה ליהודים בארצות אירופה שנכבשו על ידי היטלר.

בכל פעם שהגרמנים נכנסו לערים בהן היו יהודים, הם ארגנו נציגות של היהודים באותה העיר: "היודנרט". היודנרט סיפקו את רשימת כל היהודים שחיו באותו מקום והתחייבו לספק לגרמנים כוח עבודה זול לשם עבודות כפייה למען הגרמנים: ניקיון, בניית כבישים וכדומה. למשל היהודים נדרשו להביא מברשות שיניים ולנקות בהן את הכבישים. בכל עיר היתה גם משטרה גרמנית שהיתה זקוקה למגורים ושירותים שונים אותם סיפקו היודנרט.

לפני הפוגרום הראשון בעירנו

לפני הפוגרום הראשון בזמן כניסת הגרמנים לפולין חיינו בבוריסלב. גרה איתנו משרתת שהגיעה מכפר אוקראיני קרוב.

ההורים שלי לא היו בעלי השכלה גבוהה. כשהמלחמה התחילה, אלזה היתה תלמידת תיכון ונסעה כל יום ברכבת לעיר דרוהוביץ שם למדה. בשלב כלשהו התקררה בנסיעות החורף וחלתה. היא היתה בטיפול אצל פרופסור בבית חולים בלבוב ואחרי חודש היא חזרה בכוחות עצמה ברכבת הביתה. אחרי זמן קצר חלתה שוב ומאז היתה מוגבלת בהליכה ומרותקת למיטתה. הרופאים והפרופסורים שטיפלו בה לא יכלו להגדיר למה זה קרה.

היה לה רדיו קטן (די נדיר באותה תקופה) שהעסיק אותה ויוז'ק בן דודי אהב להגיע אליה ולהקשיב איתה לרדיו. באותה תקופה בנוי אחי עבד בעיריה ברישום התושבים. הוא כבר היה בקשר עם אניה (אישתו לעתיד) אותה הכיר בתקופת הכיבוש הסובייטי הראשון.

אחותי הצעירה רבקה סיימה את לימודיה התיכוניים ולמדה תפירה בקרקוב. היא התארחת אצל ברטה ויאנק כחצי שנה וכשסיימה חזרה הביתה והיתה תופרת חולצות.

אקציה ראשונה

ב- 21 ליוני 1941 הגרמנים התחילו במלחמה נגד הרוסים. החליטו לסגת מכיוון שלא יכלו לעמוד בלחץ הצבא הגרמני. הצבא הגרמני הגיע לבוריסלב ב- 2 ליולי באותה שנה. אנחנו גרנו ברחוב לוקשביצ'ה מספר 40, בקרבת מכרות השעווה שהיו בהמשך הרחוב בצדו הנגדי. לפני שהצבא הרוסי עזב את העיר הם הניחו פצצות במכרה השעווה גם למטה וגם באזור העליון שבו היו מכוונות העיבוד. כנראה שהם שמו את הפצצות בהשגחה ואלו התחילו להתפוצץ בשעות הערב כאשר הצבא הגרמני כבר היה בעיר. הרבה מהבתים שהיו ברחוב התחילו לבעור ובונים ואני התחלנו לארגן אנשים על מנת לעזור להביא מים לכיבוי השריפות. שני בתים נשרפו לגמרי אך את יתר הבתים הצלנו (שלנו היה רחוק יותר). עבדנו עד מאוחר בערב עד שהשריפות כבו. המשפחה שלנו היתה בבית. למחרת קמנו ולא ידענו לאיזה יום קשה אנחנו קמים. זה היה היום השני של הכיבוש הגרמני ושל האקציה של האוקראינים.

ביום השני לכיבוש הגרמני, המשפחה היתה בבית ולא יצאה החוצה, היינו מאוד זהירים. כשגרנו את ארוחת הצהרים החלטתי לצאת וקצת להסתובב לראות מה קורה בעיר. הלכתי ברחוב שלנו, לכיוון חלק העיר שנקרא "פוטוק". פגש אותי נוצרי אחד שהיה מיודד עם היהודים וגם דיבר קצת אידיש. הוא צעק עלי: "מה אתה מסתובב פה" עניתי שיצאתי להסתובב ולראות מה קורה בעיר. הוא אמר לי באידיש "אנטלוייף" (תברח!) והראה עם האצבע לכיוון קבוצת אנשים גדולה שהתקרבה אלינו. הסתכלתי לאותו כיוון וראיתי קבוצת יהודים שהאוקראינים הריצו אותם תוך כדי שימוש בלומים, מקלות עץ וגרזנים. הם הוכו ורובם דיממו ממקומות שונים. קבוצת יהודים זו הובלה לכיוון בית פנטו. לא חשכתי הרבה והתחלתי לברוח לכיוון

הנגדי, לכיוון "פוטוק דולנה".

כשברחתי מהקבוצה הזו, רצתי לבית משפחת גרינשלק שגרו בבית עם חצר גדולה. במשפחת גרינשלק היו ארבע בנות ובן אחד בשם גדליה. אחת הבנות, ברוניה, היתה חברתה של אחותי הבכורה אלזה (אלזה וברוניה הכירו בשומר הצעיר). החצר היתה סגורה. התחלתי לדפוק על השער וצעקתי שיפתחו לי את הדלת. אחרי זמן מה, גדליה יצא אלי ושאל אותי מה אני רוצה. אמרתי שבעיר יש פוגרום ושאני צריך שיכניס אותי. הוא הכניס אותי מהר וראיתי שכולם התחבאו למעלה מעל הבוידם כי ניסו להיכנס אליהם אך לא הצליחו לעבור את השער.

הפוגרום היה ביום חמישי וביום שישי לפני הצהריים הוא נגמר. אני שהיתי כל הזמן הזה אצל משפחת גרינשלק והמשפחה שלי לא ידעה איפה אני.

התברר לי מאוחר יותר, שהמשטרה הסודית ה- N.K.W.D שישבה בבית שנקרא "פנטו" ברחוב פיינסקה החזיקה קבוצה של אסירים אוקראינים במרתפים שלהם. לפני שהם עזבו, הם הרגו את האסירים בצורה אכזרית ביותר. היו שם כ- 12 גופות של אוקראינים הרוגים. האוקראינים, כנקמה ביהודים שבדרך כלל היו יותר מיוודים עם הסובייטים, הוציאו יהודים מהבית, הרביצו להם והריצו אותם לבית פנטו. בבית פנטו קיבלו את היהודים והורו להם לנקות את גופות האוקראינים ההרוגים. כל אחד קיבל דלי עם מים. למי שלא היה במה לנקות, הורו לפשוט את החולצות או הגופיות ולהשתמש בהן לרחיצת הגופות. בזמן שעבדו על הגופות הם קיבלו מכות רצח, הרבה מהם לא החזיקו מעמד ומתו. ברחובות ובפנטו נרצחו יותר מ- 200 איש. היו יותר מ- 300 איש פצועים בדרגות שונות. אווה שלר,

בת דודה של וולדקה (אשתי לעתיד, אביה של אווה ואבא של וולדקה היו אחים), יצאה משם עם ראש פתוח, ורק אחרי חודשי טיפול רבים הבריאה מזה. היא היתה בת 13.

ביום שישי בבוקר, לאחר שהאקציה נגמרה, הלכו בוגיו ואחותי הצעירה ריבצ'יה לחפש אותי בבית פנטו. מאחר שלא מצאו אותי, חזרו הביתה. אני חזרתי הביתה לקראת הצהריים והיתה שמחה גדולה שאני בחיים. הגרמנים היו אלה שעצרו את האקציה בסביבות השעה עשר והודיעו ליהודים שהאקציה נגמרה והכל חוזר לסדר ולחיים נורמליים. הם נתנו לאוקראינים יד חופשית ליומיים, אבל אז רצו שהסדר יחזור על כנו "אורדנונק מוז זיין" ולקבל שליטה חוזרת על המצב.

למחרת הכל חזר למצב שקט ומסודר. הגרמנים התחילו לארגן את הנציגות של היהודים - ה"יודנרט" (להם השתייכו כל נכבדי העיר). הוקמה גם המשטרה היהודית. חבריה היו כולם בחורים יהודים צעירים ותפקידם היה לשמור על הסדר בחלק המיושב על ידי יהודים. זה נקרא "אורדנונק דיגסט". הם גם רשמו את כל המשפחות היהודיות על מנת לדעת כמה אוכל יהיה צורך לספק ליהודים. קיבלנו הקצבת אוכל לפי מספר אנשים במשפחה. האוכל היה בצמצום רב.

בתקופה זו דרשו הגרמנים שכל היהודים יענדו סרט לבן על השרוול השמאלי. כשהלכנו ברחוב והופיעו מולנו חייליים גרמנים, נדרשנו לרדת לכביש על מנת לפנות להם את הדרך. במידה ומישהו לא ציית, הוא הוכה קשות.

בינתיים נקראתי ליודנרט והציעו לי מקום עבודה קבוע במשטרה הגרמנית "שוץ פוליצי" – הם חיפשו אדם בקיא במכניקה ומסגרות.

אני שחקן על הבמה
בבוריסלב 1942

אני משמאל (מכונאי) עובד בשופו
ומימין מילק הגנן, מאי 1942

הם הציעו לי את המשרה. זו היתה "הצעה" מחייבת. הלכתי לשופו (קיצור של שוץ פוליצי) ושם היה הנציג של היודנרט, יהודי בשם הנדלר שהיה המקשר בין דרישות השופו ליודנראט.

התחלתי לעבוד במוסך של השופו. תחת השגחה שלי היו מעל שלושים זוגות אופניים, שני אופנועים וג'יפ אחד שהיה בנוי כך שהיו לו מאחור מקומות ישיבה להעברת קבוצות של שישה עד שמונה אנשים. שוטר בשם ניהוף היה אחראי מטעם המשטרה ואני הייתי כפוף לו מקצועית. כל יום הייתי מקבל ממנו הנחיות מה לעשות. קיבלתי גם בקשות מאנשי המשטרה לגבי האופניים שלהם, טיפלתי בצרכים שלהם. קשרתי קשר עם הרבה אנשים מהמשטרה והם התייחסו אלי בצורה מאוד ידידותית. הופעתי כל יום בשמונה בבוקר והלכתי בחמש בערב, אם לא היה עומס בעבודה. הרבה פעמים נכנסו שוטרים למוסך ושאלו איך אני מרגיש ולפעמים גם הביאו לי דברי אוכל. לעיתים הגיעו למוסך סחורות מוחרמות מאיכרים בסביבה. ניהוף שאל אותי לעיתים אם ארצה חלק, כך שלפעמים יצא שהבאתי מוצרי מזון נוספים למשפחה.

אני בשופו בבוריסלב

ה- 16 למאי 1942

אקציה שנייה

המשכתי לעבוד בשופו עד לנובמבר 1941. ב- 29 לנובמבר 1941 התחילה אקציה שנייה. יום לפני, נכנס אלי מזכיר המשטרה של השופו, שטיינדל ושאל אותי אם אני מתכוון ללכת הביתה לישון. הוא יעץ לי לא ללכת הביתה כי צפה שיהיו "שינויים" בקרוב. היו לנו קרובים, משפחת הירש, שגרו מול השופו. באותו לילה לנתי אצלם לאחר שהודעתי למשפחה שלא אגיע. למשפחת הירש היו ארבעה ילדים - שני בנים: הבכור אלט, אחיו יוזק, והתאומות סוניה ומלה. הצעיר מהבנים, יוזק, גר היום באמריקה והוא היחיד שנשאר מכל המשפחה. באותה התקופה יוזק היה המשרת של איש השופו נמץ. כשהיה אוכל במחסן השופו גם הוא הביא למשפחה. ליוזק היתה אמא מיוחדת מאוד שמה היה פפה. אבא של אבא של יוזק היה אח של אמא שלי.

למחרת הגעתי לעבודה במוסך בסביבות שמונה בבוקר והתחלתי לעבוד. בסביבות שמונה וחצי בבוקר הדלת של המוסך נפתחה ואחותי רבקה נכנסה, כולה רועדת ובקושי הוציאה מילים מהפה. חיכיתי עד שנרגעה מעט ואז היא אמרה לי שבבוקר המשטרה האוקראינית הוציאה את אמא מהבית ושכנראה היא נמצאת במרתפים של המשטרה. גרנו קרוב מאוד למשטרה האוקראינית, מרחק של ארבעה בתים, כך שכנראה עם בוקר הגיעו והוציאו אותה. רבקה היתה במחבוא, גם אבא היה בסביבה, אך את אמא הם ראו והוציאו. התחלתי לחשוב איך אני יכול לעזור להוציא אותה מהמרתף. קודם כל הלכתי לשטיינדל שהזהיר אותי יום קודם וסיפרתי לו שהוציאו את אמא שלי וביקשתי את עזרתו. הוא אמר שאינו יכול לעזור אבל שבמשטרה האוקראינית ברחוב לוקשביצ'ה (בו גם אנו גרנו) נמצא "אוברוארמיינסטר" (דרגה במשטרה) בשם נמץ. הוא הסביר לי שרק

נמץ יכול לעזור כי הוא האחראי מטעם השופו על האקציה המתנהלת. אמרתי לו תודה, חזרתי למוסך ואמרתי לאחותי רבקה שאני רץ למשטרה. לפני היציאה הורדתי מהיד את הטלאי והשתדלתי ללכת בדרכים צדדיות כדי לא להיתפס על ידי משתתפי האקציה. זה היה מרחק של ארבעה-חמישה קילומטרים אותו רצתי והגעתי במהירות אפשרית לקרבת המשטרה. ראיתי ברחוב מכוניות משא שניסו להחנות בצד המדרכה. הכניסה למשטרה היתה במעלה המדרגות. כשעליתי במדרגות פגש אותי איש משטרה אוקראיני ושאל אותי מה אני עושה שם. עניתי לו שאני עובד בשופו ונקראתי על די נמץ. הוא הלך איתי, הכניס אותי פנימה, העמיד אותי בפינת חדר הכניסה המואר והגדול, אמר לי לחכות ונכנס לחדר צדדי. חיכיתי ובינתיים התחילו להכניס פנימה דרך דלת הכניסה למשטרה יהודים נוספים שנתפסו ברחוב וגם יהודים שהוצאו מבית הכנסת בזמן התפילה (זה היה בשבת). הם היו עם טליתות וספרים ביד והוכנסו למרחב הגדול הזה. בינתיים נמץ פתח את הדלת והתקרב אלי. הוא היה שמן מאוד ודחף אותי לפינת החדר. הוא קרא לי "שלוסר" (השם הגרמני של מסגר), ושאל "באס מאכסטו היר" - מה אתה עושה פה. אני אמרתי לו שהוציאו את אמא שלי מהבית והיא נמצאת פה במרתפים ואני מבקש שישחרר אותה. הוא שאל אותי מה השם שלה וגם שאל אותי מה הגיל שלה. אני אמרתי לו את השם, וגם אמרתי את הגיל אבל קצת הורדתי כדי שלא תישמע זקנה (בדרך כלל תפסו אנשים זקנים). הוא רשם את זה, אמר לי להמתין לו פה בפינה ויצא. הבנתי שהוא הולך לבדוק ולהוציא את אמא ושאקבל אותה בחזרה. אחרי המתנה שנראתה כמו נצח, נמץ פתח את הדלת, ניגש אלי וצעק עלי "אתה שיקרת לי, אמא שלך היא אישה זקנה. בשביל מה אתה צריך אמא אישה זקנה כזאת". אני הייתי מתווח ועצבני לא החזקתי מעמד ופרצתי בבכי וצעקתי אליו, לנמץ, "אבל זאת האמא שלי". הוא עמד מעלי ונדנד עם הראש, כנראה הבכי שלי קצת השפיע עליו ואמר לי: "אתה תחכה לי פה" ויצא החוצה.

בינתיים היהודים שהובאו מבתי הכנסת עמדו באמצע האולם הגדול. מהדלת הצדדית יצא גרמני בדרגה גבוהה לפי מדיו והתחיל לצעוק על היהודים: "אתם יהודים מלוכלכים, אנחנו נלמד אתכם לעבוד", וצעק: "לרקוד לרקוד". בזמן שהם רקדו הוא הוציא מהכיס מספרים, ניגש ליהודי הראשון וחתך לו את הפאות והזקן. בין היהודים היו גם שני רבנים שאבא שלי היה הולך להתפלל איתם בבית הכנסת כל בוקר. אחד היה רב סרולצ'ה והשני היה רב יענק'ל. גם אליהם ניגש וחתך את הפאות למרות שניסו להגן עם הידיים אך לא עזר להם שום דבר, הפאות נפלו והוא המשיך לצעוק "לרקוד לרקוד". בינתיים הדלת נפתחה ונמץ עמד בדלת וסימן לי עם האצבע שאתקרב אליו. יצאתי החוצה וראיתי את נמץ והעוזר האוקראיני שלו יחד עם אמא שלי עומדים בפרוזדור. נמץ דחף את אמא לכיוון שלי ובכעס צעק "דהסטו דיינה מוטר" (הנה לך אמא שלך) "ותיעלם". תפסתי את אמא ורצנו החוצה. הבאתי את אמא הביתה והחבאתי אותה בבית כדי שלא ייקחו אותה.

האקציה השנייה התחילה ביום שבת ונמשכה כיום וחצי. כל היהודים שנתפסו במרתפים של המשטרה האוקראינית הובלו במשאיות שחנו מול המשטרה ליערות הסמוכים שם ירו בהם והם נפלו לקבר אחים. לא רצינו להאמין שדבר כזה קרה אך גויים סיפרו שראו את היהודים מובלים ליער וחזרה יצאו רק הבגדים שלהם. אמא סיפרה לי אחר כך שאיתה במרתף היו כמה מהנשים העשירות של העיר, בגילה של אמי. בגלל שראו שנמץ התעניין בה הן חשבו שאולי היא תצליח לצאת. הן הציעו לה דברי ערך שלקחו איתן ואמרו לה שבטח תצא החוצה ושמטפלים בה. אמא לא רצתה לקחת מהן שום דבר.

ביום ראשון הגרמנים הודיעו שהאקציה נגמרה וחוזרים לחיות חיים נורמליים ושלא יהיו יותר אקציות. האקציה השנייה היתה תחת יד

השופו הגרמני והאוקראינים עזרו להוציא ולרצוח את האנשים.

המשכנו להיות משפחה שלמה עד לאקציה שהיתה באוגוסט 1942 (אגיע לסיפור הזה בהמשך). שוב חזרנו לחיות חיי משפחה. אני המשכתי בעבודה בשופו, בוניו היה פקיד במשרדי היודנרט ורבקה עבדה בבית ותפרה חולצות. את נמץ המשכתי לפגוש בעבודה כמעט כל יום, לא דיברנו על מה שהיה.

באותה תקופה התארגן גטו ואליו הוכנסו יהודים מכל העיר. אנחנו נשארנו לגור בבית שלנו שהיה בקטע העיר שבו מותר היה ליהודים לגור. פגשתי אז את משפחת בלוך (מילק בלוך, הבן, הוא המזכיר של ארגון יוצאי בוריסלב היום) שגרה ברחוב ראשי בעיר. המשפחה שלו גרה אצלנו למשך כמה חודשים כי זרקו אותם מהדירה שלהם. אני הייתי קרוב מאוד לאחותו דונצ'ה. בינתיים המשכתי ללכת כל יום לעבודה, גרנו בצד השני של העיר וזו היתה הליכה די ארוכה. בדרך ראיתי הרבה אנשים שהיו מחוסרי כל ובלי אוכל. הם הסתובבו ברחוב וביקשו שנעזור להם "גיב מיר שטיקלה ברוייט" - תן לי חתיכת לחם. אני הכרתי הרבה מהיהודים האלה אותם פגשתי בדרכי לעבודה. עקבתי אחרי השינויים שחלו בגוף שלהם, הם היו מתנפחים ואז חשבתי שקיבלו אוכל אך זה קרה מחוסר אוכל. לא לקח הרבה זמן עד שראיתי אותם מונחים מתים על המדרכות. היודנרט ארגן קבוצת אנשים שאספו את הגופות בבוקר והביאו אותם לבית הקברות. ככה זה נמשך עד לתחילת חודש אוגוסט 1942.

אקציה שלישית

כאמור, הקיץ של 1942 היה קשה במיוחד מבחינה כלכלית ובריאותית. המצב הלך והורע מיום ליום. כל יהודי מעל גיל 17 חייב היה להתייצב לעבודת כפיה ותת תזונה של רוב האוכלוסייה היהודית החלה לתת את אותותיה. היהודים קנו ואכלו כל דבר שיכלו להניח עליו את היד. גם איכות המים היתה בכי רע. לבתים לא היתה אספקת מים פנימית. את המים שאבו מה"ידרנטים" (משאבה שהיה צריך לשאוב איתה את המים) שהיו בחוץ. תושבי האזור היו עומדים בתור כדי למלא דליי מים. אצלנו בכניסה לבית עמדה חבית עשויה מעץ אליה היינו שופכים את המים שהצלחנו לשאוב בעזרת ההידרנט. השתדלנו שלא להיותר בלי מים וזה היה אחד מתפקידיי וגם של אחי ברוך. הגרמנים התחילו בצעדים ראשונים של קיבוץ היהודים לרחובות מסוימים. יהודים שגרו ברחובות ראשיים בדירות מפוארות, קיבלו הוראה לעזוב את הדירות ולעבור לבתים נטושים. זו היתה תחילתה של דחיסת היהודים לכמה רחובות מוגדרים ותחילת הושבת היהודים בגטו. את ההעברה ביצעו היהודים בכוחות עצמם. כל משפחה ניסתה להוציא מדירתה מעט ריהוט ולהעבירו בעזרת עגלות יד למקומן החדש. כמה משפחות נדחסו לדירה אחת וחיו בתנאים סניטריים לא ראויים לבני אנוש. עכב כך התחילו להתפשט מחלות ובמיוחד מחלת הטיפוס אשר סיפקה לקברנים תעסוקה מתמדת. המשפחה שלנו גרה באזור שהיה מיועד לגטו ולכן לא נאלצנו לעבור, אך קיבלנו הביתה זוג ידידים שגרו בבוריסלב ברחוב פייסקה, והם גרו עימנו תקופה קצרה. מצבנו נותר סביר הן מבחינת תנאי הדיור והן מבחינה כלכלית. בתחילת חודש אוגוסט הגיעו שמועות, בעיקר מאוקראינים, שהגרמנים מארגנים משלוחים של יהודים למחנות עבודה. כמה מהם ראו איך בערי הסביבה הוצאו יהודים מבתיהם, הוכנסו לקרונות המיועדים להובלת בהמות ונשלחו למקומות לא ידועים. שמועות אלו

הדאיגו מאוד את היהודים בעיר, מישהו גם ידע לספר שהיודנראט קיבל מהגרמנים פקודה להכין רשימות של יהודים זקנים ונכים שלא מסוגלים לעבוד. אחד הפקידים של היודנראט גילה את הסוד לידידו וגם ידע לספר שמדובר ברשימה של כחמשת אלפים איש המיועדים להישלח ל"התיישב מחדש" (הגדרת הגרמנים לתהליך המשלוחים). ברור היה לנו שמשהו משונה ולא ידוע עומד להתרחש בבוריסלב. המתח והדאגה לקראת הבאות גאו ברחוב היהודי. אני לא ייחסתי חשיבות לשמועות, חשבתי שאינן נכונות מכיוון שעבדתי בשופו ולא הייתי קרוב לכך. לא חשתי בעבודתי בשופו בכל שינוי בהתנהגות אנשי המשטרה עימם התרועעתי יום ביום במוסך.

בארבעה לאוגוסט, קרוב לסיום יום העבודה שלי, נכנס ניהוף - הגרמני שהיה אחראי על מוסך האופניים שבו עבדתי. הוא התנהג באופן משונה, הוא התחיל לבדוק את האופניים שלו וגם את שאר הזוגות, הריץ את מנועי האופנועים והמכונית, וזרק לי כבדרך אגב: "נזדקק לכל אמצעי התחבורה בימים הקרובים, דאג לתיקונם" ואז יצא מהמוסך. אני נשארתי לעבוד ובדקתי את האופנועים פעם נוספת, סגרתי ברגים ואז לפתע נכנס אורח נוסף, שטיינדל, מזכירו של לויטננט ויפרט שהיה ראש השופו. הוא ניגש אלי, משך אותי לפינה ובדק שאין איש שומע ולחש לי: "הר שפר, תדאג להחביא את המשפחה שלך, מחר קורה משהו חדש! עומדים להיות שינויים, משהו עומד לקרות, משהו בלתי רגיל", סימן עם האצבע על הפה שזהו סוד ועזב את המוסך.

שטיינדל היה אחד מהשוטרים איתו לי יחסים מעט ידידותיים. לא פעם הוא היה מביא לי למוסך לחם, גבינה, חמאה, קורץ לי בעינו ואומר: "זה המעט שאני יכול לעזור לך". הפעם, המידע לגבי התרחשויות הצפויות למחרת היה בעל חשיבות עליונה. הייתי קצר

רוח לקראת הרגע בו אוכל לעזוב ולשתף את משפחתי במעט המידע שהיה לי. כשהגעתי הביתה, יידעתי את ההורים בכל הידוע לי. אחי בוניו (ברוך) ואחותי ריבצ'יה עזבו את הבית והלכו למקום מחבוא בכפר פופיילה.

אחותי אלזה הייתה חולה והתקשתה בהליכה. מסיבה זו לא התאפשר להעבירה למקום מסתור וההורים אמרו שישארו עם אלזה בבית. היה לנו בדירה חדר קטן שהדלת שלו הייתה בקו ישר עם הקיר, והקיר היה מכוסה בטפטים. החבאתי את הורי ואחותי אלזה בחדרון ואת הכניסה אליו הסתרתי באמצעות ארון שהזזתי כך שכיסה את הדלת. שמתי מנעול חיצוני על דלת הכניסה לבית, כדי שיראה כאילו הדיירים עזבו. לאחר מכן חזרתי לשופו, למשטרה הגרמנית, שם ביליתי את הלילה במרתפים. הם לא נתנו לנו לעזוב את השטח, כדי שאף אחד מהעובדים לא יתפס על ידי הגסטפו.

בבוקר כבכל יום עבדתי במוסך בשופו.

בחמישה לאוגוסט, יום רביעי בבוקר, התחיל הגרוע מכל. התחילה האקציה השלישית שהיתה גרועה בהרבה ממה שחווינו עד כה. אנשי שופו יצאו מחצר המשטרה, שוטר-שוטר על אופניו ופשטו על הרובע היהודי. באקציה לקחו חלק גם המשטרה האוקראינית והמשטרה היהודית "אורדנונגס דינס". האקציה נוהלה על ידי אנשי גסטפו ובראשם קצין בשם קצמן. השמועות על רשימות יהודים שהוכנו ביודנראט התבררו כנכונות. קבוצות של גרמנים ואוקראינים בלווי המשטרה היהודית פשטו על העיר ולפי הרשימות הוציאו אנשים מהבתים, העמיסו על משאיות שהסיעו אותם לרכבות שחיכו בתחנת הרכבת. צעקות ובכי היהודים, הקורבנות שיועדו למשלוח, התערבבו בצעקות הגרמנים: "לוס! לוס!" (תלכו, קדימה) תוך כדי שדחפו את

היהודים אל המשאיות. מספר יהודים צעירים הצליחו לברוח אך רוב האנשים הוסעו אל תחנת הרכבת. האקציה נמשכה גם למחרת ולקראת הערב ביום חמישי השישה לחודש הכריזו הגרמנים על סיומה. זו היתה רמאות של הגרמנים, שהאקציה נגמרה, כדי שהיהודים שלא נתפסו יצאו ממקומות המסתור שלהם. הם עשו זאת כי היו חסרים להם הרבה יהודים עד למכסת החמשת אלפים.

היהודים החלו לצאת בחשש ובחשדנות מהמחבואים ולהופיע ברחובות. כל אחד בירר מי ממשפחתו היה חסר. למחרת, ביום שישי, התברר שההודעה על סיום האקציה היתה תכסיס. הגרמנים שלא מלאו את מכסת הנפשות, ניסו להקל על עצמם בלכידת יהודים נוספים. כך פיתו אותם לצאת מהמחבואים כשנראה היה שהגרוע מכל כבר מאחוריהם. מאוחר מדי הבנו שהאקציה נמשכת. ביום שישי השבעה לאוגוסט 1942 הייתי כרגיל במוסך. בסביבות אחת עשרה בבוקר נכנס שטיינדל ולחש לי שכדאי לי להחביא את משפחתי. רצתי הביתה בכל כוחי והחבאתי את ההורים באותו החדרון, שמתי שוב מנעול על דלת הכניסה וחזרתי למוסך. האקציה התחדשה בסביבות הצהריים של יום שישי ונמשכה 24 שעות עד שבת בצהריים. גם עתה התעקשו הגרמנים למלא את מכסת הנפשות למשלוח לאותו יעד לא ידוע.

נשות אנשי היודנראט היו מוסתרות בזמן האקציה במרתף השופו. לאונרד ויפרט, ראש השופו, הבטיח שאצלו הן יהיו בטוחות. בשבת בבוקר, כשעדיין חסרו אנשים למכסה, פקד קצמן, איש הגסטפו שהיה אחראי על האקציה על ויפרט להוציא אותן מהמרתפים. נשים וילדים הוצאו ממרתפי היודנראט והועלו על הרכבת. הבכי התחננים והטענות של ויפרט שהבטיח להגן עליהן לא עזרו, כולם נשלחו לרכבת. זה נודע לאנשי היודנראט רק בסוף האקציה. הגברים

שהוסתרו במרתפי השופו היו בחלק השני של המרתף, האזור הימני. אותם לא הובילו לרכבות אלא השאירו במסתור. אני הייתי ביניהם.

בינתיים, בתחנת הרכבת היתה מהומה גדולה. קרונות המשלוח היו קרונות ששימשו להעברת סחורות ובהמות עם דלתות הזזה שנפתחו מבחוץ. משני צידי הדלת היו שני חלונות קטנים עם חוטי תיל. אל קרונות אלה נדחסו אנשים עד שבקושי ניתן היה לעמוד בהם. אנשים עשו את צרכיהם במקום בו עמדו. הזוהמה והסירחון היו בלתי נסבלים. בין היהודים בקרונות היו גם מספר צעירים שעבדו בחברת הנפט בבוריסלב Beskiden Erdol. המנהל הראשי של החברה בייץ הסתובב מקרון לקרון עם רשימת שמות עובדים חיוניים לתעשיית הנפט ובקול רם צעק את שמותיהם. אלו הוצאו מהקרונות וקצמן שחרר אותם. בפעם הזו הם ניצלו ממשלוח למחנה ההשמדה. בעיר שלנו היה רופא ידוע בשם רוזנשטראוך שטיפל בשוטרי השופו ומשפחותיהם. ה"אוברווכמייסטר" נמץ (שהוציא את אמא) הסתובב בין הקרונות וזיהה את הרופא באחד הקרונות. הוא רצה להוציא אותו

אחותי, אלזה שפר 1942

ולשלוח אותו הביתה, אך הרופא הודיע שהוא ילך רק עם אשתו. את שניהם נמץ לא יכול היה לשחרר ולכן שניהם נסעו אל גורלם המר. זה לא היה המקרה היחיד בו חשוב היה למשפחות מעל לכל להישאר יחד. גם בוניו נשאר עם אניה כשהובלו למחנה. אילו היו יודעים לאן פניהם מועדות, מחנות ההשמדה, רצח ושריפה, יתכן והביחד היה חשוב פחות.

בשבת בצהרים בשמונה לאוגוסט נכנס איש של השופו למרתף בו היינו (שם היו גם אנשי יודנראט איתי) והודיע שהאקציה נגמרה ואנחנו חופשיים לצאת. רצתי ישר הביתה בדרכי קיצור וכשהתקרבותי לבית ראיתי מרחוק שהמנעול הורד מהדלת, הדלת היתה פתוחה וכבר היתה לי הרגשה שהעניין נגמר לא טוב. נכנסתי הביתה, בבית היתה ערבוביה שלמה. הכריות והשמיכות הושחתו ונוצות היו מפוזרות בבית, הרבה חפצים היו הפוכים, מגירות הוצאו ממקומן והארון שחסם את דלת המחבוא הוזז. נכנסתי פנימה. אלזה וההורים לא היו בחדרון. התיישבתי על הרצפה בתוך הלכלוך ומרוב עצבנות ומתח התחלתי לבכות. דפקתי עם אגרופי על הרצפה, וצעקתי: "למה זה מגיע לי?!" ככה ישבתי ובכיתי לפחות רבע שעה ואז התחלתי לחשוב אם יש דרך להוציא את ההורים ואלזה מאותו המשלוח. הדבר הראשון שחשבתי עליו היה ללכת לשופו ולדבר עם מיטס (גרמני שעבד בשופו) שאיתו היו לי יחסים טובים, אבל לפני זה הלכתי לבוידם (שם היה מחבוא של דברי ערך) שהמחפשים בבית לא מצאו, היו לי שם שלושה מטר בד שיועד לתפירה של חליפה לגבר ("קופון" של בד). הכנסתי את זה לתיק ורצתי עם הבד לשופו על מנת לדבר עם מיטס. כשהגעתי לשופו, מהבית ברחוב לוקהשוויצ'ה עד לרחוב וולנקה שבבוריסלב, נכנסתי לבית ודפקתי על הדלת של מיטס. מיטס ישב כבר בנוחות בכורסתו וגם אשתו היתה בחדר. שאלתי אם אפשר להפריע לו והוא הזמין אותי להיכנס ולספר במה העניין. סיפרתי

לו בבכי שהוציאו את ההורים שלי ואת האחות שלי מהבית וכנראה שהם נמצאים בטרנספורט. שאלתי אם הוא יכול לעזור להוציא אותם מהטרנספורט. הוא שמע אותי בסבלנות ואחרי זה אמר: "אין שום אפשרות להוציא אותם מהטרנספורט, הם כבר נמצאים בדרך להתיישבות חדשה והם לפחות שעתיים בדרך". אמרתי לו: "אני נשאר לבד בלי הורים ובלי משפחה". אז הוא בציניות אמר לי: "אם אתה רוצה אני יכול לסדר לך שישלחו גם אותך לאותה ההתיישבות". באותו הרגע חשבתי האם באמת הוא חושב שזו התיישבות או שהוא מנסה לרמות אותי ולהשתיק אותי. ראיתי שהעניין אבוד, ישבתי אצלו עוד כמה דקות, השארתי לו את הקופון ונפרדתי ממנו. לימים נודע לנו כי ההורים ואלזה נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ.

חזרתי לבית המבולגן ואחרי כמה שעות הופיעו בוניו ורביצ'ה. התחלנו לחשוב איך אנחנו מתארגנים במצב החדש. התחלנו לעשות סדר וגם סידרנו לעצמנו את המיטות ללינת לילה. הייתי בדעה שאני צריך להפסיק לעבוד בשופו מכיוון שכל מטרת העבודה שם היתה להגן על המשפחה מפני הוצאתם למחנה ריכוז. סיכמנו שאני ובוניו נצא ליער. היינו בקשר עם קבוצת צעירים שזו היתה גם מטרתם. עבור ריביצ'ה היה לנו מקום מוכן אצל גויים – משפחת מקרסקי שהבטחנו להם שנעביר אליהם את כל הרכוש שהיה לנו בבית. מלבד זאת היה לנו עוד קצת כסף כך שיכולנו לתגמל אותם כדי כשריביצ'ה תהיה אצלם.

לקח לנו כחודשיים מסוף האקציה השלישית עד אמצע נובמבר לארגן את השהות שלנו ביער יחד עם קבוצת הצעירים. באותם חודשיים מצאנו מקום ביער שהיה מתאים לשהות בו. בחודשיים האלה עוד הלכתי לעבודה בשופו כדי לא לעורר חשד. קבענו שבחצי השני של נובמבר יהיה המועד ליציאה ליער. מצאנו מערה שהיתה לא רחוקה

ממקום המיועד לשהות שלנו. העברנו לשם כשלושה טון של אוכל ומצרכי מזון. את האוכל קנינו בשוק השחור בכסף של שלושה יהודים וזה עזר לנו מאוד. שניים מהם היו אחים ממשפחת זוסמן ושכן שלהם ממשפחת ורדינגר. הם היו חלק מהקבוצה שהלכה איתנו ליער. את האספקה ומצרכי המזון העברנו בעזרתו של נהג שעבד בחברת מלופולסקה. כשהיתה לנו כמות מספקת להעביר, הודענו לו והוא התייצב. העמסנו את המצרכים, ובאחד המקרים נסעתי איתו לאותה מערה לעזור בפריקה. באותו הזמן כשעוד היינו בעיר, היתה אקציה רביעית. באקציה הזאת אנשי השופו והמליציה האוקראינית אספו יהודים בקולנוע קולוסיאום והחזיקו אותם שם קרוב לחודש. כשהם הגיעו למספר האנשים שהם תכננו (כאלף איש) הם העבירו את כולם לכפר ליד דרוהוביץ, מקום בשם ברוניצה ושם הרגו אותם. במקום יש קבר אחים גדול עם מצבה לזכר היהודים שנרצחו משנת 1941 ועד שסיימו את ההריגה האחרונה באביב שנת 1944.

בינתיים הקבוצה שלנו המשיכה בהתארגנות לקראת היציאה ליער. הקבוצה שלנו מנתה חמישה עשר אנשים: לייפקו טפר, ז'ומק ארלבוים, בוניו שפר (אחי), זוסמן בנו ואחיו, מנס (שהיה שחקן כדורגל ב"קדימה") השיו וקסלברג (שגם היה שחקן), קובה רוט, ריק, נייגוט ושלוש נשים: אידה ארטל, הורוביצובנה ופליישרובה. הספקנו לקנות גם ארבעה כלי נשק להגנה על הקבוצה בזמן שהותנו ביער. במקביל להכנות, בוניו ואני התחלנו להעביר את הרכוש שלנו למשפחת מקרסקי. הבן שלהם מייטק עזר לנו. עשינו את זה בערבים עד מאוחר בלילה, בזהירות שלא להיתפס על ידי האוקראינים שהסתובבו ברחובות. בהתקרב מועד היציאה ליער נדברנו עם מייטק שהוא יבוא לקחת את ריבצ'ה אליהם הביתה. בוניו ואני הכנו את הצידוד האישי שלנו בתיק גב עמוס דברים אישים וצידוד שנדרש לנו ביער. מקום המפגש עם כל הקבוצה היה קרוב לחברת החשמל

בבוריסלב. עד לפגישה היינו בקשר הדוק עם אנשי הקבוצה וכולם ידעו איפה נפגשים. כל אחד הלך בדרך שונה עד למקום המפגש, לא רצינו ללכת בקבוצות כדי לא לעורר חשד. כשהגענו למקום המפגש תאמנו בינינו איך נלך ובאיזה כיוון וגם קבענו מי מוביל את הקבוצה ומי המאסף כדי לא לאבד אף אחד. אני הייתי במאסף. המקום אליו היינו אמורים להגיע היה היער של כפר בשם הולוסקו, מרחק הליכה שארכה יותר מלילה ואנחנו קיווינו שנגיע לשם לפני אור יום. היינו כעשרים ושמונה אנשים, כולל שלוש נשים. עשינו את הדרך בזהירות על מנת לא להיתקל בקבוצות או איכרים מהכפרים הסמוכים. הצלחנו להגיע קרוב למקום ביער אבל מכיוון שהיינו כבר קרובים, המשכנו גם באור יום עד שהגענו לקרחת יער בה תכננו לארגן את האוהלים ומקום השהייה. הקור היה עז כל הדרך 5-6 מעלות צלזיוס מתחת לאפס ואנחנו הלכנו במקומות שהשלג היה די גבוה. זה לא עצר אותנו ועשינו את הדרך במאמץ גדול עד שהגענו. כשהגענו ולמרות היותנו עייפים מהדרך, התחלנו לנקות את קרחת היער מהשלג כדי להקים שם אוהלים ולארגן מקומות לינה. בינתיים הנשים שבקבוצה התחילו להכין אוכל כי כל הקבוצה היתה רעבה, לא עצרנו בדרך לאוכל. את כל זה עשינו בלי להדליק אש, מתוך חשש שיראו אותה. אחרי שאכלנו ונחנו קצת, הקבוצה התחילה להתארגן ללינת לילה. כך התחלנו את השהייה ביער עם כל הקשיים.

בערבים היינו יורדים למטה בקבוצות של בין שישה לשמונה אנשים עם תרמילים ריקים למערה בה היה מחבוא האוכל והיינו מעבירים אוכל מהמערה למקום שהייתנו ביער.

אחרי 10 ימים בערך כשקבוצת האנשים שלנו ירדה (אני הייתי באותה קבוצה) למערה להביא אוכל למחנה ראינו שיש סימנים של מגלשות מחוץ למערה. השלג היה שטוח. כשנכנסנו למערה חשכו

עיננו: המערה היתה ריקה מאוכל. לפי כל הסימנים שהיו לפני המערה, איכרים מהסביבה כנראה הבינו שיש בסביבה אנשים, מצאו את המחסן שלנו ורוקנו אותו. לא התעכבנו, התחלנו לעלות חזרה למחנה. בדרך כבר התחלנו לחשוב מה יהיו הצעדים הבאים במצבנו. כשהגענו למחנה, אספנו את כל האנשים והסברנו להם את המצב. אמרנו שאנחנו חייבים לעזוב את המקום ולחפש מקום אחר ביער שכן במרחק מה מכאן. יחד עם זה, ביקשנו מהאנשים שיביעו את דעתם אם הם רוצים להמשיך הלאה ליער השכן או שאולי הם רוצים לשנות משהו בשהייה שלנו. היו ביננו אנשים שהתעייפו מהשהייה ביער והיו מוכנים לחזור העירה. מתוך עשרים ושמונה האנשים, כעשרה החליטו להיפרד ולחזור העירה. כל היתר, כשמונה עשר, החליטו להמשיך הלאה ולעבור למקום מחנה חדש. החלטנו שלמחרת בבוקר ז'ומק ארלבוים ואחי בונוי ילכו לחפש מקום ביער השכן ואחרי שימצאו מקום יחזרו ונתחיל להעביר את החפצים למקום החדש. עם החלטה זו הלכנו לישון באותו הלילה.

למחרת מוקדם בבוקר ז'ומק ובונוי עזבו לחפש מקום חדש ביער ואני ויתר אנשי הקבוצה נשארנו והתחלנו להכין ארוחת בוקר, לרוב דייסה שעשינו על אש קטנה. אני הייתי אחראי באותו היום על בישול הדייסה. פתאום, בזמן שבישלתי וערבבתי את הדייסה, התחילו צעקות: "הנדה הוך" (בגרמנית "ידיים למעלה"), וגם באוקראינית. התחילו יריות באוויר, ראיתי שאנחנו מוקפים על ידי מיליציה אוקראינית ועוד כארבעה גרמנים ביניהם. לא היה זמן אפילו לתפוס נשק ולהגן על עצמנו וטוב שכך מכיוון שאם היינו יורים עליהם מצבנו בטח היה גרוע יותר. חלק מהחברים שלנו הצליחו לברוח בין שורות החיילים. נשארנו קבוצה של כחמישה עשר איש והם הקיפו, התקרבו אלינו והתחילו לשאול אותנו שאלות. הם נכנסו לאוהלים ומצאו את הנשק שלנו (כאמור היו לנו ארבעה רובים). אחרי החיפוש

שעשו במחנה הם התחילו להעמיס על כל אחד מאתנו את הציוד שלנו וארגנו אותנו ליציאה מהיער. תחת פיקוד האוקראינים והגרמנים יצאנו לכפר הקרוב ריבניק והגענו לבית של ראש הכפר סולטיס. שני הגרמנים אנשי הגסטפו נכנסו והתיישבו במשרד על יד השולחן ואותנו השאירו בחוץ תחת השגחת המיליציה האוקראינית ואמרו לנו להיכנס למשרד אחד אחרי השני. הגרמנים ישבו ורשמו את השמות שלנו, שאלו שאלות – מאיפה אנחנו, למה הלכנו ליער וכו'. הם גם שאלו כל אחד אם יש לו כסף. סביבנו התאספו גם קומץ איכרים מהכפר שהסתכלו על המהומה. כשיצאתי מהיער הגרמנים העמיסו עלי שק של סוכר ששקל כארבעים קילו. יצאתי עם כל הציוד שלי, עם שק הסוכר ועם כלי עבודה – שני אתי חפירה. לפני שהגיע תורי, רמזתי לאחד האיכרים שעמד לידי ואמרתי לו באוקראינית שייקח את שק הסוכר. אבל לפני שהוא לקח את השק לקחתי הרבה קוביות סוכר והכנסתי לכיסים מכיוון שחשבתי שאם תהיה אפשרות לברוח סוכר יחזיק אותי קצת זמן בלי אוכל. כשהגיע תורי להיכנס, הגרמנים רשמו את השם שלי, שאלו אותי אם יש לי כסף, ברור שאמרתי שאין לי (היו לי 20 דולרים אחרונים שנשארו לי ולבוניו שהיו תפורים לי לכתף תחת בד הז'קט). הם לא עשו חיפוש.

לאחר רישום שמות כל חברי הקבוצה, הגרמנים התיישבו ברכב ועזבו את הקבוצה תחת פיקוד המיליציה האוקראינית שהיו צריכים להביא אותנו לכפר בכיוון בוריסלב. כפר זה היה גדול יותר מריבניק ונקרא סחודניצה. הוא היה במרחק 8-10 ק"מ מריבניק. בינתיים התחיל להחשיך והאוקראינים ארגנו אותנו להליכה ברגל עד סחודניצה. בדרך נתנו לנו מדי פעם בפעם לשבת ולנוח. לאורך הדרך שבה הובלנו היו תעלות ניקוז לאיסוף מים. בדרך, האוקראינים בדקו כל רכב ועגלת סוסים שנסעו לכיוון ריבניק. הם עצרו כל רכב ובדקו את הנוסעים. מטרת הבדיקות היתה לאתר אנשים שהיו קשורים איתנו.

באחד הרכבים שנעצרו לביקורת ישבו ליפקו (אריה) טפר מקבוצתנו והנהג שלנו. איש המיליציה בדק את הנהג וביקש ממנו ניירות. הוא אמר שהוא נוסע לבקר איכר בריבניק. איש המיליציה עבר לצד השני במקום שאריה ישב ואני עמדתי קרוב אליהם ושמעתי שביקש את תעודת הזהות שלו. טפר התחיל לעשות עצמו מחפש בכיסים. כמובן שלא היו לו ניירות כי היה יהודי. השוטר האוקראיני התעצבן, הכניס את ידו לכיס השמאלי של טפר והוציא משם את הטלאי עם מגן הדוד. אז היה לו ברור שיש לו עסק עם יהודי. האוקראיני ציווה עליו לצאת מן הרכב ואז לייפקו הכניס לו אגרוף לפנים. האוקראיני התנדנד אחורה, ולייפקו קפץ מן האוטו והתחיל לברוח, כשהאוטו עמד, עם האורות. עד היום אני רואה את התמונה שהאוטו מאיר לו את הדרך לבריחה. הוא החליט לברוח דרך החפירה של ניקוז המים. הוא קפץ לצד השני של החפירה וכל האוקראינים התרכזו בו והתחילו לירות עליו. בינתיים אני ראיתי את זה כאפשרות לברוח. לידי כל זמן ההליכה מריבניק לסחודניצה הלך בחור צעיר בשם ריק. בדרך הוא דיבר איתי ושאל אותי אם אני אלך עם הקבוצה עד לסחודניצה או שאולי ננסה לברוח. אני אמרתי לו שבהזדמנות ראשונה שתהיה, אני בוודאי אברח. כשלייפקו טפר ברח צעקתי לריק: "תזרוק את הכל, אנחנו בורחים". התחלנו לברוח לכיוון הנגדי מכיוון הבריחה של לייפקו. מכיוון שהיינו קרובים ליער, כ- 200 מטר, כיוונו את עצמנו לשם. רצתי בכל הכוח, וריק לא הצליח לרוץ כל כך מהר. רצתי כדי להגיע כמה שיותר מהר לתוך היער. היו גם כמה יריות לכיווני שלא פגעו בי. הגעתי ליער (זה לקח כמה דקות), שנראה לי זמן ארוך מאוד ואז הופיע ריק כשהוא בקושי נושם. תפסתי אותו ביד, וסחבתי אותו פנימה יותר לתוך היער כדי להתרחק מן הרודפים. לא רדפו אחרינו. המשכנו ללכת בשלג (לפי הכוכבים) לכיוון העיר שלנו, בוריסלב. בדרך היינו צריכים לעקוף את סחודניצה ולשמור מרחק מכל היישובים שבסביבה. מרוב הליכה בשלג הרגשתי שהרגלים שלי קופאות

אך לא היתה ברירה והיינו חייבים להתקדם. אחרי כל מה שעברנו העייפות התחילה להשפיע והרגשתי שאני חייב לתפוס תנומה ולנוח קצת. נדברנו שלא טוב ששנינו נישן כי אנחנו עלולים לקפוא. עשינו תורנות שינה של חמש עשרה דקות כדי לא לקפוא. המשכנו ללכת אחרי חצי שעה של מנוחה. הקור היה ארבע-חמש מעלות צלזיוס מתחת לאפס. ככה הלכנו כל הלילה עד לאור יום. ראינו מרחוק את הבתים הראשונים של בוריסלב. בדרך דיברתי איתו ושאלתי אם יש לו מקום להיות בו בעיר. אני יכולתי להיות אצל משפחת מקרסקי שם קבענו בוניו ואני מקום פגישה למקרה וניפרד מסיבה כלשהי, כדי להתעדכן ולקבל אינפורמציה אחד מהשני. כיוונתי את עצמי לבית שלהם בחלק ההררי של בוריסלב. הגעתי לבית שלהם כמעט באפיסת כוחות. זה היה בדצמבר, קרוב ליום ההולדת שלי. צלצלתי בדלת, בעל הבית פתח את הדלת, והסתכל עלי וצעק: "איך אתה נראה?" ביקשתי להיכנס, הוא הכניס אותי והתחלתי לספר לו מה קרה לכל הקבוצה ביער. הם נתנו לי להתמקם ולהתרחץ אצלם ומיד נכנסתי למיטה לישון. פגשתי שם את ריבצ'ה אחותי. הסברתי למקרסקי שאני מודאג ממה שקורה עם בוניו, שהוא לא ניתפס ומסתובב ביער. בערב בוניו הגיע גם כן למקרסקי. הוא סיפר לי שהוא וז'ומק שמעו את היריות שהיו עלינו ביער והם הלכו כל הדרך בעקבותינו אבל לא יכלו לעשות כלום. הם רצו לעקוב כדי לראות מה עולה בגורלנו. הם לא ראו אותנו בורחים. הם ידעו שהקבוצה נכנסה לסחודניצה למקום בו היתה תחנת המשטרה קבועה ובה גם כלא, והם הניחו שכנראה כל הקבוצה שם. למחרת ביקשנו ממקרסקי שירד העירה וישמע אם יש ידיעות מה קרה עם הקבוצה. הוא חזר ואמר שיש שמועות שתפסו קבוצת יהודים ביער ושהכניסו אותם לכלא בסחודניצה, אך אין מידע נוסף.

מתברר שאחרי יומיים הגיעו לסחודניצה שני אנשי גסטפו, חקרו שוב

את הקבוצה שלנו שהיתה בכלא, הוציאו את כולם ליער, ירו בהם וקברו אותם ביער. לא ידוע לי אם יש שם מצבה לזכרם. על גורלו של ריק לא שמעתי אחר כך, אם עבר את המלחמה או לא. נפרדנו בכניסה לבוריסלב שם הלך למקום בו יכול היה להיות – ההורים שלו התחבאו אצל ידיד משפחה.

נשארתי אצל מקרסקי עוד כשלושה שבועות. הוא היה אחראי על מחסנים במפעל נפט והחביא אותי שם במחסן ובערכים היה מביא לי אוכל. את ריבצ'יה הם השאירו אצלם בבית, עד שהגסטפו תפס אותה בהתנפלות על הבית ב- 1943. בהתנפלות הזו הם אמרו שהגסטפו גנבו להם את כל הדברים, כולל את ההון שעבר ממשפחתי. (אחר כך, גיליתי שלא כך היה הדבר). היה עוד זוג שמקרסקי לקח מהם כסף והחביא אותם באותו מחסן. שם הגבר היה וילף וכינויו היה "יידל רובר" (שודד) כי לפני המלחמה היתה לו חנות בגדים יקרה מאוד. השופו חיפשו אותו כי ידעו שיש לו הרבה כסף. היינו במחסן ביחד ודיברנו רבות בשבועות האלה. דרך ידידים שידעו איפה אני, קשרתי קשר עם משפחת קרוכמל שזו היתה משפחה אחת מתוך משפחות קרוכמלים שגרו קרוב לבית המרחץ העירוני של בוריסלב. לבת קראו ז'נקה קרוכמל. הם שמעו שאני מחפש מחבוא, ואמה של ז'נקה אמרה שאוכל להיות אצלם, בדירה של שלושה חדרים. אב המשפחה כבר לא היה בחיים (הוא הוצא באקציה), נשארו רק האמא עם ז'נקה.

באחד הערכים החלטתי לצאת ממקרסקי אליהם, למחבוא טוב יותר כדי לחיות בתנאים אנושיים יותר. מקרסקי גם היה מודאג כי פחד שאולי עוקבים אחריו וחושדים שהוא מחזיק יהודים, זה זירז אותי לצאת מביתם.

אקציה חמישית והחיים ביער

אצל משפחת קרוכמל בבוריסלב הייתי עד לאקציה שהיתה אחרי הפסד הגרמנים במלחמה על סטלינגרד. הגרמנים רצו לנקום ביהודים ועשו אקציה גדולה מאוד בעיר, בה נהרגו 800 אנשים. כל האנשים שנתפשו באותו הזמן, הובאו לבור גדול ליד המשחטה העירונית שם רצחו אותם. אמא של ז'נקה חזרה הביתה באותו יום, וסיפרה שגרמנים תופסים יהודים. מיד יצאתי גם מבית המשפחה הזו וברחתי לכיוון ההרים, לסביבות אותו יער שהייתי בו קודם לכן.

כשברחתי מהקרוכמלים הייתי לא ליגאלי (ברחתי מהשופו) ופחדתי שהם יתחילו לחפש אותי, דרך היודנראט. חיפשתי אפשרות להתחיל לעבוד (מי שעבד היה לגאלי). בוניו שהיה לגאלי באותה תקופה, היה בקשר עם איש שעבד בחברה בשם "גאליציה" בדרוהוביץ (מפעל שעבד עבור תעשיית הנפט). התברר שאותו אדם חיפש איש שיודע להפעיל דודים של אדים שהיו בשימוש החברה. אני ידעתי להפעיל את אותם הדודים מאחר ואבי עבד באותה עבודה והרבייתי לבקר אצלו בעבודה, כפי שכבר סיפרתי. סיכמנו שלאחר מספר ימים אלך אליו לדרוהוביץ ואכנס לעבוד אצלו.

יום לפני הפגישה עם אותו יהודי, הגעתי לדרוהוביץ ובאותו הלילה לנתי אצל המשפחה שהבת שלהם היתה שייכת לארגון השומר הצעיר והכרנו עוד לפני המלחמה. בלילה קמתי להתרוקן בסביבות 3:00 ל-4:00 לפנות בוקר. הסתכלתי דרך החלון וראיתי שחייל גרמני עומד עם רובה, קסדה ואפוד, והולך הלוך וחוזר ברחוב. הערתי את בעלי הבית ושאלתי אם תמיד מסתובב גרמני ליד הבית שלהם. הם הסתכלו מהחלון והתחילו פתאום לצעוק "אוי בטח יש אקציה". באמת בבוקר התחילה האקציה בדרוהוביץ. קיוויתי להתגנב החוצה. כאשר יצאתי

לרחוב בסביכות השעה שבע, הגרמני שהיה שם ותפס אנשים ברחוב
 מיד אמר לי להצטרף לשורת היהודים לא רחוק משם. אחרי זמן קצר
 השורה הכילה מספיק אנשים והתחילו להוביל אותנו. הכניסו אותנו
 לבניין בית המשפט הגדול בדרוהוביץ שנמצא ברחוב סטריסקה.
 שם כבר היו די הרבה אנשים. חייל גרמני אמר שעוד מעט יגיע איש
 גסטפו ושהוא יבדוק את האנשים שהוכנסו ואם יש למישהו ניירות
 שהוא חיוני ועובד בתעשייה או בשביל הצבא הגרמני או במקום
 מוגן אחר – שיציגם וחלק מהאנשים הוא יוכל לשחרר. אני כמוכן
 הייתי בלי ניירות מכל סוג שהוא ולא היה סיכוי שאצא מזה. כשהגיע
 הגרמני בשם גבריאלי שניהל את האקציה, הוא הוקף אנשים שרצו
 להראות לו ניירות. אם הנייר היה תקין, הוא שחרר את אותם האנשים.
 בחוץ היו גרמנים שסידרו אותם על מדרגות הכניסה לבית המשפט.
 בכניסה לבית המשפט היו שתי דלתות גדולות כבדות מאוד. לפני
 דלת אחת עמד הגרמני ובדק ניירות של היהודים. אם מצא שהניירות
 תקינים הוא פתח את הדלת והוציא את האיש החוצה. היה שם
 לחץ של אנשים, אני הייתי קרוב לדלת השנייה וגם שם היה לחץ
 של אנשים. בדקתי אם ידית הדלת הזאת סגורה, לחצתי על הידית,
 ונוכחתי לדעת שהיא לא סגורה. פתחתי אותה קצת וקפצתי החוצה
 אל אותה שורה שהגרמנים סידרו על המדרגות. היה שם בלאגן גדול
 מאוד והגרמנים לא ראו אותי יוצא. מבין היהודים היו שראו אותי
 ועוד אנשים התחילו להתגנב החוצה ואז הגרמנים שמו לב וסגרו את
 הדלת. הגרמני שבדק ניירות הפסיק את עבודתו, סגר את הדלת ויצא
 החוצה להסתכל על כל היהודים ש"שחרר" ואמר בקול רם: "זה בלתי
 אפשרי, כל כך הרבה אנשים אני לא שחררתי. אנחנו נבדוק מחדש את
 כל הניירות של האנשים שעומדים פה". והם התחילו מחדש. בינתיים
 חשבתי מה להגיד כשיגיעו אלי, חשבתי לומר שאני נדרש לעבודה על
 ידי סמואל בקנרוט ממפעל הגאליציה אבל עוד אין לי נייר להוכיח
 את זה (זה לא היה שקר). הגרמני התחיל את הבדיקה שלו מהחלק

הקדמי. בינתיים התחיל להיאסף קהל סקרנים גדול מול בית המשפט. הגרמני גבריאל הפסיק את העבודה שלו וצעק לאחד השומרים הגרמנים שעמד קרוב לידי שיגרש את הסקרנים ושלא יפריעו לו בעבודה. כשהגרמני שעמד לידי התחיל לרדת בדרגות, מהר הורדתי את הסרט (אופסקה) ושמתי בכיס, והתחלתי להתקדם אחריו. הגעתי לסוף המדרגות בזמן שהוא התחיל לעשות סדר ולגרש את האנשים התערבתי בקהל והתחלתי ללכת כאילו אני שייך לקהל שהוא מגרש. הכרתי את דרוהוביץ והתחלתי ללכת לכיוון תחנת הרכבת הגדולה. אחרי שהלכתי על המדרכה לאורך קיר בית המשפט, פניתי שמאלה לסמטה והתקדמתי לאט לאט. ראיתי שמאחורי בית המשפט עמדו שני גרמנים (מהוורמכט) ששמרו אבל הם לא שמו לב אלי כי הלכתי לאט ולא ברחתי. בדרך לרכבת בדרוהוביץ אחרי שהתרחקתי מספיק כיוונתי את עצמי ליער גדול על הר שקראו לו טפטיוש על מנת לעבור דרכו לבוריסלב שהיתה מרוחקת שבעה או שמונה ק"מ משם. הלכתי בזהירות כדי לא לפגוש גרמנים בדרך. בדרך הייתי צריך לעשות עיקוף כדי להתחמק משני גרמנים שהיו ביער ובאותו ערב הגעתי לבוריסלב. היהודים שנתפשו באותו יום בבית המשפט הוצאו להורג בירייה עוד באותו היום, בברוניצה, כפר קרוב לדרוהוביץ.

הגעתי לבוריסלב ונכנסתי ללאגר מצדו האחורי. סיפרתי לבוניו על קורות אותו יום ואמרתי שאני מוותר על העבודה (הסיבה היא שכבר ברחתי מהשופו וגם מבית המשפט וידעתי שאני "שורף") ושאני אתחיל לעשות הכנות לצאת ליער עם הקבוצה שהיה לנו קשר איתה. בתקופה ההיא הסתובבתי בין היער והעיר בוריסלב בה היה מחנה העבודה. באותו מחנה בוניו ואניה חיו ועבדו. בוניו היה אחראי על שמירת מחסני תפוחי האדמה מפני גניבות. פלאקס, האחראי, היה מיווד עם בוניו והוא זה שמינה אותו לאחראי. אניה עבדה בניקיון חדרים. היה במחנה מטבח גדול שבו הכינו אוכל לכל אנשי המחנה.

המחנה היה מגודר ושמור על ידי אנשי וורמאכט.

כשהייתי עייף והייתי צריך לנוח מהחיים ביער הייתי מתגנב למחנה העבודה דרך הגדר האחורית בה ניתן היה להיזיז שלבים ולהידחף פנימה. היה לאניה חדר עם עוד בנות קרוב לגדר ויכולתי להתחמק לתוך החדר שלה. במשך זמן מה הייתי לבד ביער. הייתי מתגנב ללאגר למחסן תפוחי האדמה של בוניו בשביל להכין לביבות לשהות ביער. כשהייתי אצל אניה בחדר הייתי מטגן את הלביבות, וזה בערך היה כל מזוני באותם ימים.

במהלך כל הזמן הזה ריבצ'ה היתה במחבוא אצל מקרסקי. באחד הימים הגיעו לשם אנשי גסטפו. לא ידוע אם זה היה מישהו שהלשין. אני תמיד חשדתי שאולי אשתו של מקרסקי מסרה את המידע שמתחבאת אצלו יהודייה. הם חקרו ושאלו את ריבצ'ה שאלות רבות ולקחו אותה לדרוהוביץ כאסירה של הגסטפו. החלק הגרוע בכל העניין היה שאיש הגסטפו שטיפל בה (גבריאלי), מצא אצלה ניירות "in blanco" חתומים בשמו שלא היה כתוב עליהם דבר. אלו היו הזיופים שהתחלנו להכין עבורה. בוניו קיבל את הניירות האלה, והיו שם שלושה דפים ריקים חתומים בדיוק בשם אותו גרמני שתפס אותה. היא הוחזקה על ידם והם חקרו אותה מהיכן השיגה הניירות האלה. לחצו עליה והרביצו לה עד כדי כך חזק שהיתה מלאה סימנים כחולים. דרך איש יודנראט היה לנו קשר איתה ובאיזשהו שלב אחרי כשבוע היא ביקשה שנשלח לה ציאניד כי היא רוצה להתאבד כדי לא לנקוב בשמו של בוניו. חיפשנו אפשרות להוציא אותה מידי הגסטפו. נודע לנו שלאיש הגסטאפו שמטפל בריבצ'ה יש ידיד יהודי בשם וולדברג לונק והוא משרת בגסטאפו בתור צלם. לפני המלחמה הצלם גר בבוריסלב והיה מגיע אלינו הביתה לבקר ולשוחח עם אחותי הגדולה. יצרנו איתו קשר ושאלנו האם הוא יכול לעזור להוציא אותה

מידי הגסטאפו. הוא אמר שהוא מסכים להצהיר שהיא קרובת משפחה
 שלו ויבקש לפגוש אותה ואנחנו נחשוב איך אנחנו ממשיכים הלאה.
 הוא הכין אותנו שצריך להכין מתנה יפה עבור הגרמני כדי שיסכים
 לשחרר אותה מבית הסוהר. בוניו ואני התייעצנו וזכרנו שנשאר לנו
 מאמא שלנו שעון נשים גדול מזהב שהיא היתה הולכת אתו תלוי על
 שרשרת. ידענו מאבא, שהוא החביא את השעון בעליית הגג שלנו.
 היה לנו בידם למעלה בגג שהיה עשוי רעפים מעץ (שינגלס). אבא
 החביא את השעון תחת אחד הרעפים אבל לא ידענו בדיוק תחת
 אילו רעפים. תכננו באחד הלילות לצאת אל הבית שהיה עוזב לגמרי
 ולהקדיש את הלילה לחיפוש השעון. לקח לנו שעתיים-שלוש של
 חיפושים ומצאנו את השעון מוחבא בגג של הבוידם. הודענו לצלם
 שיש לנו שעון נשים מזהב עם שרשרת גדולה שאנו רוצים לתת מתנה
 לגסטפו ותמורתה לקבל את שחרורה של ריבצ'ה. העברנו לצלם את
 השעון בעזרתו של איש יודנראט, גולדמן, שהעבירו לדרוהוביץ והוא
 ביקש לראות את ריבצ'ה. הוא ניגש אליה וחיבק אותה על מנת לשכנע
 את הגסטאפו שהם כאמת קרובים. באותה הזדמנות הראה להם את
 השעון עם השרשרת ושאל אם אפשרי שהוא יחזיק אותה אצלו
 בבית בדרוהוביץ והיא תהיה תחת השגחתו. איש הגסטאפו העמיד
 תנאי לשחרורה: שהיא תצטרך להופיע פעמיים בשבוע בגסטאפו
 על מנת להראות נוכחות. הצלם לקח אותה אליו והודיע לנו. אני
 עברתי בדרוהוביץ באחד הלילות והוצאתי אותה ממנו והלכנו ברגל
 לבוריסלב. לגרמנים הוא סיפר שהיא ברחה. את ריבצ'ה שיכנו בחדר
 של אניה בלאגר, עד שנתארגן לצאת ליער תוך כמה ימים ואז היא
 תצא איתנו. זה היה בקיץ 1943. באותו זמן קשרתי קשר עם כמה
 ידידים מבוריסלב שהיו מועמדים להיות חלק מהקבוצה הבאה
 שתצא ליער. התחלנו להתארגן לצאת ליער בפעם השנייה. התחלקנו
 לשתי קבוצות: הראשונה תחת פיקודי ופיקודו של ז'ומק והקבוצה
 השנייה תחת פיקודו של בוניו וסבר בירמן. הקבוצה מנתה את: ז'ומק

ארלבאום ואחיו יאנק, טינקה, ריבצ'ה (אחותי), גרינברג, סבר לנטנר, מצ'ק וילדר, גצ'ק פרידלנד ואותי. הקבוצה שלנו היתה מיועדת לצאת ראשונה וקבענו מקום על המפה בסביבת הכפר הולוסקו שם היה נחל קטן עם גשר. אמרנו שניפגש שם תוך שבוע ימים מיום היציאה. אנחנו היינו שמונה או תשעה אנשים בקבוצה. כל אחד לקח בתיק הגב שלו אוכל למחיה לזמן ארוך. נכנסנו ליער באזור הכפר הולוסקו וחיפשנו מקום קבוע להתמקם בו ובינתיים נדדנו בכל לילה למקום אחר. בשבוע הראשון סיימנו את החמאה והגבינות שלקחנו איתנו וחשבנו לרדת לכפר הולוסקו, לחפש שם אוכל חלבי תמורת החלפה בדברי לבוש. אני התנדבתי ללכת כי דיברתי אוקראינית היטב. לקחתי איתי בגדים להחלפה. זימק ואחיו יאנק החליטו שאני לא יכול ללכת לבד ויאנק הצטרף אלי. התחלנו בבית שהיה בקצה היער כדי לא להיכנס לכפר עצמו. נכנסנו ודיברנו עם איכר שנראה די עני והסברנו לו שברצוננו לעשות החלפה. הוא אמר שהוא עני ואין לו דבר למכירה, אך שלח אותנו לבית הרביעי, שם אמר שיש הרבה דברי חלב. התברר לאחר מכן שהוא הטעה אותנו במכוון ושלח אותנו למלכודת. בית זה היה מעין מועדון כפרי של הצעירים, באמצעו עמד שולחן סביבו ישבו צעירים אוקראינים ומדריכם תירגם להם מעיתון גרמני לאוקראינית. נכנסתי ואמרתי להם בוקר טוב והתחלנו לברר אם אנחנו יכולים להחליף אוכל תמורת בגדים. המדריך שאל אותנו מהיכן הגענו לכפר. אמרנו שאנחנו מבוריסלב ושהיה לנו טרמפ לשם. תוך כדי שאנו מדברים עם המדריך נכנס בדלת מאחורינו איש יער עם כובע ונוצה (זה היה סימן היכר של היערנים) והתערב בשיחה ושאל את המדריך מה אנחנו רוצים. הוא התחיל להסביר שבאנו להחליף בגדים באוכל ושאלנו מבוריסלב. היערן הסתכל עלינו ואמר למדריך: "תעצור את האנשים האלה" ויצא מהדלת. הוא היה בלי רובה (למרות שאנשי היער היו כמעט תמיד עם רובים). פחדתי שהיערן הלך להביא כלי נשק, ואמרתי ליאנק שאנחנו יוצאים משם. קמו מהשולחן

ששת הצעירים והתחילו ללכת אחרינו. פתחתי את הדלת לחצר הגדולה והם התחילו להקיף אותנו. אחד הצעירים תפס אותי בכתף וצעק "אמרו לכם לעמוד אז אתם תעמדו". הבנתי שהמצב מחמיר והכנסתי לו אגרוף לפנים. הוא התכופף, נהדף אחורה ואני צעקתי ליאנק לברוח. יצאנו אל הכביש של הכפר כשבצדו היתה תעלת ניקוז מים חפורה. קפצנו לתוך המים ורצנו לתוך היער. הם רדפו אחרינו והתחילו צעקות בכפר שהיה שקט בדרך כלל. ליאנק ולי היו אקדחים. הסתובבנו וירינו כמה פעמים כדי לעצור אותם מלהתקדם. רצנו ביער במאמץ גדול לאורך זמן רב, אני זוכר שהרגשתי את הפה שלי יבש מרוב מאמץ. בשלב כלשהו עצרתי מאחורי עץ ויריתי לכיוונם וזה עצר אותם קצת. פתאום, יאנק שרץ קדימה לפני, נפל על הברכיים. עצרתי לידו, ואז הוא צעק לי "תברח". לא הבנתי מה קרה לו, ניחשתי שהוא כנראה קיבל כדור כי אל הרודפים הצטרף איש היער עם רובה שני קנים שירה לעברנו כל הזמן. ברחתי והשארתי את יאנק, ובגלל שהוא נפל, הם התקרבו אליו והרדיפה שלהם הואטה. ירדתי משכיל הבריחה הנוחה אל שבילי יער פנימיים יותר ועליתי על ההר דרך ואדי שבו היו מים בחורף. הסתובבתי אחורה וראיתי שהם כולם נעצרו ליד יאנק ואני הייתי כבר רחוק מהם. ראיתי שהם ראו איפה אני כי הם הצביעו לעברי, אבל הם לא רדפו אחרי. הפסקתי להסתובב ולהסתכל ורצתי פנימה לתוך היער. לא הובלתי אותם לכיוון המאהל שלנו אלא לכיוון הפוך. לאחר שאיבדתי קשר עין עם האיכרים שיניתי כיוון. בעבר הסתובבתי ביער ולכן הכרתי קצת את המיקום שלי דרך הכוכבים.

כשהתחיל להחשיך התחלתי ללכת לכיוון מיקום הקבוצה ביער. אני מניח שהגעתי בסביבות שתיים עשרה בלילה לקבוצה. מצאתי את כולם ישנים על האדמה (לא היה לנו מקום קבוע). מצאתי את ז'ומק, לקחתי אותו הצידה וסיפרתי לו מה קרה ושיאנק כנראה נהרג. הוא

בכה, אני ניסיתי לחזק אותו ולהכין אותו ליציאה עם האנשים כי למחרת צפיתי שיוציאו אחרינו חיפוש ביער. הערנו את האנשים. כל אחד לקח את התרמיל שלו ורכושו והתארגן ללכת. עשיתי חיפוש במקום עם פנס כדי לא להשאיר סימנים אחרינו (את זה למדתי עוד מהתקופה שיצאנו לטיולים עם השומר הצעיר). עד הבוקר התרחקנו מספר קילומטרים מהיער (בערך שמונה ק"מ מהמקום בו ישנו). ז'ומק היה המומחה למצוא מקום מתאים למחבוא מפני אנשי הכפר. ז'ומק הוביל אותנו דרך יער שבו היו עצים צפופים והיינו צריכים לפלס לנו דרך בעזרת הידיים. ירדנו למטה מן ההר והתחבאנו בין העצים. לא דיברנו בקול, לא הדלקנו אש, היו לנו קופסאות שימורים וחיינו כך שלושה או ארבעה ימים, בלי לדבר בינינו בכלל. ביום השלישי שמענו קולות רחוקים ביער אבל הם לא הגיעו אלינו.

באותו מקום התחלנו לבנות מקום קבוע (יצאנו מבוריסלב בסוף חודש יולי, והעברנו את החורף ביער). אחרי המקרה הזה בהולוסקו, הלכנו לפגישה עם הקבוצה השנייה בגשר ליד הנחל. יצאנו בבוקר ונדברנו שהם ילכו בלילות וניפגש בבוקר בסוף ההליכה. היה לנו מעקב טוב בתצפית לכיוון הגשר. בלילה הראשון הם לא הגיעו. החלטנו לחזור לקבוצה ובלילה השני שוב יצאנו. ישבנו שם כל הלילה עד הבוקר בשעה מוקדמת. הקבוצה לא הגיעה. התייעצתי עם ז'ומק, הוא אמר שאם זה עניין של כמה ימים אז כנראה שהקבוצה מתעכבת או שקרה להם משהו. החלטתי לצאת העירה כדי לבדוק אם יש שמועות. מיד ארגנתי את עצמי ליציאה זהירה. הגעתי באותו היום למחנה העבודה בבוריסלב שממנו היתה אמורה הקבוצה השנייה לצאת. נכנסתי דרך הגדר האחורית ישר לחדר של הבחורות. שם שמעתי את הבשורה שהם אכן יצאו. ישנתי באותו לילה במחנה על מנת להמתין לידיעות מה קרה לקבוצה. בשעות הצהריים התחילו להגיע אנשים למחנה מאותה הקבוצה, והם סיפרו מה קרה להם בדרך: זו היתה כבדת דרך

גדולה מהעיר ההולוסקו, שני לילות של הליכה. הם יצאו, ובלילה השני ראו שהם באיחור. הם לחצו על האנשים ללכת יותר מהר והגיעו ליער של הולוסקו אבל לא לנקודה בה קבענו. הם מצאו קרחת יער ופרקו את התיקים כדי לנוח קצת. באותה קרחת יער היה ילד (כנראה בן הכפר) שרעה פרות בדשא. הם לא שמו לב שהוא פתאום נעלם. הסברה היא שהוא עזב את הפרות וירד למטה לכפר והודיע למשטרה על קבוצת האנשים בקרחת היער. בוניו סיפר לי אחרי זה שהם ראו את הכפר מהקרחת וראו שיש תנועת משטרה אבל לא קישרו את זה אליהם. תוך כדי שהם נחו בקרחת היער הופיעה המשטרה והקיפה אותם. רוב הבחורים נלקחו בשבי. בוניו יצא הצידה כי היה צריך לעשות את צרכיו. הוא היה מחוץ לטווח הראיה שלהם והוא התחיל לברוח יחד עם עוד כמה אנשים. בקבוצה הזו היו 18 אנשים ורק שישה הצליחו לברוח. השאר נלקחו על ידי המשטרה האוקראינית וכנראה הוצאו להורג או הועברו לגסטפו. היה להם נשק, כך שסופם היה ברור.

ישבתי במחנה העבודה בבוריסלב (בחדר של אניה) ושמעתי את הסיפור מהבורחים הראשונים שחזרו מהקבוצה וביניהם גם בוניו. הבנו שהעסק נכשל עבור הקבוצה השנייה. חזרתי ליער לקבוצה המקורית שלי וסיפרתי להם את כל מה שקרה עם הקבוצה של בוניו. זה היה בשנת 1943 בספטמבר. ישבנו ביער באותו המקום ליד הכפר, אחרי זה התחלנו לבנות מבנה מעצים. היו לנו כלי עבודה וכרתנו כמה עצים (ז'ומק היה איש יערות) ובנינו לנו מחסה. בנינו לנו פריצות (דרגשים מעץ) למשכב ולכל אחד היה מקום השינה שלו. מדי פעם היינו יורדים העירה עם תרמילים על מנת להשיג דברי אוכל. קנינו אצל גויים ידידותיים שהכרתי. באחת הירידות לעיר בוריסלב היינו שלושה אנשים – אני ז'ומק ושימיק רנט (שהיה כדורגלן בבוריסלב בקבוצת בשם "קדימה"). יצאנו בערב חזרה ליער. היתה לנו שריקה מיוחדת

כדי שנוזהה אחד את השני. בדרך התחיל להחשיך, ז'ומק ואני היינו צריכים לעבור קטע בו היו קידוחי נפט והיו שם כמה בארות שהפיקו מהן נפט. הלכנו בזהירות כדי לא להיתקל באף אחד, אך פתאום קפצו מאחורי אחד המבנים שני ורקשו - שומרים אוקראינים. הם קפצו עם שני רובים והתחילו לצעוק עלינו שנרים ידיים. אנחנו עצרנו והם התקרבו אלינו וביקשו לראות את הניירות שלנו. לז'ומק ולי היו אקדחים. אני עשיתי כאילו אני מראה להם את הניירות שלי, שמתי יד בכיס ושלפתי את האקדח שלי וכיוונתי אותו לכיוון האוקראיני שהיה מולי. לחצתי על ההדק אבל היה מעצור באקדח. מכיוון שהם הבינו שהם בסכנה, האוקראיני שאני רציתי לירות בו קפץ הצידה והאוקראיני השני ירה בנו. אני צעקתי לז'ומק לזרוק הכל ולברוח. זרקנו את התרמילים והתחלנו לברוח. בזמן שברחנו בין הקידוחים בקווים לא ישרים, הם רדפו אחרינו בזהירות כי ידעו שאנחנו חמושים. פתאום ראיתי שאני מתרחק מז'ומק והוא נותר מאחור, ושמעתי שהוא מחרחר. עצרתי והתקרבתי אליו, שאלתי אותו מה קרה, והוא אמר שנדמה לו שקיבל כדור. לא היה זמן למחשבה, תפסתי אותו והתחלתי לרוץ יחד איתו. חשבתי שהם יחשבו שאנחנו נרצה לברוח לכיוון ההרים ולכן כהטעיה ברחתי לעיר לרחוב פיינסקה. שמתי לב שז'ומק נחלש עם הזמן, ולכן עברתי לצד השני של הכביש ברחוב פיינסקה (אוליצה פיינסקה) וצד זה קירב אותנו יותר לכיוון היער בו חיכה לנו אחד הבחורים. כשהתרחקנו מספיק וראיתי שלא רודפים אחרינו, הושבתי את ז'ומק וראיתי שהחולצה שלו היתה ספוגה בדם. הורדתי לו את החולצה וראיתי שהיה לו חור כניסה של כדור בצד שמאל מעל הלב. מאחור היה חור יותר גדול של יציאת הכדור. מכיוון שזרקנו את התרמילים, לא היה לנו כל ציוד גם לא חומרי חיטוי וחומרי חבישה. הורדתי את החולצה שלי, קרעתי אותה לפסים ומפס אחד עשיתי כדור ששמתי על הפצע מלפנים ואחד מאחורה ואת זה חבשתי כדי שהדם יעצור. הדם כבר היה יחסית קרוש. אחרי שנחנו כמה דקות, הוא יכול

היה להמשיך ללכת והתקרבנו לכניסה ליער. בכניסה היו דרכים לא נוחות למעבר ובמקום אחד היה נחל קטן עם זרימת מים ומעליו גשר. השארתי את ז'ומק יושב והלכתי לבדוק אם הגשר עביר. היו חסרות שם שתי חתיכות קרש וזה דרש קפיצה כדי לעבור. חזרתי לז'ומק ואמרתי לו שיש קושי במעבר מעל הגשר. הצעתי שנעבור למטה דרך היער והמים. הוא החליט שהוא ינסה לעבור את הגשר ולקחתי אותו איתי, אך הוא כנראה היה מטושטש מאיבוד הדם ונפל למטה מגובה של מטר בערך. קפצתי אליו וראיתי שהחבישה זזה והדם שוב התחיל לזרום. חיזקתי לו את החבישה וחיכינו קצת. המשכנו ומשם התחלנו להתקדם לפגישה עם אותו בחור. הגענו למקום, שרקנו לו את השריקה המוסכמת והוא הופיע. סיפרנו לו מה קרה לנו, ז'ומק היה עדיין די ערני. אמרתי שאנחנו לא נצליח להתקדם לכיוון המקום שלנו ביער, כי זו הליכה של לילה שלם במאמץ. הצעתי שאני אשאיר את שניהם ואלך העירה לראות איזה עזרה אני יכול להשיג. ז'ומק לא רצה שאלך כי לא סמך על אותו בחור, אבל אחרי זמן קצר כשז'ומק נרדם, הלכתי העירה.

בעיר היו שני רופאים שהיה לי קשר איתם. שם האחד היה הרמלין והוא היה רופאה של אמי, שם הרופאה השניה היה צוניה בראוור. שניהם היו בלאגר ועבדו שם. סיפרתי לצוניה מה קרה לז'ומק והיא הבטיחה לי שבערב היא תלך ליער לבדוק אותו. בערב הגעתי אליה והיא אמרה שאחרי שחשבה שנית היא מסרבת כי זה מסוכן אם יתפסו אותנו. היא אמרה שלדעתה הוא לא יכול להמשיך להיות ביער ושעדיף שיחזור העירה כדי להיות תחת השגחה רפואית עד שהפצעים יגלידו. הלכתי גם לרופא השני וקיבלתי את אותה חוות דעת. הוא גם אמר שחייבים להחזיר אותו העירה. מההתרשמות שלי לז'ומק היה חום והוא מדי פעם השתעל עם דם. חזרתי בלילה ליער ומצאתי את ז'ומק ואותו בחור ערים. הסברתי לז'ומק שאין אפשרות שהוא יהיה ביער,

שהוא חייב לחזור העירה ולהיות תחת השגחה של רופא. עוד לפני שעזבתי את מחנה העבודה חיפשתי להכין עבורי מקום מחבוא כדי שיוכל להסתתר במחנה. במחנה היתה ידידה של ז'ומק לושיה קנפל והיה לה מקום מחבוא שהיא הכינה לעצמה. היא הסכימה לוותר על המקום עבור ז'ומק וגם הסכימה לטפל בו.

יצאנו לשולי היער קרוב לעיר ובבוקר אחרי אותו לילה, כבר היינו קרובים לעיר ויכולנו להתקדם לכיוון הלאגר. היתה קבוצת אנשים שעבדו במשמרות בתעשיית הנפט (בקידוח בשם מרים) שיצאה מהלאגר. באותו בוקר, בסביבות השעה 8:00, חזרה משמרת הלילה מהעבודה. הם הלכו בקבוצה שלמה ומאורגנת ללאגר. התכוונו לפגוש את אותה קבוצה מספיק קרוב למחנה העבודה. הכנסתי את הבחור וז'ומק לאותה הקבוצה כדי שיוכלו אחרי שיכנסו דרך השער של הלאגר להגיע לרופא. היה שם רופא בשם קפלנר ואחות שידעו שהוא צריך להגיע אליהם. הם עברו את השער בהצלחה עם הקבוצה, אני פחדתי לעבור איתם כי אני הייתי "שרוף" שם. בדרך כלל התגנבתי מאחור לתוך המחנה היה לי שם מקום בו יכולתי להיזיז חתיכת ברזל ולעבור את הגדר כך עשיתי גם הפעם. רצתי ישר לחדר הקבלה של הרופא. ז'ומק כבר ישב על הכיסא ללא לבוש כשאני נכנסתי, הרופא אמר לי שטיפל בפציעות דומות בזמן מלחמת העולם הראשונה ושיז'ומק יבריא. בזמן שדיברנו פתאום נפתחה הדלת ונכנס שומר אוקראיני ששמר על הלאגר. האחות היתה מאוד זריזה, והיא כיסתה את ז'ומק עם החלוק שלה כך שלא יראה שהוא פצוע ולא יתעוררו שאלות או ספקות לגביו. הרופא צעק על השומר שהוא מפריע לעבודה ושימתין בחוץ וכך האוקראיני יצא מהחדר להמתין בחוץ. הרופא חבש את ז'ומק ואמר שצריך להשאירו להשגחה רפואית ושיש לתת לו טיפול תרופתי. הוצאנו את ז'ומק דרך דלת אחרת כדי לא לעבור על פני האוקראיני והלכנו למחבוא שהוכן בשבילי. הודעתי

לרופא שהחולה נמצא במקום מחבוא (המקום של לושיה קנפל). הרמלין הרופא אמר שתוך 5-10 דקות יאסוף כלים ויבוא. הובלתי אותו למקום בו ז'ומק היה. הרופא בדק אותו ורשם לו תרופות ואמר שישאר בהשגחה כשלושה שבועות. הדרכתי את אותו בחור שהוא נשאר בלאגר כדי לדאוג לז'ומק ואני התארגנתי לחזור ליער כי הקבוצה עדיין היתה שם. לפני שיצאתי ליער דיברתי עם פלאקס מנהל מחנה העבודה וביקשתי ממנו שהבחור שלנו יקבל ממנו שתי ארוחות צהרים, לא הזכרתי את שמו של ז'ומק. אמרתי לו שיש חבר שלנו שצריך להישאר במחבוא ושהבחור יהיה המקשר. הוא הבטיח שיקבל את שתי המנות.

יצאתי ליער בערב, כשהגעתי פגשתי את טינקה חברתו של ז'ומק וגם ריבצ'יה אחותי היתה שם. כשראו אותי הן ממש בכו מכיוון שחשבו שמשוהו קרה לנו, היינו צריכים להגיע מזמן. הייתי צריך לתרץ למה התעכבתי וטינקה שאלה למה ז'ומק לא הגיע. סיפרתי להן סיפור שיצרנו קשר עם משפחה עשירה שרצו להצטרף אלינו ליער והיינו צריכים לדבר איתם על התנאים בהם נסכים לקחת אותם. מכיוון שהמשא ומתן בינינו ובינם לא נגמר, ז'ומק נשאר לסיים את ההידברות ואני החלטתי לחזור. הן קיבלו את הסיפור עם ספקות אבל היו חייבות להאמין. אחרי כמה ימי שהייה ביער התחלתי להתארגן ליציאה שוב למחנה העבודה על מנת לראות מה קורה עם ז'ומק ואיך הוא מבריא. כשהגעתי ונכנסתי למחבוא של ז'ומק הוא בכה מפני שהשארתי אותו ללא טיפול וללא אוכל ושהוא רעב. הסברתי לו שהבחור שלנו היה אמור להביא לו אוכל ושזה היה מסודר עם מנהל המטבח במחנה. הוא אמר שלא הביא לו אוכל. הלכתי למצוא את הבחור ושאלתי אותו למה הוא לא הביא אוכל לז'ומק. התירוץ שלו היה שהוא היה רעב ולא היו מקורות אוכל אחרים ולכן הוא לקח הכל לעצמו ולא הביא לז'ומק. הוא היה בחור גבוה ממני אבל התרגזתי כל כך שהייתי

מוכן להרביץ לו. צעקתי עליו שמהיום והלאה הוא לא שייך יותר לקבוצה שלנו, ושהוא לא יחזור איתי ליער. באמת כך היה.

אחרי כן סידרתי עם לושיה קנפל שהיא תהיה המטפלת של ד'ומק, היא תיקח את מנות האוכל כשביל שניהם ממנהל המטבח הראשי ואחת המנות תיתן לו. הסידור הזה עבד יפה. חזרתי כמה פעמים במשך שלושת השבועות שד'ומק היה במחנה כדי לבקר אותו ובמקביל לדאוג לאנשים שלנו שהיו ביער. כל הזמן הזה המשכתי לספר שד'ומק עדיין בהידברות עם העשירים אבל בסוף סיפרתי להם שהוא נפצע ושאני מטפל בו ושהוא יחזור בקרוב. סמוך לסיום שלושת השבועות שהיה במחנה התחלנו לחשוב איך יעבור חזרה ליער. היה לי רעיון אולי להשאיר אותו בעיר במחבוא אצל איזה גוי כדי שיבריא לגמרי. אבל, בגמר שלושת השבועות, כשהגיע הזמן להוציא אותו ממחנה העבודה הוא הודיע לי שהוא מוכן להתחיל לצעוד איתי למחבוא, וכך עשינו. ביער הוא המשיך עם התרופות שרשם לו ד"ר הרמלין והבריא שם באוויר הטרי. באותו הלילה האוקראינים התלוננו בפני השוץ פוליס בבוריסלב שברחו להם שני מחבלים (הם התכוונו אלינו) והם חושבים שהם היו יהודים שברחו ממחנה העבודה. הם לקחו קבוצה של 12 גרמנים והגיעו בלילה למחנה העבודה, העירו את כולם ואמרו שהם מחפשים שני מחבלים. היה שם לילה קשה מאוד. כל המחנה היה ער עד לפנות בוקר והם בדקו איש איש ולא מצאו. שני האוקראינים שבהם נתקלנו היו גם בין צוותי החיפוש. הם כמוכן לא זיהו אף אחד, אבל הלילה שעבר על הלאגר היה קשה ובאשמתנו. כל זה נודע לנו מאוחר יותר מכיוון שאנחנו כבר היינו חזרה ביער. כל זה קרה בקיץ של שנת 1943. העברנו את החורף ביער. בתחילת שנת 1944 שמענו ברדיו שהיה לנו שהארמיה הגרמנית סופגת מפלות ונסוגה מרוסיה. הארמיה הרוסית התחילה לדחוק אותם. הניצחון הגדול של הרוסים על הגרמנים בסביבות סטלינגרד, התווה את תחילת השינוי.

התחלנו לחשוב שאולי כדאי לנו לנוע לכיוון העיר על מנת שלא ניתפס על ידי קבוצות אוקראינים סוציאליסטים שהסתובבו ביער וחילפו מסתתרים. מצאנו גוי שגר קרוב ליער בשם ליסוסקי ששיתף איתנו פעולה ומצא לנו מקום בין הקידוחים בו אין אנשים שמסתובבים והציע לנו לחפור שם בונקר. את הקשר עם הגוי הזה קיבלנו מיהודי שהיה עשיר מאוד בבוריסלב, הוא חיבר בינינו לבין ליסוסקי ורצה גם להסתתר איתנו אחר כך בבונקר. בלילות היינו חופרים את הבונקר באזור הקידוחים. עם ז'ומק ואיתי היו עוד 12 אנשים כולל אותו יהודי עשיר שחיכה בלאגר. כשהכל היה גמור, הלכנו מהיער הרחוק והתמקמנו בבונקר שהיה קרוב לעיר. בלילות ליסוסקי עזר לנו בהבאת קרשים לתמיכת קירות הבונקר. הוא ידע איפה אפשר לגנוב קרשים ועזר לנו לקחת אותם (הוא היה פועל במפעל הגז זופיה באזור). היינו צריכים להיות זהירים כי היה חורף והסביבה היתה מושלגת. כשסיימנו לבנות נכנסו לבונקר 12 איש, היה די צפוף שם. כשנכנסנו לבונקר ביום הראשון, האוויר היה מאוד דחוס ואני הרגשתי שם לא טוב. הרגשתי שהאדמה ספוגה במתאן שכנראה הגיע מהקידוחים בסביבה. בקושי החזקתי מעמד ביום, כלילה יצאנו החוצה לשאוף אוויר. התייעצתי עם ז'ומק ואמרתי שלדעתי יהיה לנו קשה לחיות שם לאורך זמן. בחרנו בחלקת יער קרובה לעיר ויצאנו אחרי כמה ימים לחפש שם מקום והתחלנו לעבוד על בונקר נוסף ביער. בגמר העבודה, כל הקבוצה עזבה את הבונקר באיזור הקידוחים ועברה לבונקר החדש ביער בשם וורך (יער שהיינו מטיילים בו עם השומר הצעיר לפני המלחמה). באותו היער היו עוד כמה בונקרים של יהודים שהכרנו אותם. היו כמאה אנשים שהסתתרו באותו אזור ביער. ז'ומק ואני התחלנו לארגן ועד של אותו היער כדי להוציא אנשים שיעמדו לתצפית על קבוצות גרמנים או אוקראינים. ארגנו את כל תושבי היער, והיו ארבע עמדות שאיישנו 24 שעות ביממה. לפנינו היתה קרחת יער כך שהיתה לנו תצפית טובה. באחד הימים הגיעה לשם קבוצה של

פרטיזנים רוסים, ששרפו כמה בארות נפט. הגרמנים התחילו לשלוח לאותו כיוון קבוצות חיילים שישמרו על הקידוחים ולכן לנו היה אסור לצאת מן היער. אחרי שהערכנו את המצב, נתנו פקודה שאף אחד לא ייצא בלי אישור שלנו. אני, בוניו, ז'ומק ויוסף רוזן (בעלה של הרופאה מבוריסלב – צוניה ברוור) היינו ראש הועד ביער. אחר כך גילינו שהגרמנים תפסו את גצק פרידלנד קרוב לבונקר שלנו כשהוא התקדם מהבונקר שלו לכיוון היער. כשנתפס, הגרמנים העבירו אותו לדרוהוביץ לגסטפו. הוא היה לבוש כמו הפרטיזנים: עם מעיל עור. הוא היה בחור חזק. אחרי ששחררו אותו בעזרת היודנראט, הוציאו אותו מהגסטפו ואז נודע לנו שהם החזיקו אותו והרביצו לו כי חשבו שהוא שייך לקבוצת הרוסים ששרפו את הקידוחים. היודנראט שילמו עבור שחרורו, הוא יצא חי ולא הלשין עלינו.

סיפרתי שהיו לנו משקיפים בבונקרים שהסתכלו מהיער החוצה. גילינו שיש קבוצה של גרמנים שמבלה את הלילה בשמירה על השבילים. לא הרשינו לאנשים שלנו לצאת מהיער והם היו צריכים לקבל אספקה של אוכל ומוצרי צריכה, הם התחילו להתקומם. אמרנו שבינתיים לא יצאו ושנאנחנו נצא בערב לראות אם הדרך חופשית. יצאנו ארבעת אנשי ההנהלה (בוניו, ז'ומק, יוזק ואני) והתקדמנו לעבר קרחת היער שהיתה בשיפוע לכיוון היער שלנו והגרמנים היו למעלה. יצא שהלכנו לכיוון המקום שבו היו הגרמנים. כשהיינו באמצע הקרחת התחילו לירות עלינו. ישר נפלתי על האדמה והתחלתי להתגלגל לכיוון הבונקר. ז'ומק רץ הצידה וגם התקדם לבונקר ואחרי שנכנסנו ליער, ניסינו ללכת כל אחד לכיוון שונה וחיכינו ביער ליוזק ובוניו. אחרי שלושים דקות כשהם לא באו, הלכנו לבונקר שלנו. הגרמנים לא מיהרו להיכנס בלילה אחרינו ליער. חיכינו עד שתיים בלילה והם לא הגיעו. אשתו של יוזק – צוניה ברוור התחילה לבכות שהוא בטח נהרג ואניה שהיתה איתנו בבונקר גם בכתה שבוניו נהרג.

יזק הגיע לפנות בוקר אחרי סיבוב גדול מאוד ובנויו היה חסר יומיים עד שחזר, הם ברחו לכיוונים שונים. אני חשבתי לרדת העירה לבדוק מה שמעו על בוניו כשפתאום הוא הופיע ביער. הוא סיפר לנו שאחרי שהם התחילו לירות הוא הלך קדימה ליער הנגדי והתחבא תחת שיחים קטנים. בהתחלה הוא שמע דיבורים בגרמנית אבל בבוקר קם וראה שאין אף אחד והחליט ללכת העירה לברר בלאגר מה הם יודעים. הוא היה ביחסים טובים עם פלאקס מנהל הלאגר עוד מהזמן ששמר על מחסני תפוחי האדמה. הוא היה בלאגר יומיים ואז חזר אל היער. בינתיים אניה היתה מאוד בלחץ שקרה לו משהו.

אחרי שיחרורו של גצק פרידלנד המשטרה האוקראינית תפסה בחור שהסתובב קרוב ליער שלנו ובמשטרה הרביצו לו כל כך חזק, שהוא אמר שיגלה איפה הבונקר. הוא סיפר את כל מה שידע על היער שלנו וכמה אנשים ישנם והיכן נמצאים הבונקרים.

ביום בהיר אחד, שמענו צעקות ביער. אני ישבתי בבונקר שכן שלנו, כי כמה ימים לפני כן היתה אקציה בעיר וחלק מהיהודים הוצאו למחנה פלושוב שהיה ליד קרקוב. אחד הבחורים בשם מנג'ו דרפלר, הצליח לברוח וסיפר לנו איך. היו בלאגר שירותי בור, הוא קפץ לתוך הביוב, פנימה לתוך בור הניקוז של השירותים. הוא שמע שנכנסו וחיפשו בשירותים אבל לא מצאו אותו. כשהאקציה נגמרה הוא חזר לבונקר שלו. לצערנו המקלחת שעשה קודם לא עזרה לריח שעלה ממנו.

שמענו צעקות "ידיים למעלה" מעל הבונקר והסתכלנו החוצה. ראיתי את נמץ (איש השופו שהציל את אמא שלי קודם לכן) עומד עם שני אוקראינים. אמרתי שאני לא יכול לצאת ראשון כי אתפוס תשומת לב ונמץ ודאי יכיר אותי. הוא העמיד את ראשוני היוצאים בשורה ליד

הבונקר. כשיצאתי, היו חמישה בחורים שעמדו בשורה ואני הצטרפתי אליהם והסתכלתי מסביב לראות מה קורה. ראיתי שחוך משלושת האוקראינים היער היה שקט. לנמץ היה נרתיק עם אקדח בצד גופו. הערכתי את המצב והחלטתי שהם לא מוכנים. קפצתי ורצתי בין העצים לכיוון הבונקר שלנו. נמץ ירה לכיווני כמה יריות, אבל יצאתי מזה שלם. מכיוון שיצאתי עם כובע על הראש הוא לא זיהה אותי. כשהגעתי לבונקר שלנו ראיתי שגם שם יש קבוצת אוקראינים שמוציאים את האנשים. הגעתי מאוחר מדי. ביער היו מספר ידידים: בורג, וקנפל, רצתי להזהיר אותם שהבונקרים האחרים מפונים. בבונקר שלנו היתה אמא של יוזק הירש עם הבת היחידה שנשארה להם, מלה, והן נלקחו חזרה ללאגר בבוריסלב (יוזק ואחיו אלטר לא היו שם). הנותרים ברחו איתי לכיוון יער אחר וככה ניצלנו באותה פעם. היינו תשעה אנשים שברחו. כל השאר הלכו ללאגר חזרה (כולל אניה, בוניו ויוזק).

אחרי יומיים היתה עוד אקציה בלאגר בבוריסלב והוציאו אנשים לפלשו, ובין האנשים שנלקחו היו גם פפה הירש ומלה הבת שלה והן הוצאו למחנה ריכוז. אני שמעתי על כך יום אחר כך וכבר לא יכולתי להציל אותן. בוניו, אניה ויוזק שרדו.

אחרי שהשמונה הלכו להסתתר נשארתי לבד ביער. הסתובבתי ביער ומצאתי בונקר שבו היה גצק פרידלנד. גצק שמע מה קרה איתי והזמין אותי להצטרף לבונקר שלו עם משפחתו.

השהות בלאגר

בתאריך 20 ליוני 1944, קבוצת חיילים גרמנים (שפרגרופה) סרקו את היער וחיפשו יהודים בצורה יסודית. הוציאו אותנו מהבונקר, והביאו את כולנו למחנה העבודה של בוריסלב במרז'ניצה ("הלאגר"), שם היו גם בוניו ואניה. זה היה כחודשיים לפני השחרור על ידי הצבא האדום (בשבילי המלחמה נגמרה ב- 8 לאוגוסט 1944, כי החזית הרוסית עברה אותנו אז).

מי שעשוי היה לחפש אחרי בלאגר היו השופו, ומי שתפסו אותי היו חיילים גרמנים, כך שהשופו לא ידעו שנתפסתי ואני בלאגר.

ב- 20 ליוני 1944 נודע לנו מאחד האורדנוזיסט (מליציה יהודית בלאגר) שיש להם משימה, לבחור חמישים בחורים צעירים והם נדרשים להביא אותם לסטרי כדי שיעבדו שם בבניית שדה תעופה. בוניו ואני התייעצנו מה לעשות שכן נשארנו לנו רק עשרים דולרים שהיו תפורים לי לכתף המעיל ולא רצינו שיצרפו אותנו לקבוצה. הצענו את עשרים הדולרים לבחור מהאורדנונגסט בשם פנצר שהיה אחראי על עריכת הרשימה, כדי שישאיר אותנו מחוץ לרשימה והוא הבטיח שלא נצורף.

העבודה בסטרי

למחרת קמנו בבוקר בטוחים שאנו לא נוסעים לסטרי. העמידו את כל הבחורים והתחילו להקריא שמות של בחורים שביקשו מהם לצעוד הצידה. אלה מיועדים היו לנסוע לסטרי לעזור לצבא הגרמני לבנות את שדה התעופה. למרות שגם אני וגם בוניו היינו בטוחים שאנחנו לא נוסעים קראו בשמות שלנו. הגרמנים הכריזו שאפשר ללכת לחדר לקחת את הציוד האישי ואני ובוניו הרמנו יד. האורנדזיסט פנצר התכופף ללחוש לאוזן אחד הגרמנים שלידו (גרמני מהרוצחים שאחר כך העדתי עליהם כמשפט), והוא הצביע עלינו כשפנינו לקחת את הציוד שלנו מהחדר (קיווינו שתהיה הזדמנות בריחה). אותו גרמני ניגש אלינו, פתח את תיק האקדח שלו באופן מאיים ואמר לנו, קדימה אני שומר עליכם לכו לקחת את הציוד שלכם. היהודי ההוא הלשין עלינו שאנחנו עושים צרות. הלכנו כמו ילדים טובים לקחת את הציוד ולא ניסינו לברוח. כשחמישים הבחורים היו מוכנים עם ציודם האישי, חילקו אותנו לשתי קבוצות של עשרים וחמישה אנשים (בוניו ואני נשארו יחד) והובילו אותנו דרך שער המחנה לכביש הסמוך בו המתינו שתי משאיות. העמיסו אותנו ואת הציוד שלנו. בכל משאית ישבו איתנו שלושה חיילי וורמאכט והובלנו למחנה העבודה שהיה ליד סטרי (קרוב לבוריסלב) שם מתוכנן היה לקום שדה התעופה. הגענו לשם ומצאנו צריפים מוכנים עבורנו עם דרגשי שינה. הסתדרנו שם והסבירו לנו שלמחרת בשש בבוקר יעירו אותנו ואחרי האוכל נלך לעבוד. העבידו אותנו בשדה התעופה והאכילו אותנו במרק שהטעם שלו היה כמו מי שטיפת רצפות. עבדנו שם כל יום במשך חודש משש בבוקר ועד חמש בערב וקיבלנו כל בוקר קצת מרק ושמינית לחם עגול. זה היה בקיץ והיה קרוב מאוד לפלישת הארמיה הרוסית.

בתקופה בה שהיינו שם התחלתי לדבר עם הבחורים שלנו שצריך

לנסות לברוח. הכנו את עצמנו לבריחה יחד עם גצק פרידלנד. באחד הערבים שתכננו, גצק אמר שהוא לא רוצה לברוח יותר כי כבר ברח והרכיזו לו עם מקל במבוק כשהוא תלוי הפוך, והוא סבל מאוד. הוא לא רצה לעבור את זה שוב. בסוף החלטנו לא לברוח (זה היה יומיים אחרי שהיה ניסיון ההתנקשות בהיטלר בו נהרגו מספר קצינים).

היה שם גרמני מהוורמכט שהסתובב עם רובה. ניגשתי לדבר איתו לבדוק אם הוא "נחמד" – הוא אמר לי לחזור בערב ואז הוא הוציא מהכיס הפנימי של הלבוש שלו סנדוויץ גבינה וחמאה ואמר לי להחביא את זה (אחר כך אכלתי את הסנדביץ, כמובן). חזרתי ליום המחרת לחטוף איתו שיחה והוא אמר לי "הכלב הזה כבר מת" – הוא התכוון להיטלר. השומר הגרמני היה נגד היטלר ושמח על החדשות. זה היה בערב שבו ניסו להתנקש בהיטלר ופגעו בשני גנרלים. אחר כך הסתבר שהיטלר שרד את ההתנקשות. אחרי כמה ימים בבוקר ראינו שתי מכוניות משא כמו אלה שהביאו אותנו. אמרו לנו לעלות עליהן והסיעו אותנו חזרה ללאגר בבוריסלב. היו שם גם בחורים שהיו אנשי דרוהוביץ. כשהתקרבנו לדרוהוביץ הם ביקשו שנסתיר אותם והם ינסו לקפוץ מהמשאית. שלושה הצליחו לברוח מהמשאית והגרמנים לא שמו לב לכך.

החזרה ללאגר והבריחה

הביאו אותנו חזרה ללאגר ב- 22 ליולי 1944 כשהוא היה כבר מוקף בגרמנים ומליציה אוקריאנית וכל העובדים בלאגר היו מכונסים בחצר גדולה עם התרמילים שלהם. הכניסו אותנו לקבוצה הזו. בוניו מצא שם את אניה, לושה (אחותה) ואבא שלהן והוא הצטרף אליהם. הבנו שאנחנו הולכים להיות מוצאים מבוריסלב עם רכבות לאושוויץ.

ריבצ'ה התחבאה בשטח הלאגר ונודע לנו יותר מאוחר שהיא היתה בדוד מים שבו היו מחממים מים חמים ללאגר. למרות שהיה שם חום קשה מנשוא היא החזיקה מעמד ולא הוצאה יחד עם אותם אנשים.

הגסטפו הסתובב והכין אותנו להוצאה לרכבת מרחק שישה-שבעה קילומטר – צעדה קשה. בשבת ה- 22 ליולי 1944 הלכנו בשורות מסודרות כשמשני צדנו היו גרמנים ומליציה אוקראינית ואחרינו היה ג'יפ עם רובה אוטומטי מכוון עלינו. לא היה סיכוי לבריחה. כך הגענו עד לרכבת. בדרך הלך לידי בחור צעיר שהכרתי אותו כשעבדנו יחד בשופו (הוא היה העוזר שלי בעבודה במוסך). הוא ידע שאני לא רוצה לנסוע והוא שאל אם אני מתכוון לברוח. אמרתי לו שבהזדמנות ראשונה אני אנסה. כשהובאנו לתחנה עמדו הרכבות ליד רמפות בטון שמיועדות להעמסה. לא רחוק מאיתנו היתה גדר עצים ובמקום מסוים היה חסר קרש. עמדו להעמיס אותנו לרכבת. הבחור קפץ לחור בין הקרשים והתחיל לברוח. אחרי קפץ חייל גרמני שכרע, כיוון, ירה והרג אותו. הבנתי שלנסות לברוח ככה זה טיפשי מאוד. כשהכניסו אותנו בהתחלה לקרון בוניו היה איתי ואני דיברתי איתו שאולי ננסה לברוח. הוא לא רצה. הוא אמר שישע עם אניה ולושה ואבא שלהן (קרפ) לאושוויץ ולא יעזוב אותם. ניסיתי לשכנע אותו שאין סיכוי שישאירו אותם יחד במחנה כי מפרידים בין נשים וגברים (הגיעו

אלינו מספיק שמועות אודות כך), אבל הוא החליט ועמד על דעתו. בשלב כלשהו הגיע גרמני לקרון שלנו וביקש שמונה אנשים שיעזרו לקחת לחם לקרון שלנו. כשהכניסו אותנו לקרונות כיוונתי את עצמי לקרון ראשון ליד הקטר. ברגע שהוא ביקש שמונה מתנדבים, האחראי על הקרון הלך בראש קבוצת המתנדבים ואני ניצלתי את השנייה הזו שבה פתחו את הדלת ובמקום ללכת עם הקבוצה קפצתי לקטר. ביקשתי מנהג הקטר שהיה פולני שיעזור לי להתחבא שם. אמרתי לו שבמהלך הדרך אני אקפוץ החוצה. הוא ענה שהיה עוזר לי ברצון אבל שיהיה בקטר איש גסטפו שיסע איתם ואם ימצא אותי יהרוג את שנינו. הוא הסתכל לצד השני של הרכבת שלא פנה לרמפה והיה גבוה יותר ואמר: "תראה, אם אתה רוצה לברוח תצא מהצד השני יש שם גרמני אחד שמסתובב". הסתכלתי החוצה וראיתי חייל וורמאכט גרמני עם רובה תלוי על כתפו שצועד הלוך וחזור. ביקשתי מנהג הקטר שייתן לי פטיש ואת כל רכושי שהיה בתרמיל הצד שלי, השארתי לו בתמורה. לפני שקפצתי החוצה לכלכתי את הפנים והידיים בפחם. יצאתי, ועם עין אחת הסתכלתי על הגרמני ועם השנייה עשיתי עצמי דופק על גלגלי הרכבת לבדיקת בלמים, הלכתי מקרון לקרון. הגרמני בכלל לא הסתכל עלי. עברתי את כל הרכבת בבדיקה המדומה ועשיתי את זה לאט. עברתי אל המסילה ליד וגם שם עשיתי את עצמי בודק ואחר כך כשהייתי מוסתר מהגרמני על ידי הרכבת השנייה, התחלתי לרוץ לגדר, קפצתי מעליה, והייתי מחוץ לתחום שטח הרכבות.

בקצה השני של העיר גרו מקרסקי וליסוסקי – שני גויים שהכרתי. הערב כבר ירד על יום ארוך מאוד. הלכתי לכיוון מקרסקי וביקשתי ממנו אם הוא יכול להחביא אותי כי ברור שהגרמנים בנסיגה. הם התייעצו ביניהם והחליטו שהם לא יכולים לתת לי מחסה. אמרתי להם תודה ויצאתי החוצה לליסוסקי. היה כבר חשוך והייתי צריך

לעבור להר השני של בוריסלב (זופיה). הגעתי אליו מאוחר כלילה, פתחתי את הדלת, הכנסתי את הראש פנימה וראיתי אותו יושב עם אנשים בחדר. כשהוא ראה אותי הוא קפץ החוצה ושאל מה אני עושה פה. סיפרתי לו שברחתי מהרכבת ושאני מחפש מקום. הוא גר בבראקי – בניין רכבת עם הרבה דירות קטנות שבהן גרו משפחות. הוא אמר שאינו יכול לקחת אותי אליו הביתה בגלל השכנים. הוא יעץ שנחפש מקום ביער להתחבא בו והוא מבטיח שכל יום בבוקר הוא יביא קצת אוכל ובקבוק קפה. כך היה. היתה לנו שריקה מוסכמת. כל בוקר הוא הגיע ושרק את השריקה המוסכמת על שנינו שסימנה לי שזה הוא. הוא הביא לי לחם שעורה לא טחונה ובקבוק קפה ועל זה חייתי מסוף יולי ועד ה- 8 לאוגוסט 1944.

באחד הימים הופיעה ריבצ'ה ביער עם ליסוסקי, והיא סיפרה על המחבוא שהתחבאה בדוד ושהיא מצאה עוד כמה אנשים שהצליחו לברוח. היא התחבאה אצל משפחת מקרסקי שכן הסכימו להסתיר אותה. היא הבינה שאני ברחתי לליסוסקי ובעזרתו היא אכן מצאה אותי ביער. היא הסתכנה וסיכנה גם אותי אבל ידענו שהשחרור קרוב. סיפרתי לה שבוניו ואניה נסעו ברכבת למחנה. בוניו לא רצה לשמוע על אפשרות בריחה, הוא היה מיואש והחליט להישאר עם אניה.

ב- 7 לאוגוסט 1944 שמעתי יריות משני הצדדים, וזכרתי שיום לפני זה ליסוסקי אמר לי שהארמיה האדומה (הרוסים) מתקרבת לעיר. היה קרב בין הגרמנים והרוסים, וב- 8 לאוגוסט 1944 הגיע אלי ליסוסקי וסיפר לי שהרוסים תפסו את העיר, ושאני יכול לצאת החוצה: "אדון שפר, אתה יכול לצאת החוצה, אתה אדם חופשי!"

באותו בוקר, ה- 8 לאוגוסט 1944, קמתי והפכתי שוב לאדם חופשי.

אני אדם חופשי

את בוניו שיחררו האמריקאים באוסטריה במחנה "אבנזה". את אניה, אחרי שעברה הרבה מחנות, שיחרר הצבא הרוסי עם תום המלחמה. היא התחילה לנסוע לכיוון מזרח – הביתה, והתעכבה בקרקוב. שם כבר היה איגוד גדול של יהודים שטיפלו במשוחררי הלאגרים ונתנו להם תנאים התחלתיים לבנות את חייהם מחדש. בוניו הגיע לקרקוב והתחיל לחפש ברישימת האנשים שחזרו וראה שגם אניה נמצאת בעיר. הם נפגשו בחודש מאי 1944. בקרקוב הם פגשו את המשפחה של אניה (משפחת הימל) שמוצאה מדרוהוביץ. היה להם בן ששירת בצבא פולני בדרגת מייג'ור. הוא סידר לאניה ובוניו דירה בקרקוב והם גרו ברחוב קרקובסקי.

הרוסים שעבדו לפני המלחמה בתעשיית הנפט והכירו אותי, הגיעו לבוריסלב. תוך כמה ימים התחלתי לעבוד איתם בחברה לקידוחים בשם קונטרה בוריניה. קיבלתי מהרוסים דירה ברחוב פייסקה, שם גרתי יחד עם אחותי ריבצ'ה שקראה לעצמה וישקה (שם פולני). היא השתחררה יחד אתנו כשהגיע הצבא האדום. באותה הדירה שהיתה גדולה מאוד גר גם מאיור מהארמיה הרוסית. אני אהבתי לשיר שירים ברוסית והכרתי כמה שירים בעל פה. הוא שמע אותי ואמר לי שלדעתו יש לי קול יוצא מהכלל יפה ושאם ארצה יוכל לשלוח אותי למוסקבה ללמוד לשיר בקונסרבטוריון. אני לא הייתי בטוח שאני רוצה לנסוע למוסקבה, הורדתי את זה מהפרק כי היתה לי משפחה בחוץ לארץ ומאוד רציתי לפגוש אותם (בורילסב היתה תחת שלטון רוסי וקרקוב, שם היו אניה ובוניו היתה תחת שלטון פולני).

המשכתי לעבוד בחברת הנפט קונטורה בוריניה ואחרי כמה חודשי עבודה קרא לי מנהל החברה ששמו היה גדקוב (הוא היה ממוצא

ארמני) וביקש ממני לשבת ושאל אותי אם אסכים להיות הסגן שלו. ראיתי את ההצעה שלו ככבוד אלי ואמרתי שאם הוא חושב שאני מתאים לכך, אנסה. הדגשתי שאיני קומוניסטי ואיני שייך למפלגה אבל הוא אמר שאפשר לסדר את זה. העבודה התחלקה בינינו – אני טיפלתי בבעיות כוח אדם כי הוא לא הבין פולנית (רק רוסית) ועזרתי לו להבין מה מבקשים ממנו. בשלב כלשהו הפולנים הגיעו להסכם עם הרוסים שירשו לאזרחים פולנים לחזור למולדת שלהם לפולין. אחרי המלחמה הגבול בין רוסיה ופולין עבר ליד העיר פשמישל בה שירתתי בצבא הפולני (לפני המלחמה) ושם היו מחלקות ששמרו על הגבול. רק למי שהיו לו אישורים הרשו לעבור את הגבול. הגשתי בקשה לקבל אישור לחזור לפולין (קראו לזה מכתב רפטריאציה). לאחר שהגשתי את הבקשה לממשלה הרוסית נכנסתי למנהל של קנטורה בוריניה, הראיתי לו את הבקשה שהגשתי ואמרתי לו שאני לא יודע מתי זה יצא לפועל. הוא ניסה לשכנע אותי שלא אעשה את זה – שכנע אותי שיש לי סיכוי להגיע גבוה בתעשיית הנפט. הסברתי לו שיש לי אח בפולין שעבר את המחנות ושאני רוצה להיות איתו. בשלב כלשהו הגיע מאיור רוסי למשרד ורצה לראות את המנהל גדקוב, אחרי 10 דקות גדקוב קרא לי. הסבירו לי שבבוריסלב בקצה העיר היתה שכונה יפה שהיתה כולה מיושבת על ידי עובדים פולנים שעבדו בקונטורה בוריניה ולכולם היו מכתבי רפטריאציה. אבל, תהליך היציאה נמשך הרבה זמן. היו מקרים שאנשים באו לרכבת לנסוע לפולין אבל לא תמיד הרכבות הגיעו בזמן ולעיתים אנשים חיכו שבועיים עם כל החפצים. המאיור הסביר לי שהם מעוניינים לקבל את כל היישוב בו הפועלים נמצאים בשביל מפקדת הארמיה. אמרו שהם מוכנים לעזור לכולם לעזוב את המקום כי רצו את הקרקע ובקשו ממני שאעזור לטפל בעניין. לקחתי את המשימה ברצינות, אספתי את הפועלים שעבדו שם והסברתי להם במה מדובר. הם הסכימו לצאת ביחד לפולין בתנאי שכל אחד מהפועלים שגר שם

יקבל אוטו משא שעליו יוכל להעמיס את תכולת הבית ושיעברו את הגבול למקום מסודר בקרקוב. הסברתי את זה לגדקוב והוא התקשר לצבא למאיור שטיפל בנושא ואמר שהוא יכול לסדר זאת. הכנסתי גם את עצמי לרשימת היוצאים יחד עם אחותי וישקה. המאיור אמר שייתן לנו תאריך ליציאה. הוא יכול לארגן את זה ואנחנו המתנו לו. די מהר קיבלנו תשובה וקבענו את היום שבו כולם יוצאים יחד לפולין.

ערב אחד לפני הנסיעה לפולין מישוהו צלצל אצלי בדלת ואני ראיתי שהגיעו מהנדס שהכרתי מפולין בשם שליסלברג. הוא בא לפגוש אותי כי הגיעה אליו הידיעה שאנחנו יוצאים לפולין. גם הוא היה רשום ליציאה אך מצבו המשפחתי היה נשוי עם ילד צעיר והוא ביקש להצטרף אלי לנסיעה. רציתי לעזור לו ואמרתי לו שיוכל להצטרף לאוטו משא שלנו כי לנו לא היתה הרבה תכולה. העמסתי את החפצים שלנו ואז עזרנו לו להעמיס את החפצים שלהם והוא היה אסיר תודה. הוא רצה להגיע לעיר קרוסנו – עיר עם תעשיית נפט.

יצאנו בצהריים באחד הימים והתכנית היתה שעד הלילה נגיע לגבול פשמישל ונלון לפני הגבול. היה לנו ליווי צבאי לשיירה והם היו צריכים לדאוג להעביר אותנו את הגבול באמצעות נציג הממשלה. ליום המחרת בגבול היינו צריכים לגשת ולדבר עם האחראי אבל משהו בסידור שלנו לא מצא חן בעיניו. הוא לא רצה להעביר קבוצה כל כך גדולה עם ניירות בלי שעדכנו אותו מראש. התייעצנו עם המאיור והוא אמר שאינו רוצה לשכנע את הנציג אלא לגשת לנקודת גבול אחרת. חזרנו לאותו מחנה בו לנו לילה קודם, לנו לילה נוסף ולמחרת בבוקר נסענו למעבר הגבול במקום אחר. המאיור אמר להכין נקניק וכמה בקבוקי וודקה שהיו לכל אחד מאתנו כדי לשחד את שומרי הגבול. כשהגענו לגבול, לקחנו את דברי האוכל והשתיה ושמונו על השולחן של האחראי על הגבול והראנו לו את אישורי הרפטריאציה.

הוא אמר שהוא רואה שאנחנו מאוד אדיבים ומסודרים, יצא החוצה ובלי לבדוק את הרכבים, ספר אותם, התאים למספר שהיה לו במכתב ותוך חמש עשרה דקות העביר אותנו את הגבול.

המשכנו לנסוע, הורדנו את שליסלברג בקרוסנו והמשכנו עד קרקוב. אנחנו ירדנו בקרקוב והמכוניות נסעו חזרה. לכל אחד היו קרובים וכולם מצאו את מקומם בעיר. אנחנו הגענו לבוניו ואניה והתחלנו לגור איתם בבית בקרקוב. (אותה דירה שקרוב משפחתה של אניה – הימל, סידר בעבורם). הימל, אמא שלו ואחותו גרו גם בקרקוב והם התחילו ללחוץ על בוניו ואניה שיתחתנו כחתונה יהודית. אצל בוניו בדירה גרו הרבה מיוצאי בוריסלב וכל מי שהגיע לקרקוב ידע שהוא יכול לגור שם זמן מה. בוניו ואניה חלקו את המעט שהיה להם עם פליטים יהודים אחרים. היתה בהם נדיבות והבית שלהם הפך להיות מקלט. בוניו ואניה עבדו במסחר. הם היו נוסעים מקרקוב למקום שהיו מוכרים בו דברי לבוש בתמורה לאוכל. כל האורחים לאט נעלמו וגרנו שם יחד זמן מה. לא עבדתי בתקופה הזו וזה מאוד הדאיג אותי. נזכרתי שבעיר ביטום היתה משפחה שוישקה הכירה מימי המלחמה בקרקוב. וישקה ואני הלכנו אליהם והם קיבלו אותנו. העיר ביטום היתה מיושבת בהרבה רפטריאנטים ואחד האנשים שהכרנו בקרקוב יעץ לנו שכדאי לנו לנסוע מערבה. הוא אמר שהיה לא מזמן בעיר וולדנבורג שהפכה מגרמנית לוולבז'יך בפולנית, שם אפשר היה לקבל דירה בקלות וגם למצוא עבודה. נסענו לאותה העיר אני ווישקה, ובוניו ואניה נשארו בקרקוב. לפני שעזבתי את קרקוב האמא של הימל וגם הבת שלו הזמינו רבי בשביל אניה ובוניו וחינתו אותם בבית משפחת הימל. וישקה אני היינו כחתונה של בוניו ואניה.

וולדנבורג הגרמנית היא וולבז'יך הפולנית

כמה ימים אחרי שהגענו לעיר וולבז'יך פגשנו יהודי מעירנו בורסילב. הוא זיהה אותי כשהלכתי ברחוב. אמרנו לו שאנחנו מחפשים דירה ולא מכירים את העיר. הוא אמר שקרוב למקום בו הוא גר, בבית של שלוש קומות, יש משפחה שהיתה נאצית ושיהיה קל מאוד להיפטר מהם ולקבל את הדירה. הוא אמר שצריך ללכת לעירייה ולתת את הכתובת ושהם מסדרים את היתר. וכך היה.

הלכנו לעירייה וסיפרנו שלא מזמן הגענו לעיר ויש לנו כתובת של גרמנים נאצים שאנו רוצים להוציא מהדירה. חיכינו כמה דקות ואז הפקיד הלך אתנו לאותו בית. כשהגענו לשם מצאנו שם גרמניה עם שני ילדים קטנים ואמא שלה. הפקיד שהגיע אתנו לראות את הדירה שאל אם מתאים לנו לפני שיתחיל לפנות אותם. זו היתה דירה מרוהטת ומסודרת שמצאה חן בעיני. הפקיד ישר נתן לגרמנים 20 דקות על מנת לקחת את החפצים הנחוצים ולעזוב את הדירה.

בשעה עשר באותו הלילה כשנכנסנו לדירה והסתדרנו ללינה דפקו לנו בדלת, לא פתחנו. אחרי זמן מה שוב דפקו, הפעם בצד החצר של הבית בחלון. קמתי לראות מי זה. ליד החלון עמדו שני אנשים שצעקו: "אנחנו יהודים, תן לנו להיכנס!". פתחתי את החלון ושאלתי אותם מי הם. הם ענו לי שהם גרו אצל הגרמנייה ושלמו לה כסף עבור החדר בו גרו ועכשיו כשחזרו מצאו פתאום שיש דיירים חדשים. אמרתי להם שעכשיו אני בעל הבית של הדירה ושהיא רשומה על שמי. הכנסתי אותם והם גרו איתנו כמה ימים עד שהם סידרו לעצמם דירה קרובה מאוד לעירייה. היא היתה רופאת שיניים והוא היה צלם. זאת היתה משפחת לרנר מהעיר רובנו בפולין ואנחנו התיידדנו איתם מאוד במשך הזמן בו שהו בעיר.

כשגרנו בעיר וולבז'יך הכרנו משפחות יהודיות נוספות ומבחינה חברתית היתה לנו קבוצת יהודים שהיינו מזמינים לערבי שבת. כל פעם מישהו אחר הכין אוכל לקבלת שבת.

בינתיים נודע לנו שבעיר גרה גם משפחה שמוצאם מבוריסלב בשם משפחת הייליג – צבי ומינה שהיו נשואים כבר. את מינה הכרתי קצת לפני המלחמה מכיוון שהיא גרה ברחוב בו אני גרתי (רחוב לוקהשוויצ'ה). בוולבז'יך גרה אצלם גם אשתי לעתיד שיינדל שלר שנקראה לרוב וולדקה (השם איתו עברה את השואה). היא נותרה לבדה מכל משפחתה. בתקופת המלחמה היא היתה בלבוב אצל גויים שעזרו לה. שמה של וולדקה מהבית היה שיינדל. בזמן המלחמה היא קיבלה את הזהות של בת הגויים שאצלם היא הסתתרה (וולדיסלבה יבורסקה) הבת שלהם גרה רחוק ולא נזקקה להציג תעודות. אנחנו קראנו לה וולדקה. בשלב כלשהו, בעודה בפולין אומץ השם ינינה. בשם זה עלתה לארץ, וכך נרשם בתעודת הזהות הישראלית. איש מהחיים כיום אינו זוכר את נסיבות שינוי השם.

עשיתי הכרות מחדש עם משפחת הייליג. וולדקה היתה בת 26 ואני הייתי בן 34.

ב- 29 לאוקטובר 1945 (קודם שהכרתי את וולדקה) התחלתי לעבוד במפעל לטרקטורים לתעשית החקלאות (רולניצ'ק). בשם "פייסטבובה". אני הייתי האחראי על תיקוני הטרקטורים שהיו מושכרים לאיכרים עבור תשלום לפי ימי עבודה. לפני שפולין נכנסה לוולבז'יך המפעל הזה היה שייך לגרמני בשם קובה. מכיון שהיה נגד הנאצים הרוסים אפשרו לו להמשיך לעבוד במפעל יחד עם עוד כמה גרמנים שהיו שם לפני המלחמה. הם עבדו בתור מכוונאים וכל זה תחת השגחתי והוראות שלי.

וולדקה ואני מתחתנים

וולדקה ואני התחתנו אחרי כחצי שנה של היכרות. כשהכרתי את משפחת הייליג הם פתחו מפעל לייצור חולצות. אחרי שהחלטנו שאנחנו מתחתנים, קיימנו את החתונה שלנו עם הרב באותו המפעל. הזמנו אנשים מהמשפחות שלנו לחתונה (בנות הדודות סבינה ולינה גם היו בחתונה שלנו). אחרי שהתחתנו והיתה לנו הכתובה מהרבנות, וולדקה עברה לגור איתי בוולבז'יך ברחוב צ'יכה 3. התחלנו לחיות ביחד באותה הדירה יחד עם ווישקה, אבל לפני שהתחתנתי התנאי שלי לווישקה היה שהיא צריכה לעזוב את הבית לכשנתחתן (ההסכם בינינו היה שאם אני מתחתן לפניה, היא עוזבת את הבית והפוך). אמרתי שאדאג לה שתקבל דירה בשביל עצמה. היא כבר הכירה את בעלה לעתיד מקס סטמפלר ואחרי זמן מה מצאנו גם בשבילה דירה והם התחילו לגור ביחד.

באותה תקופה בוולבז'יך היה תור גדול מאוד לרישום לחתונות. נכנסנו לראש העיר של אזור חברת הטרקטורים (באזור שנקרא סוליצא דולנא) וביקשנו להתחתן בחתונה אזרחית באזור שלו (זה היה אחרי החתונה ברבנות). הוא הסכים, ואז התחתנו באותו האזור.

וולדקה ואני היינו נשואים ועבדתי כמנהל במפעל הטרקטורים.

עם הזמן עליתי בדרגות בעבודה במפעל. ב- 22 לינואר 1947 קיבלתי העלאה והפכתי להיות מנהל הטכני של כל הסביבה של וולבז'יך. בזמן שעבדתי שם קיבלתי הרכה תשבחות על כך שהייתי מאורגן ותרמתי לביטחון התחנה. הייתי פעיל בחברה. אבל, הנסיעה למפעל הטרקטורים מוולבז'יך לסוליצא דולנא היתה ארוכה (משהו כמו 10-11 ק"מ) והשכר שם לא היה גבוה ולכן החלטתי להתפטר. התפטרתי

מהחברה בתאריך 28 לפברואר 1947.

הכרתי מהנדס פולני דרך מכרים משותפים ועשינו הסכם לפתיחת עסק לחלקי חילוף של מכוניות קרוב לבית. השקענו בו 50:50. העסק היה בוולבז'יך וזה התאים לי כי וולדקה היתה בהיריון ורציתי להיות קרוב אליה. היו לי בעסק שלושה חדרים: שניים של החנות וחדר נוסף בו עבד הפועל שלי והרכיב מצברים. היה קשה מאוד להשיג מצברים כי אחרי המלחמה הם הפכו לנדירים. הכירו לי בחור שהיתה לו חצר מלאה בקופסאות מצברים ריקים. קניתי ממנו את קופסאות המצברים וחדשתי אותם. כל יום היינו צריכים לכתוב הכנסות והוצאות בעסק, לביקורת של מס הכנסה. היה לנו רואה חשבון שבא כל 10 ימים ובדק מה נעשה בחנות והאם כל מה שנרשם מתאים כדי לחשב לנו מס. היה פקח אחד חריף מאוד שהזהירו אותי שהוא רודף עסקים פרטיים כי נחשבו קפיטליסטים.

יום אביב אחד, אותו פקח נכנס לחנות ופקד עלינו לסגור אותה. הוא הגיע ללא הודעה מוקדמת עם עוד שני פקחים לבצע ספירת מלאי ולהתאים להוצאות. הוא תפס אותנו בבלגן שלם. זה היה אמצע החודש ומתחילת החודש לא רשמנו שום דבר כי חיכינו למנהל החשבונות שיעזור לנו. הוא כתב דו"ח, ביקש מאתנו לחתום, ויצא החוצה. היו לנו קשרים עם אנשים שהיו קשורים לפקידים של מס ההכנסה. יצאתי מהחנות והתחלתי לדבר עם ידידים ולראות מי מכיר את האיש הזה. סוחר מהרחוב לידי אמר שהפקח הזה יכול לתת קנס של מיליון זלוטה. ביררתי אם אפשר לקנות אותו ואמרו לי שכמעט ולא. התמזל מזלי, אחרי שבועיים החליפו אותו מסיבות לא ברורות והגיע פקיד חדש שהיה מליגניצה (עיר שהיתה רחוקה מאתנו חמש או שש שעות). נסעתי לליגניצה לחפש מישהו שמכיר את הפקיד החדש. פגשתי בחור עם חנות שהכרתי מדרוהוביץ ושאלתי אם הוא

מכיר את הפקיד שעבר אלינו. הסתבר שזה פקיד שלוקח שוחד אז ידעתי שיש לי סיכוי.

חזרתי מליגניצה ובחנות היתה לי מכונית תוצרת גרמניה שנקראה "דקווה" – מכונית משומשת שעצרה לעיתים קרובות באמצע נסיעה. בשלב כלשהו הפסקתי לנסוע איתה ועברתי לאופנוע. באחד הימים הייתי בחנות והופיע הפקיד החדש מליגניצה ואמר שהוא מחפש צמיגים לדקווה. הוא שאל אם אנחנו יכולים לסדר לו משהו. חשבתי ואמרתי לו: "אני יכול לסדר לך ארבעה צמיגים כי בדיוק לפני שבועיים קניתי חדשים לאוטו שלי". כשהוא יצא, אמרתי לשותף שלי קוזק שאני אתן לו את הצמיגים שלי ואבקש ממנו לפגוש אותו בביתו ושיביא לי את התיק של מס ההכנסה שלי כדי ש"אבדוק בו משהו".

נדברנו שאבקר אותו בערב. כאשר נפגשנו וישבנו לשתות יחד ביקשתי לעיין בתיק והוא הסכים. הפקיד הלך כדי להביא כיבוד ואני שלפתי מהתיק את הדו"ח שכתב הפקיד הקודם שעליו הייתי חתום. בו ברגע הוא נכנס לחדר והציץ. אמרתי לו שזה "שום דבר" וקרעתי את הדו"ח לחתיכות. אמרתי לו שהיה שם דו"ח שלא תאם את המציאות ושאני אתן לו את הצמיגים וארכיב לו אותם על האוטו אצלי. הוא הסכים ולא התעסק עם הדו"ח שקרעתי (אסור היה לו בכלל לקחת את התיק הביתה מלכתחילה). ברגע שהדו"ח כבר לא היה קיים, נעלמו הבעיות שלי. הוא קיבל את הצמיגים והכל הסתדר.

באותה התקופה היתה אינפלציה גדולה בוולבז'ין, והממשלה הוציאה כסף חדש במקום הישן. היינו צריכים לעשות החלפה של ישן מול חדש וקיבלנו ביחס של 10:1 וכתוצאה מכך הפסדנו הרבה כסף. החלטתי לסגור את העסק כי אחרי התפיסה על ידי מס הכנסה פחדתי שיתפסו אותי שוב ואשאר ללא רכוש. בתקופה בה עמדתי

לסגור את העסק נולדה לי הבת הבכורה – אנטונינה שפר בתאריך 30
למרץ 1948.

וולדקה ואני

החתונה היהודית של שיינדל-וולדקה ושלי ה- 27 לינואר, 1946

חתונה שלנו בעיריה
ה- 26 לאפריל 1947
עם כל העובדים
שעבדו איתי במפעל

מימין: אשתי ואני,
מטס ואשתו, וצבי ומינה
(מטס וצבי הם בני הדוד של
וולדקה) בטיול 1946

משמאל: הגרמני הטוב – הוא היה
בעל המפעל לטרקטורים אבל בגלל
שהוא עזר ליהודים בזמן המלחמה
לקחו ממנו את הניהול אבל איפשרו
לו להמשיך לעבוד במפעל כל חיו. אני
עומד לידו

תהלוכת ה- 1 במאי
אני נוהג בטרקטור

אנטונינה

אנטונינה (נינה) נולדה בלידת בית עם מיילדת בשם הרמנובה שהיתה מבורילסב. הכרנו אותה וידענו שהיא המיילדת הטובה ביותר. החלטנו שעדיף לנו שוולדקה תלד בבית במקום בית החולים. אני הגעתי הביתה מהעבודה אחרי שהלידה כבר התרחשה כי הייתי בפגישת פועלים עד שתיים לפנות בוקר. עד שהגעתי המיילדת טיפלה בוולדקה ובאנטונינה. וולסקה הגיעה אלינו לבקר כדי לעזור לוולדקה בטיפול בתינוקת (וולסקה היתה אשתו השנייה של הייליג לאחר שאשתו הראשונה, אימם של מטס והישיו נרצחה בשואה). היא היתה אצלנו שלושה שבועות, טיפלה בנינה והחזיקה אותה כל הזמן על הידיים.

נשארנו ברחוב צ'יכה 3 שקיבלנו מהגרמנים - הבית שלנו היה מספיק גדול בשביל המשפחה. אחרי שלושה שבועות כשוולסקה עזבה, היה לוולדקה קשה מאוד. אני הייתי צריך לעבוד וולדקה היתה עסוקה עם הבית. לקחנו גרמניה שתעזור לנו במשק הבית. הגרמניה טיפלה בנינה, הביאה אותה לוולדקה להנקה ובלילה גם היתה משגיחה שהיא תישן טוב. היא היתה צמודה לתינוקת כל הזמן. עם החברים נפגשנו בסופי שבוע וגם עם משפחת לרנר. למשפחת לרנר היתה בת שהיתה מבוגרת מנינה בשנה אחת בשם סופיה.

נינה בילתה שעות רבות עם המטפלת הגרמניה ולכן היא למדה גרמנית לפני שלמדה פולנית ועד גיל ארבע דיברה רק גרמנית. מדי פעם הייתי חוזר הביתה ושומע אותה מפטפטת עם העוזרת בגרמנית שוטפת. נינה למדה פולנית רק בקרקוב בכיתה א'. וולדקה והגרמנייה אהבו אחת את השניה והסתדרו היטב.

ב- 16 לינואר 1948, כחודשיים לפני לידתה של נינה, נולדה לאחותי וישקה ולמקס בת והם קראו לה אידה (יהודית). ליהודית גם היתה מטפלת שגרה אצלם. נינה ויהודית הכירו בינקותן כי שתיהן היו בוולבז'יך. באותו זמן באוסטריה, באחת התחנות בדרך לארץ, נולדה גם לבוניו ואניה בת והם קראו לה אינקה (אירית). נינה ואינקה הכירו רק כאשר עלינו ארצה. בשנת 1948 בוניו ואניה עלו ארצה, 8 שנים לפנינו.

נודע לנו שהפולנים עוצמים עין ומאפשרים ליהודים לעבור לצ'כיה. בצ'כיה הג'וינט היהודי חיכה לעוברים ושיכן אותם במחנות עד שהתאפשר להם לעלות לארץ. הם עברו דרך הגבול לצ'כיה ומשם הג'וינט סידר להם יציאה לארץ. הם עברו מספר מחנות מעבר לפליטים עד ליציאה לארץ. מאיטליה יצאו כל הזמן אניות לישראל.

כשהיתה נינה בת שנתיים היתה תקופה שהתקשתה לאכול והקיאא כל דבר. הרופאים שטיפלו בה לא הצליחו לעזור והיא איבדה הרבה ממשקלה בחודש מחלה. הרופאים אמרו שמיץ מתפוזים היא יכולה לשתות ואת זה היא באמת לא הקיאא. להשיג תפוזים בשביל נינה היה קשה ויקר מאוד, לנו היתה הקצבה של קילו בחודש. היתה לנו שכנה בקומה שלישית (היה לה בן שהיה צעיר מנינה בחצי שנה) שהתיידדנו איתה וכשהיא שמעה שנינה צריכה תפוזים היא באה אלינו ומכרה לנו את התפוזים שלה. סיפרתי את זה לבן דוד שלי לשק הירש והוא ביקש לבוא ולעזור. (לשק הירש היה הבן של אח של אמא שלי. אשתו היתה יפה מאוד והם גרו בוילה קטנה בסוליציא זדרויי ליד וולבז'יך, בה גרו גם האחיות של לשק הירש - לינה וסבינה) הוא הגיע אלינו לרחוב צ'יכה, ישב וראה איך היא מקיאא. הוא הסתכל ואמר שבסוליציא זדרויי יש רופא שטיפל בז'בישק (הבן שלו) ואין דבר שהוא לא יכול לרפא. הוא הציע להביא אותו כדי שיראה איך

הוא יכול לעזור. הוא הביא את הרופא הגרמני שאמר: "זו בעיה רצינית מאוד" ורקח לה תרופה בעצמו והזמין אותי אליו הביתה בשש בערב לקחת את התרופה. הוא נתן לי בקבוק נוסף של אותה תרופה. התרופה באמת ריפאה אותה והיא חזרה לאכול ולעלות במשקל.

המשפחה בוולבז'יך ואני עובד בקרקוב

עם סגירת העסק שלי, בן דודי לשק הירש שהיה דירקטור של בניה ושיפוצים במפעל בעיר סוליצא ודרויי הציע להעסיק אותי. הוא גם הציע לי עבודה ומשכורת יותר גדולה מזו שקיבלתי בעירייה. התחלתי לעבוד אצלו במרץ 1949 והמשכתי לגור בוולבז'יך. נסעתי על אופנוע לעבודה וחזרתי כל יום הביתה. עבדתי אצלו בבניה בתור אחד המשגיחים על שיפוץ ובניית הבתים. כך גם הכרתי את מקצועות הבניין. עבדתי שם זמן קצר מאוד.

באותו זמן אני הכרתי את המנהל של הקואופרטיב מטלוביץ מטלובה (חברה שהיתה אחראית לייצור מתכות) והוא סיפר על בעיה שיש לו: הוא קיבל תקציב לבניית בניין גדול מאוד כדי שיהיה להם מקום למכונות הייצור שלו. הוא אמר שיש לו תקציב ושהוא צריך לנצל אותו עד סוף פברואר 1951 ואם הוא לא ינצל את הכסף, הכסף ילך לאיבוד. אמרתי לו שאחשוב איך לבנות לו את המכונה ולארגן לו פועלים. דיברתי עם כמה פועלים שהיו בנאים של לבנים ונדברתי עם כמה בנאים שעבדו אצל הירש וסיכמתי איתם שכל יום אחרי שעת העבודה בעירייה הם יתייצבו לעבוד בשטח של מטלוביץ מטלובה. הסברתי להם שחייבים לגמור את הבניין בזמן. זה היה ההסכם שסיכמתי עם לשק הירש. יצאתי לחופשה ללא תשלום אצל לשק והתחלתי לעבוד במטלוביץ מטלובה בבניית הבניין. הייתי שם מנהל עבודות הבניה. כל יום בשעה ארבע אחרי הצהריים הפועלים התייצבו לעבודה ובבוקרים אני הכנתי אספקה של חומרים וכלים. הם הבטיחו שישלמו לי סכום של 35,000 זלוטה בסיום הבניה (זה היה המון כסף).

התחלתי את העבודה ב- 1 לנובמבר 1950 וסיימנו ב- 15 לפברואר

1951. עמדנו בכל התנאים שהוא הציב לנו, והוא שילם לי את הסכום שהבטיח. הוא היה מרוצה מאוד מהבניין, ונשאר לו רק להכניס את המכונות התעשייתיות שלו ולהתחיל לעבוד.

באותו זמן הממשלה הפולנית ביקשה מהטכנאים ואנשי המקצוע שירשמו באילו מקצועות הם עבדו. כשעבדתי בשביל הרוסים, עבדתי בתעשיית הנפט והשתלמתי בעיבוד נורמות ונורמטיבים. כשהמשכתי עוד לעבוד בסולציא זדרויי בשביל לשק הירש קיבלתי מכתב ובו ביקשו ממני שאחזור לתעשיית הנפט ואעזור בכתיבת נורמות בשביל התעשייה. הבקשה הגיעה מהמשרד הראשי של פולין (מיניסטרסטו פלובובנק פולסצא – מרכז השרות לתכנון תכניות ארציות) שפיקחו עבור מחלקת הנפט על כל התכניות. הם ביקשו שאגיע למשרדים שלהם בוורשה כדי לדבר איתי על המשך העבודה שלי בתעשיית הנפט. כשהגעתי הפנו אותי למחלקת כוח אדם.

**SPÓŁDZIELNIA PRACY
'METALOWIEC'**
z odpowiedzialnością tcz.
W WAŁBRZYCHU

ADRES DLA LISTOW: WAŁBRZYCH, B. CHROŚBEGO 45 - TELEFON 20-41 - BUCHNIEK ZYWIOTY, BANKI KZEMIOŚLA I HANDLU NR 231 - WAŁBRZYCH

Dojść:
Słuszki
Laska sezonowa chłodowa
Laska sezonowa suchowa
Ciepłota radia ciepła.
Ciepłota regeneracji.
Wzrostu silnik-sukierki
Wzrostu elektro-mechanizm.
i obrotów
st. Dolnośląska 45 - Tel. 20 18

L. dz. *12/19684/50*

Wałbrzych, dn. 4. XI. 19 50 r.

Ob. Szafer Leszek

Wałbrzych

ul. Cicha 3.

Niniejszym angażujemy Obywatela na stanowisko kierownika
robót budowlanych na terenach naszego zakładu pracy sezonowe tj.
do dnia zakończenia robót budowlanych a płacą 21. 35.000 /trydziestę
pięć tysięcy zł/ miesięcznie brutto + premia za przyspieszenie
ich zakończenia.

Jednocześnie prosimy o potwierdzenie nam treści
nin. pisma.

St. D. Pracy
'METALOWIEC'
Kierownik Spółdzielni
/ D. Projeńdel / *St. D.*
ul. Chłopska 45
(400-00-00-00)

PRZC UW - 2 186 Kanał 1 18

הנסיעה לוורשה לקחה לילה שלם ברכבת ובבוקר הייתי כבר במשרדים בוורשה. הם אמרו שיש בחירה בין שני מקומות בהם אוכל לנהל את העבודה וגם אנשים מתאימים איתם אוכל לעבוד על נורמות של התעשייה. הבחירה היתה בין וורשה לבין קרקוב בה ישב מרכז תעשיית הנפט. באותו הזמן וורשה היתה לגמרי הרוסה מהמלחמה והיה קשה להשיג מקום טוב לישון בו בלילה. כשהייתי שם, ישנתי במקום שעבר הסבה מבית מרחץ לבית מלון וישנתי בחדר שהיה שיין למרחץ. בחרתי לעבור לקרקוב שהיתה בעבר מקום מושב מלכי פולין ויצאה מהמלחמה בנזקים מועטים. דיברתי עם אחראי כוח האדם של המשרד. סיפרתי לו שיש לי אשה וילדה ואני צריך דירה בשביל משפחה. הם הבטיחו לי ורשמו את זה בחוזה. בינתיים הם סידרו לי מלון. אני עבדתי בקרקוב ומדי פעם (בדרך כלל בימי ראשון) הצלחתי לחזור הביתה לזמן קצר לוולבז'ץ. גרתי במלון צרפתי שהיה במרכז קרקוב – הוטל פרנצוסקי. מדי כמה שבועות ביקרתי את המשפחה שהסתדרה בלעדי – וולדקה, נינה, ווישקה מקס ויהודית.

אחרי שלושה חודשים שעבדתי בתעשיית הנפט בקרקוב (המנהל גמביק היה איש של תעשיית הפחם), סביק מנהל כוח אדם קרא לי לשיחה והודיע לי שבתום תקופת שלושת החודשים לא אמשיך לקבל מגורי מלון מהחברה. אמרתי לו שאני צריך לגור איפה שהוא ואם אני צריך לשלם על מלון בעצמי לא יישאר לי כסף למשפחה. ההסכם מלכתחילה היה שאני אקבל דירה והם לא עמדו בו.

נסעתי הביתה והגעתי למחרת. כשהגעתי הביתה, התחלתי לחשוב ששגיתי כשעזבתי את העבודה ללא היתר. מעשה זה נחשב להיעדרות מהעבודה ועונש על מעשה שכזה היה חזרה לעבודה בניכוי של 20% מהשכר ואפשר היה לשפוט אותי. הכרנו עורך דין בשם וילק פריד, (במקור הוא היה מבוריסלב) שגר באותה תקופה בוולבז'ץ. בבוקר

אחרי שהגעתי הביתה, הלכתי להתייעץ איתו בנושא. הוא הסתכל עלי ואמר: "אתה יודע מה עשית? עברת על החוק, יחזירו אותך לעבודה ויורידו לך מהשכר..." הוא ייעץ לי לחזור עם הרכבת הראשונה, וכך עשיתי.

כשחזרתי, נכנסתי ישר לסביק ואמרתי לו שהיו לי בעיות ולכן נעדרתי יום אחד. אמרתי לו שאני רוצה שיסדר לי פגישה עם הדירקטור. גמביק קיבל אותי מיד והיה מאוד תרבותי ונחמד. סיפרתי לו שסביק לא יכול לשלם על המלון יותר ושאין לי דירה. גמביק צחק ושאל למה לא דיבתי איתו ישירות ואמר לי שיסדר במהירות האפשרית דירה בקרקוב ושבינתיים הוא ישלם על המלון. באותו הזמן למצוא דירה בקרקוב היה בלתי אפשרי. היו מהנדסים שעבדו בעיר והתגוררו מחוצה לה מאחר והיה קשה להשיג דירות בקרקוב.

אחרי חודש, קרא לי גמביק הדירקטור ואמר שסידרו לי דירה למשפחה. בנוסף הוא נתן לי רכב כדי להעביר את כל הרכוש מוולבז'יץ ומכתב שיעביר אותנו את הביקורות בדרך. בעקרון, אסור היה לנו לעבור לפולין מהמקומות בהם התיישבנו, בלי אישורים. ביקשתי כמה ימי חופשה ונסעתי הביתה להכין את הציוד למעבר.

למחרת בבוקר מישהו דפק בדלת – אדם שנקרא הוק והיה הדירקטור במחלקה של הקידוחים בתעשיית הנפט. הוא הגיע עם שתי מכוניות משא גדולות ואמר שהוא בא לעזור לנו לארוז ולעבור. הוא הכיר אותי עוד מבוריסלב. הוא היה מאוד מיודד עם לשק הירש. פתחתי בקבוק וודקה ונתתי לו לשתות, הוא לקח שלוק גדול והתחיל לארוז איתנו. הוא הביא איתו פועלים שארזו את תכולת הבית והעמיסו אותה על מכוניות המשא.

קניתי פסנתר גדול בוולבז'יך. ידעתי שהפסנתר צריך אישור מיוחד לעבור את הגבול בין גרמניה לשעבר לבין פולין אותו לא היה לי. העמסנו את הפסנתר על אחת המכוניות וכיסינו אותו עם כלי מיטה בכדי שלא ינזק ולא יראה.

דרשו שתהיה לנו רשימה מסודרת של כל הציוד, ברור שאת הפסנתר לא רשמתי. הוק לא התערב בזה. כשהגענו למעבר עצרו אותנו, הכנתי בקבוק וודקה, והצעתי לבודקים שישתו קצת לפני שהם מתחילים לעבוד. נתתי להם את הרשימה והם הסתכלו על הרכבים שהיו מכוסים בבד מתוח. הפקידה הסתכלה ברשימה ואמרה שרואים שאני אדם מסודר שרושם הכל, חתמה לי ועברנו את הגבול.

וולדקה ואני עם נינה
בת שנה

וולדקה עם נינה

נינה

לפני שנינה נולדה היה
לנו כלב 1947

סבר נולד והחיים בקרקוב

הגענו לקרקוב עם כל רכושינו, וקיבלנו דירה ברחוב גרצרסקה 6. הדירה היתה בת שני חדרים: חדר אחד שימש לשינה שלנו עם נינה והחדר השני לסלון. השירותים שהיו במסדרון מחוץ לדירה שימשו משפחה נוספת. ווישקה מקס ויהודית נשארו בוולבז'יך כשאנחנו עברנו לקרקוב.

אהבתי מאוד לשוט בקייקים ה-12 לאוגוסט 1950

נינה בת שש
וסבר בן שנתיים

סבר בקרקוב

וולדקה עם נינה וסבר

נינה

וולדקה עם הילדים שלנו בקרקוב, 1953

וולדקה ונינה יושבות
בנופש על שפת הים

סבר בפוביירוב (על שפת
הים) 1955

ארבעתנו בנופש 1956

בטיול בהרים בזקפונה אני משמאל 1952

ארבעתנו עם עז בנופש באוודצרכיסקו

נינה וסבר בפוביורוב (על יד הים הבאלטי – מקום נופש עבור אנשים שהצטיינו בעבודה) 1955

סבר בננו, נולד בדירה הזאת בתאריך 26 לינואר 1952.

העוזרת הגרמניה הצטרפה אלנו לקרקוב מאוחר יותר.

אני המשכתי לעבוד במשרדים הראשיים של תעשיית הנפט בקרקוב. אשתי וולדקה היתה עקרת בית, גידלה את הילדים ודאגה לכל מחסורנו. בשעות אחר הצהריים לאחר שהילדים חזרו מבית הספר, היא נהגה ללכת איתם לפארק שעבר דרך כל העיר, בשם פלנטה. שם הם שיחקו ונפגשו עם חברים. לעיתים לקחנו את הילדים לוואבל, מקום בו גרו המלכים הפולנים מקום שהיה מתוחזק יפה מאוד.

במהלך השנים רצינו לעלות לישראל אבל נחשבתי לעובד חיוני והם לא אישרו לי לעזוב.

החלטתי ללמוד לימודים גבוהים והלכתי לאוניברסיטה של קרקוב. למדתי 18 שעות שבועיות (זה מה שאישרו לי מטעם העבודה). למדתי את כל מה שקשור לתעשיית הנפט וקיבלתי תעודת מהנדס.

היו לנו חיי חברה. עיקר החברים שלנו היו גויים. באחת הפעמים, וולדקה הזמינה חברים אלינו הביתה. תוך כדי שיחה, אחת הנשים סיפרה שאצלה כל כך מלוכלך "...כמו אצל היהודים". היא כמובן לא ידעה שאנחנו יהודים. יותר לא הזמנו אותם אלינו.

באמצע שנות החמישים היה שינוי בממשל הפולני. הגשתי שוב בקשה לקבל היתר לצאת לישראל והפעם הפקיד אמר לי שכנראה אקבל. האישור שהגיע היה חד כיווני כלומר שלא נוכל לחזור לפולין. הסכמנו.

PAŃSTWOWA KOMISJA WERYFIKACYJNO-EGZAMINACYJNA
NA STOPIEŃ INŻYNIERA
PRZY AKADEMII GÓRNICZO-HUTNICZEJ W KRAKOWIE

DYPLOM

Ob. Szefer Leszek
urodzony w Borystawie dnia 4 grudnia 1913 r.
uzyskał stopień inżyniera górnictwa
w zakresie wiertnictwa
na podstawie art. 7 ust. 1 p. C ustawy z dnia 28 stycznia 1948 r.
o stopniu inżyniera (Dz. U. R. P. Nr 10, poz. 68).

Członkowie Komisji

Przewodniczący Komisji

[Signature]
[Signature]
Kraków, dnia 15 czerwca 19 54 r.
Nr G/374/54

[Signature]

[illegible]100

העלייה והחיים בארץ

עלינו ארצה ב- 23 לדצמבר 1956. חיכתה לנו דרך ארוכה ומפותלת. ראשית נסענו לוורשה והתארחנו אצל יאנק, חסיד אומות עולם, בדירתו הקטנה עד שהוא הביא אותנו לרכבת לווינה. הוא יעץ לי לתת משהו לשומרים ברכבת כדי שלא יספרו את המזוודות שלנו. כשהגיע המפקח, לקחתי אותו הצידה ואמרתי לו: "תראה, נשאר לי קצת כסף פולני ואני הרי עוזב את המדינה, אתה יכול לקחת אותו ותן אותו למי שזקוק..." הוא כמובן לקח ולא ספר את המזוודות שלנו ונתן לנו לשבת במקומנו ונסענו לשלום.

לווינה הגענו לקראת חג המולד, הילדים התלהבו מהאורות והחנויות. הג'וינט היהודי דאג לכל מחסורנו כולל מגורים. מווינה נסענו לאיטליה שם גרנו במלון ומאיטליה הפלגנו ארצה.

כשעוד היינו בוורשה היתה שמועה שיש מחסור חמור בסיגריות באיטליה. יאנק יעץ לנו לקנות סיגריות ולמכור אותן באיטליה. באותם ימים היו באיטליה הרבה פליטים מהונגריה. וולדקה אשתי שמכרה את הסיגריות נראתה בעיני המקומיים כהונגריה ולכן רבים קנו ממנה. הכסף שנאסף שימש לקניית ווספה אותה הבאנו איתנו ארצה. עבור אותה ווספה צריך היה לשלם מכס ולא היה לנו. יולק (בעלה של לושיה, אחותה של אניה) התנדב להלוות לנו את הכסף כדי לשחרר את הווספה. במשך הזמן כמובן שהשבתי לו את ההלוואה. ואם אני מספר כבר על יולק, אני זוכר שבימים הראשונים הם פתחו בפנינו את ביתם. בלילה הוא נכנס לחדר בו ישנו (היה דצמבר וקר) ודאג לכסות אותנו בשמיכות.

באיטליה פגשתי בחור שהיה מוכר לי. לא זכרתי מהיכן. הוא היה

אחראי על הנוסעים באוניה בשם ירושליים שאמורה היתה להביא אותנו ארצה. התברר כי הוא היה בשומר הצעיר בפולין. הוא הבטיח לי שיסדר לנו מקום באמצע האוניה והוא אכן סידר לנו מקום טוב. למרות זאת במשך ההפלגה אשתי והילדים סבלו מאוד ממחלת ים ורוב הזמן הם שכבו בתא שלנו באוניה. עלי ההפלגה לא השפיע כלל.

באוניה היה אדם שאמר לכל אחד לאן הוא מיועד (בדרך כלל על פי המקצוע של אב המשפחה). לי נמסר שאנחנו מיועדים לבאר שבע. כשהגענו, אחי בוניו שהיה עובד סוכנות, אמר לי: "קודם כל אתם באים לגור איתנו בבית ינאי". חששתי שאם לא אקבל את ההצעה אאבד אותה ובוניו אמר: "אל תדאג, אני כבר אסדר לך מקום טוב יותר". ואני כן דאגתי.

ארבעתנו על האוניה "ירושלים" בדרך לארץ

הגענו לבית ינאי. בוניו ואניה חיו בצניעות גדולה כמו רוב האוכלוסייה בארץ. למרות זאת, הם ארחו אותנו למופת ולא חסכו מאתנו דבר. שוב כמו בפולין לאחר המלחמה הם היו נדיבים גם במעט שהיה להם. בבית ינאי לא היה עדיין חשמל (השתמשו במנורת נפט) וגם שביל הגישה היה כולו עפר. אחרי שעברנו לתל אביב הותקן בכפר גנרטור ומאוחר יותר הם חוברו לרשת החשמל הארצית. באותם ימים הגבול היה קרוב ובלילות הגברים עשו תורנויות שמירה סביב הישוב.

כעבור ימים אחדים נסעתי לתל אביב כדי לבדוק את אפשרויות התעסוקה שלי.

בארץ היו אז שתי חברות נפט. אחת, שבה כבר היה נפט והמנהל שלה היה אדם בשם חן. קודם כל הלכתי אליהם. רציתי להראות למנהל את התעודות שלי והוא אמר שזה לא מעניין אותו. הוא אמר: "אם אתה רוצה לעבוד איתנו אתה צריך לנסוע לחלץ ושם תתחיל לעבוד". "מה זאת אומרת?" שאלתי. "אתה תיסע לשם וכבר תסתדר". אמרתי לו: "אדון חן, אני לא מקבל את ההצעה". אספתי את התעודות שלי ויצאתי משם.

הלכתי לחברת נפטא. מנהל החברה היה אדם בשם סירקין והיה מנהל נוסף שהיה איש משטרה בעבר (איני זוכר את שמו). כשהגעתי לנפטא, פתחתי את הדלת ובא לקראתי מזכיר החברה ששאל אותי: "במה אני יכול לעזור לך?" אמרתי שאני מהנדס נפט ואני מחפש עבודה. הוא ענה לי: "אדוני אנחנו כבר מחכים לך". התיישבנו עם סירקין, הראיתי לו את התעודות שלי והוא מיד אמר: "אנחנו רוצים להעסיק אותך. נסיע אותך למקום הקידוחים". הקידוחים היו בראש זוהר – זה היה שמו של הקידוח. המקום נמצא ליד העיר ערד שקמה שנים אחר כך. התחלתי לעבוד בנפטא.

בוניו ידע על בתים שנבנו באותה תקופה ברחוב לה-גרדיה בתל אביב. הוא הכיר את הקבלן וידע שהדירות טובות מאוד. היתה הגרלה לקבלת דירה ואנחנו עלינו בהגרלה. קיבלנו דירה של שלושה חדרים בקומה שלישית.

נחשבתי לעובד חיוני ולכן קיבלנו טלפון שהיה הראשון בשכונה שלנו. כל השכנים היו מגיעים אלינו כדי להתקשר או לקבל שיחות טלפון.

במקביל אני עבדתי בנפטא. עם הזמן קיבלתי רכב מהחברה והייתי נוסע כל יום מתל אביב לדרום ים המלח.

כשעלינו, נינקה היתה בת שמונה וסבר בן ארבע. סבר הלך לגן ולא ידע עברית ונינקה הלכה לבית ספר. היינו ברי מזל כי היו אנשים שעלו יחד איתנו, בעלי מקצועות, שלא נמצאה עבורם עבודה ואילו אני התקבלתי מיד לנפטא ומהר מאוד התחלתי לעבוד. גם מבחינת מגורים שפר עלינו מזלנו ומצאנו את הבית בתל אביב. אשתי, הילדים וגם אני היינו מרוצים.

אני זוכר סיפור אחד נחמד בהקשר של וולדקה. כשהגענו ארצה אני ידעתי עברית שלמדתי בחדר ווולדקה לא ידעה עברית. בדירה היה לנו ברז מטפטף. הלכנו לחנות לכלי בית וניסיתי להסביר מה אנחנו צריכים אבל לא הצלחתי. וולדקה אמרה למוכר: "יש לי בבית ברז שיש לו נזלת..."

הנשיא חיים הרצוג הגיע לביקור בנפטא ואני מקבל את פניו

חסידי אומות עולם

סיפרתי על הגויים שהסתירו את וולדקה אישתי בזמן המלחמה. שמם היה מיכל ומריה פודולסצ'אק ובנותיהם לידיה וזופיה חודורובסקי, שגרו ברחוב סטריצקה 22 בלבוב.

כך כתב אליהו יונס בספרו "עשן בחולות": "מיכל ומריה פודולסצ'אק ובנותיהם לידיה וזופיה חודורובסקי הסתירו את יאנינה שפר ודאגו לכל מחסורה. בעלה של זופיה, יאן ניהל מפעל והעסיק בו קבוצה של יהודים וכך הציל את חייהם". (עדויותיהן של יאנינה שפר וטובה וילד, עמוד 318).

יאנק וזופיה הוזמנו על ידנו ארצה אחרי המלחמה והיו אורחים שלנו שבוע ימים. כשהיו בישראל הם פגשו את כל האנשים שעבדו אצל יאנק בתקופת המלחמה. אני הגשתי בקשה שהם יקבלו את אות חסידי אומות העולם.

יאנק לא שש לקבל את אות חסיד אומות העולם מפאת צניעותו, הוא לא ציפה לדבר. אני נדנדתי לו שיכתוב פרטים אודות אותה תקופה ובסופו של דבר הוא כתב איך עבר את המלחמה. הוא היה קומוניסט.

אחרי שהם קיבלו את אות חסידי אומות העולם ממשלת ישראל, נסענו לבקר אותם בפולין. נסענו לבית הבראה ולקחנו אותם איתנו ובילינו יחד.

לאחר מותו של יאנק נסענו שוב לפולין לפגוש את זופיה ולקחתי גם את סבר בני, שריל אשתו וענת נכדתי. סבר התרגש מאוד מהביקור, ישב לידיה וחיבק אותה.

YAD VASHEM

יד ושם

The Holocaust Memorial Museum, 2400 R Street, N.W., Washington, D.C. 20037

Yad Vashem Archives, P.O. Box 120, Jerusalem 9100, Israel

Jerusalem, 6 June 1992

Prof. Jan Chodorowski
ul. Jotajki 20 m. 33
02-211 WARSZAWA
POLAND

Dear Prof. Chodorowski,

I have the pleasure to inform you that the Special Commission of the Designation of the Righteous, at its session of 14.4.1992 decided to confer upon you, your wife Mrs. Zofia Chodorowska-Podolczak & her late parents: Michal & Maria Podolczak its highest expression of gratitude: the title of Righteous Among the Nations.

This recognition entitles the previously-named to a medal and certificate of honour and the privilege of having your names inscribed on the Righteous Honor Wall, at Yad Vashem, Jerusalem. A copy of this letter is being mailed to our embassy/consulate in Warsaw (MR, Am Repl, Ul. L. Przywickiego 24, Warsaw, tel: 250928). They will be in touch with you for further information on the distribution of the awards.

Please accept our congratulations and best wishes.

Sincerely yours,

Dr. Mordecai Paldeci
Director
Dept. for the Righteous

cc: (1000)W.P./S.O.

cc: (1000)

cc: Dr. Ami Benj, Embassy of Israel - Warsaw
✓ Dr. & Mrs. Janina & S. Siefer - Israel
Mrs. T. Miod - Israel
Dr. Mares Hellig - Sweden

YOB 3470

זושה ויאנק בישראל (משמאל: וולדקה, יאנק, זושה, נינה וענת)

אותות

במהלך השנים קיבלתי ממדינת ישראל אותות שונים בהם אני גאה מאוד.

מדינת ישראל
משרד הכנתון
היוזמה לאותות שירות

תאריך:

מספר: 1807/2010 - 1800

לכבוד
מר שפר יוסף-מלמה
רח' לה גרדייה 65
תל-אביב 67221

ג.א.ג.

11731: אות ה'החם ב'נאצ'ים.

1. הריבוי להודיער שאנשרה זכאותך לעניית אות ה'החם ב'נאצ'ים.
2. האות יוענק לך במשערי בידם בין השעות 10:00 - 09:00.
3. אם המועד שנתבע אינו מתאים לך, תגן החקש/ח להקטער עמי שלטונית כדי לקבוע מועד אחר.

בכבוד רב.

אחיל
עוזר בכית' לסטנטייל

רח' דוד אלעזר מס' 3, הכפרית ה'א.
טלפון: 05212671

משרד הביטחון

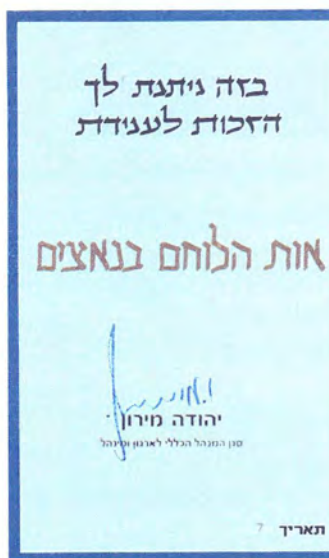
הוכרה זכותך לענידת אות

הלוחם בנאצים

בברכה,

היחידה לאותות שירות

לוטה התעודה והאות

במצבה של יד ושם עם ארגון יוצאי דרוהוביץ-בוריסלב
אני משמאל, לידי אניה אשתו של בוניו, מאחור מינה וצבי הייליג
יום השואה ה-18 לאפריל, 1993.

בני ברית ישראל

הלשכה הגדולה גליל 14

מעניקה תעודת

זיכרון השואה

לאח לשק – שלמה שפר

מלשכת משה שור

יליד העיר בוריסלב שבפולין. מתחילת המלחמה 1939 ועד נובמבר 1942
בצע עבודות בשביל הגרמנים. מנובמבר 1942 ועד סוף אוגוסט 1944 -
שיחרור העיר בוריסלב. שהה ביערות קרפטים עם קבוצות פרטיזנים.
מאוגוסט 1944 עבד בתעשיית נפט עד אוקטובר 1945, וב-1945 עבר
מבוריסלב לעיר ולדנבורג. ב-1950 נקרא ע"י ממשלת פולין לעבוד
בתעשיית נפט בהנהלה. בשנת 1956 עלה ארצה וכמהנדס נפט עבד
בתעשיית הנפט עד ליציאה לגימלאות.

חייך ופועלך הם עדות נאמנה לזיכרון השואה ולתקומה

אנו מאחלים לך ולכל בני ביתך בריאות טובה ואריכות ימים ושנים.

אריה בר ציון

מפקח בני ברית ישראל

צפורה פאר

נשיאת בני ברית ישראל

יום הזיכרון לשואה ולגבורה

16 באפריל 2007

כ"ח בניסן תשס"ז

בית לוחמי הגטאות
ניסן כהנא לזכרו ולזכר השומר והמרד

Claims Conference
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

ועידת התביעות

תעודת הוקרה והערכה

"פרח לניצול" ניסן התש"ע

מוענקת ל:

מנהל ספר ש"ס

ניצול/ת שואה אזורית/ית מדינת ישראל

תעודה זו מוענקת לך ברגשות כבוד והערכה/עמוקים
על-ידי חיילות וחיילים בצבא ההגנה לישראל,
הקדן לרווחה לנפגעי השואה בישראל (ע.ר.),
בית לוחמי הגטאות למורשת השואה והמרד
וועדת התביעות,
על חלקך החשוב בבניין הארץ
ותרומתך להמשכיות העם היהודי בארצו.
אנו רואים בכך הישג אנושי נעלה.

זאב פקסור
יו"ר הקדן לרווחה לנפגעי
השואה בישראל

רמי הושן
מנכ"ל בית לוחמי הגטאות

יורש ברגמן
יו"ר מועצת המנהלים
וועדת התביעות

תא"ל אלי שרמייסטר
צ"ח המינוך והנוער הראשי

נציג צה"ל

נציג צה"ל

מדינת ישראל
משרד הבטחון

זאת לתעודה
ביל שלמה שפר
הוענק

אות
ששת
הימים

33 3

בני בור
רב אלוך
עוזר שר הבטחון

סוף דבר

הוריי ואחותי אלזה כמו גם רוב משפחתנו המורחבת נרצחו בשואה ואני נושא את כאב מותם עד עצם היום הזה.

וולדקה אשתי נפטרה ב- 2 לאוגוסט 2012, על המצבה שלה היא נקראת שיינדל.

לבוניו אחי היה לב חלש. סיפרתי שכל תקופת המלחמה הוא היה בלאגרים ולאחריה אניה והוא גרו כמה שנים בלוב. הם עלו ארצה ביולי 1949. כאשר הגענו לארץ הם כבר גרו בבית ינאי. כשאנחנו עלינו הם באו לקבל את פנינו בנמל חיפה כמו שאני קיבלתי את אחותי ריבצ'ה כשהיא הגיעה אחרינו ארצה. לבוניו ואניה שני ילדים: אינקה (אירית) ומוקי (שמואל) ושמונה נכדים.

תקופה קצרה גרנו אצל בוניו ואניה עד שמצאנו את הבית בתל אביב. אלא שליכו של בוניו לא עמד לו ועל אף שכל חייו חלם להגיע ארצה, הוא נפטר מהר מידי אחר שהגיעו. לא רצו לספר לי את דבר מותו. סיפרו לי שאחד החברים אושפז ואני נסעתי לבית ינאי. כשהגעתי סיפרו לי שבוניו נפטר בגלל בעיית הלב שהיתה לו.

ריבצ'ה (וישקה) נישאה למקס סטמפלר. נולדה להם בת אידה (יהודית), שלושה נכדים ונינים.

ברבות השנים וולדקה ואני נסענו לאמריקה. החלטתי לחפש את ז'ומק (אותו הצלתי באחד הימים ביער) ידעתי שהוא חי באמריקה אבל לא ידעתי היכן. חיפשתי את הטלפון שלו ומצאתי. התקשרתי אליו ואמרתי: "אתה יודע עם מי אתה מדבר? קח כסא ושב. מדבר שלמה

שפר". היה שקט. ואז הוא אמר: "אני לא רוצה לדבר איתך בטלפון. קח את הטיסה הראשונה ואני אחכה לך בסן פרנסיסקו". כאשר הגענו אליו לסן-פרנסיסקו הוא קיבל אותנו בוילה שלו שבנויה על ההר (בברקלי הילס). היתה בינינו פגישה מרגשת ביותר.

הפרק האחרון, בו אני מספר על חיינו בארץ הוא הפרק הקצר ביותר למרות שהוא נמשך הרבה יותר שנים מהפרקים הקודמים לו. השנים בארץ היו ועודן טובות. וולדקה ואני הקמנו משפחה עוד בפולין אבל את מרבית השנים חיינו בארץ שכל כך חלמנו להגיע אליה. במרוצת השנים נולדו לנו ארבעת הנכדים וגם נין.

כשאני מתבונן על השנים שעברו, אני שמח בחלקי. חייתי בהתאם לנסיבות המורכבות והמשתנות סביבי. לא הייתי נוהג אחרת.

ז'ומק ואשתו בארה"ב ה- 31 לדצמבר 1968

סבר ואשתו שריל חיים בארה"ב יחד עם שני ילדיהם דניאל ורייצ'ל
מימין: סבר, דני, רחל, שריל, וולדקה ואני

משמאל: נינה, וולדקה, גל, אני וענת

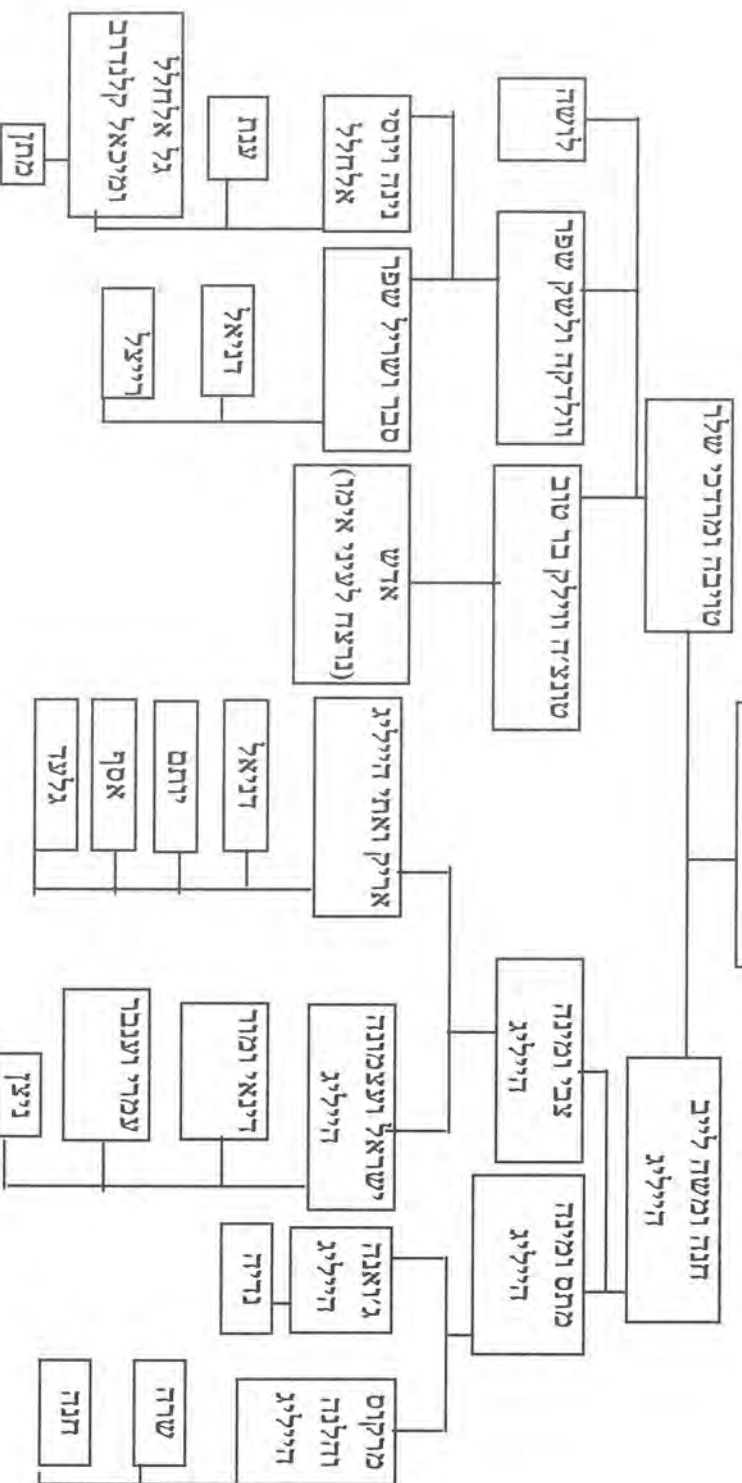
גלי, בעלה מיכאל ובנם הבכור מתן

אני בן יותר מ- 101 ומשחק בטבלט החדש שלי

אילן יוחסין (מצד וולדק-א-שתי)

מִתָּם וְלֹאֵה אֵיִדְלֵיִט

"סיפורי מתחיל בסערה גדולה שהתרחשה על
העולם ובעקבות כך גם עלי. שרדתי את התקופה
האפלה ביותר בתולדות האנושות. תקופה קצרה
יחסית של מספר שנים אבל מורכבת וקשה עד
מאוד. בספר זה אספר גם על המשך חיי בארץ
ישראל עם אשתי היקרה והמשפחה שהקמנו".

